

KODEKS RODZINNY I OPIEKUŃCZY

ORZECZNICTWO
PIŚMIENNICTWO

Jacek Gudowski

**GUDI
LEX**

KODEKS RODZINNY I OPIEKUŃCZY

ORZECZNICTWO
PIŚMIENNICTWO

Orzecznictwo Sądu Najwyższego z lat 1920–2021
oraz piśmiennictwo z lat 1872–2021,
dotyczące Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego
lub zachowujące ścisły związek z jego przepisami

Jacek Gudowski

**GUDI
LEX**

Stan prawny na 1 sierpnia 2021 r.

Wydawca
Małgorzata Stańczak

Redaktor prowadzący
Joanna Tchorek

Opracowanie redakcyjne
Violet Design Wioletta Kowalska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

The logo for 'prawolubni' features the word in a stylized, lowercase font with a small heart above the 'i'. Below the text is a decorative wavy line.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

© Copyright by Jacek Gudowski, 2021

ISBN 978-83-8246-294-4

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

„Iustitiae” et „Themis”
animo grato et admiratione

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	17
Przedmowa	23
Co to jest GUDI-LEX i jak z niego korzystać	33
Ustawa – Kodeks rodzinny i opiekuńczy	39
Tytuł I	
Małżeństwo	41
DZIAŁ I	
Zawarcie małżeństwa	41
Art. 1. [Przesłanki zawarcia małżeństwa]	41
Art. 2. [Powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa]	82
Art. 3. [Dokumenty niezbędne do zawarcia małżeństwa]	85
Art. 4. [Okres wyczekiwania]	88
Art. 4 ¹ . [Małżeństwo wyznaniowe – zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa]	89
Art. 5. [Odmowa przyjęcia oświadczeń od nupturientów]	89
Art. 6. [Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika]	89
Art. 7. [Zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego]	91
Art. 8. [Zawarcie małżeństwa przed duchownym]	93
Art. 9. [Zawarcie małżeństwa w przypadku niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio życiu nupturienta]	94
Art. 10. [Przeszkoda wieku]	94
Art. 11. [Przeszkoda ubezwłasnowolnienia]	99
Art. 12. [Przeszkoda choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego]	100
Art. 13. [Przeszkoda pozostawania w związku małżeńskim]	106
Art. 14. [Przeszkoda pokrewieństwa lub powinowactwa]	114
Art. 15. [Przeszkoda przysposobienia]	115
Art. 15 ¹ . [Unieważnienie małżeństwa z powodu wad oświadczenia woli]	116
Art. 16. [Unieważnienie małżeństwa zawartego przez pełnomocnika]	120
Art. 17. [Katalog zamknięty przyczyn unieważnienia małżeństwa]	120
Art. 18. [Unieważnienie małżeństwa po jego ustaniu]	123
Art. 19. [Unieważnienie małżeństwa po śmierci małżonka]	124

Art. 20.	[Zła wiara małżonka]	124
Art. 21.	[Odpowiednie stosowanie przepisów o rozwodzie]	125
Art. 22.	[Legitymacja czynna prokuratora]	126

DZIAŁ II

Prawa i obowiązki małżonków	126	
Art. 23.	[Równość praw i obowiązków]	126
Art. 24.	[Rozstrzyganie o istotnych sprawach rodziny]	134
Art. 25.	[Nazwisko małżonka]	135
Art. 26.	(uchylony)	137
Art. 27.	[Obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny]	137
Art. 28.	[Wypłata wynagrodzenia do rąk drugiego małżonka]	146
Art. 28 ¹ .	[Prawo do korzystania z mieszkania]	148
Art. 29.	[Działanie w sprawach zwykłego zarządu]	149
Art. 30.	[Odpowiedzialność solidarna]	150

DZIAŁ III

Mażeńskie ustroje majątkowe	152
--	-----

Rozdział I

Ustawowy ustrój majątkowy	152	
Art. 31.	[Wspólność ustawowa; majątek wspólny]	152
Art. 32.	(uchylony)	216
Art. 33.	[Majątek osobisty]	216
Art. 34.	[Przedmioty zwykłego urządzenia domowego]	231
Art. 34 ¹ .	[Współposiadanie i korzystanie z rzeczy wchodzących w skład majątku wspólnego]	232
Art. 35.	[Zakaz podziału majątku wspólnego podczas trwania wspólności ustawowej]	232
Art. 36.	[Zarząd majątkiem wspólnym]	233
Art. 36 ¹ .	[Sprzeciw małżonka wobec czynności zarządu majątkiem wspólnym]	244
Art. 37.	[Czynności wymagające zgody drugiego małżonka]	244
Art. 38.	[Ochrona osoby trzeciej]	255
Art. 39.	[Zezwolenie przez sąd na dokonanie czynności bez zgody drugiego małżonka]	255
Art. 40.	[Pozbawienie samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym]	257
Art. 41.	[Odpowiedzialność małżonków za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z nich]	258
Art. 42.	[Wyłączenie możliwości zaspokojenia się z udziału małżonka w czasie trwania wspólności ustawowej]	270
Art. 43.	[Udziały w majątku wspólnym]	270
Art. 44.	(uchylony)	275
Art. 45.	[Zwrot wydatków i nakładów]	276
Art. 46.	[Odpowiednie stosowanie przepisów o wspólności majątku spadkowego i dziale spadku]	289

Rozdział II	
Umowne ustroje majątkowe	296
Oddział 1	
Przepisy ogólne	296
Art. 47. [Umowa majątkowa małżeńska]	296
Art. 47 ¹ . [Skuteczność małżeńskich umów majątkowych względem osób trzecich]	304
Oddział 2	
Wspólność majątkowa	305
Art. 48. [Odpowiednie stosowanie przepisów o wspólności ustawowej]	305
Art. 49. [Ograniczenia przedmiotowe umowy rozszerzającej wspólność]	305
Art. 50. [Uprawnienia wierzyciela w razie rozszerzenia wspólności]	306
Art. 50 ¹ . [Udziały małżonków po ustaniu wspólności]	306
Oddział 3	
Rozdzielność majątkowa	306
Art. 51. [Umowna rozdzielnosc majątkowa]	306
Art. 51 ¹ . [Samodzielny zarząd swoim majątkiem]	307
Oddział 4	
Rozdzielność majątkowa z wyrównaniem dorobków	307
Art. 51 ² . [Odpowiednie stosowanie przepisów o rozdzielnosci majątkowej]	307
Art. 51 ³ . [Dorobek małżonka]	308
Art. 51 ⁴ . [Sposób wyrównania dorobków]	309
Art. 51 ⁵ . [Wyrównanie dorobków w razie śmierci jednego z małżonków]	309
Rozdział III	
Przymusowy ustrój majątkowy	310
Art. 52. [Ustanowienie rozdzielnosci majątkowej przez sąd]	310
Art. 53. [Rozdzielność majątkowa z mocy prawa]	322
Art. 54. [Rozdzielność majątkowa wskutek orzeczenia separacji]	323
DZIAŁ IV	
Ustanie małżeństwa	323
Art. 55. [Uznanie małżonka za zmarłego]	323
Art. 56. [Rozwód]	325
Art. 57. [Wina rozkładu pożycia]	376
Art. 58. [Inne rozstrzygnięcia sądu rozwodowego]	393
Art. 59. [Powrót do poprzedniego nazwiska]	423
Art. 60. [Alimenty]	424

Art. 61.	[Odpowiednie stosowanie przepisów o obowiązku alimentacyjnym między krewnymi]	436
DZIAŁ V		
Separacja		436
Art. 61 ¹ .	[Przesłanki orzeczenia separacji]	436
Art. 61 ² .	[Separacja a rozwód]	441
Art. 61 ³ .	[Rozstrzygnięcia zawarte w orzeczeniu o separacji]	441
Art. 61 ⁴ .	[Skutki orzeczenia separacji]	441
Art. 61 ⁵ .	(uchylony)	442
Art. 61 ⁶ .	[Zniesienie separacji]	442
Tytuł II		
Pokrewieństwo i powinowactwo		443
DZIAŁ I		
Przepisy ogólne		443
Art. 61 ⁷ .	[Pokrewieństwo]	443
Art. 61 ⁸ .	[Powinowactwo]	444
DZIAŁ IA		
Rodzice i dzieci		445
Rozdział I		
Pochodzenie dziecka		445
Oddział 1		
Macierzyństwo		445
Art. 61 ⁹ .	[Macierzyństwo]	445
Art. 61 ¹⁰ .	[Ustalenie macierzyństwa]	453
Art. 61 ¹¹ .	[Zakaz wytoczenia powództwa o ustalenie macierzyństwa po uzyskaniu pełnoletności przez dziecko]	457
Art. 61 ¹² .	[Zaprzeczenie macierzyństwa]	458
Art. 61 ¹³ .	[Termin do wytoczenia powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa przez rodziców]	464
Art. 61 ¹⁴ .	[Termin do wytoczenia powództwa o zaprzeczenie macierzyństwa przez dziecko]	464
Art. 61 ¹⁵ .	[Warunki dopuszczalności zaprzeczenia macierzyństwa po śmierci dziecka]	464
Art. 61 ¹⁶ .	[Legitymacja czynna prokuratora]	465
Oddział 2		
Ojcostwo		465
Art. 62.	[Domniemanie pochodzenia dziecka z małżeństwa]	465
Art. 63.	[Zaprzeczenie ojcostwa przez męża matki]	476
Art. 64.	[Zaprzeczenie ojcostwa przez męża matki całkowicie ubezwłasnowolnionego]	488

Art. 65.	[Zaprzeczenie ojcostwa przez męża matki chorego psychicznie]	489
Art. 66.	[Legitymacja bierna w procesie o zaprzeczenie ojcostwa wszczętym przez męża matki]	489
Art. 67.	[Sposób zaprzeczenia ojcostwa]	490
Art. 68.	[Niedopuszczalność zaprzeczenia ojcostwa dziecka poczętego w wyniku procedury medycznie wspomaganej prokreacji]	498
Art. 69.	[Legitymacja czynna matki]	499
Art. 70.	[Legitymacja czynna dziecka]	500
Art. 70 ¹ .	[Warunki dopuszczalności zaprzeczenia ojcostwa po śmierci dziecka]	501
Art. 71.	(utracił moc)	501
Art. 72.	[Ustalenie ojcostwa]	502
Art. 73.	[Uznanie ojcostwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego]	507
Art. 74.	[Uznanie ojcostwa przed notariuszem albo urzędnikiem]	512
Art. 75.	[Uznanie ojcostwa dziecka poczętego]	513
Art. 75 ¹ .	[Uznanie ojcostwa dziecka urodzonego w następstwie procedury medycznie wspomaganej prokreacji]	513
Art. 76.	[Zakaz uznania ojcostwa po osiągnięciu przez dziecko pełnoletności]	515
Art. 77.	[Zdolność do złożenia oświadczenia o uznaniu ojcostwa]	515
Art. 78.	[Powództwo ojca o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa]	516
Art. 79.	[Odpowiednie stosowanie]	519
Art. 80.	[Zakaz wytaczania powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa po osiągnięciu przez dziecko pełnoletności]	519
Art. 81.	[Żądanie przez dziecko ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa]	520
Art. 81 ¹ .	[Ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa w przypadku procedury medycznie wspomaganej prokreacji]	523
Art. 82.	[Legitymacja bierna w procesie o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa]	524
Art. 83.	[Warunki dopuszczalności ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa po śmierci dziecka]	525
Art. 84.	[Powództwo o ustalenie ojcostwa]	525
Art. 85.	[Domniemanie ojcostwa]	532
Art. 86.	[Legitymacja czynna prokuratora]	545

Rozdział II	
Stosunki między rodzicami a dziećmi	550
Oddział 1	
Przepisy ogólne	550
Art. 87. [Obowiązek wzajemnego szacunku i wspierania się]	550
Art. 88. [Nazwisko dziecka]	556
Art. 89. [Nazwisko dziecka uznanego; nadanie nazwiska przez sąd]	559
Art. 89 ¹ . [Nazwisko dzieci pochodzących od tych samych rodziców]	561
Art. 90. [Nadanie nazwiska dziecku w przypadku zawarcia małżeństwa]	561
Art. 90 ¹ . [Dwuczęłonowe nazwisko dziecka]	562
Art. 91. [Obowiązek przyczyniania się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny]	562
Oddział 2	
Władza rodzicielska	563
Art. 92. [Okres pozostawania pod władzą rodzicielską]	563
Art. 93. [Uprawnieni do sprawowania władzy rodzicielskiej]	572
Art. 94. [Władza rodzicielska jednego z rodziców]	573
Art. 95. [Zakres władzy rodzicielskiej]	574
Art. 96. [Piecza nad dzieckiem]	577
Art. 96 ¹ . [Zakaz stosowania kar cielesnych]	579
Art. 97. [Wykonywanie władzy rodzicielskiej]	582
Art. 98. [Reprezentacja dziecka przez rodziców]	589
Art. 99. [Kurator dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską]	594
Art. 99 ¹ . [Wymagania wobec kuratora reprezentującego dziecko]	599
Art. 99 ² . [Obowiązki informacyjne kuratora reprezentującego dziecko w postępowaniu przed sądem lub innym organem państwowym]	599
Art. 99 ³ . [Orzekanie o wynagrodzeniu kuratora reprezentującego dziecko i zwrocie poniesionych przez niego wydatków]	600
Art. 100. [Udzielenie pomocy rodzicom]	600
Art. 101. [Zarząd majątkiem dziecka]	602
Art. 102. [Wyłączenie przedmiotów spod zarządu]	608
Art. 103. [Czysty dochód; nadwyżka]	608
Art. 104. [Inwentarz majątku dziecka]	608
Art. 105. [Zwrot majątku dziecka; rachunek z zarządu]	608
Art. 106. [Zmiana orzeczenia o władzy rodzicielskiej]	609
Art. 107. [Ograniczenie władzy rodzicielskiej]	614
Art. 108. [Władza rodzicielska nad całkowicie ubezwłasnowolnionym]	620
Art. 109. [Zagrożone dobro dziecka – zarządzenia sądu]	620

Art. 110.	[Zawieszenie władzy rodzicielskiej]	628
Art. 111.	[Pozbawienie i przywrócenie władzy rodzicielskiej]	629
Art. 112.	[Rozstrzygnięcie o władzy rodzicielskiej w wyroku orzekającym rozwód, separację, unieważnienie małżeństwa]	634

Oddział 2a

Pieczą zastępczą	636	
Art. 112 ¹ .	[Podmioty sprawujące pieczę zastępczą]	636
Art. 112 ² .	[Dobór rodzin zastępczych]	645
Art. 112 ³ .	[Możliwość umieszczenia w pieczy zastępczej]	646
Art. 112 ⁴ .	[Okres umieszczenia w pieczy zastępczej]	647
Art. 112 ⁵ .	[Osoby sprawujące pieczę]	647
Art. 112 ⁶ .	[Pierwszeństwo w sprawowaniu pieczy]	648
Art. 112 ⁷ .	[Instytucjonalna pieczę zastępcza]	648
Art. 112 ⁸ .	[Rodzeństwo]	648

Oddział 3

Kontakty z dzieckiem	648	
Art. 113.	[Prawo i obowiązek utrzymywania kontaktów]	648
Art. 113 ¹ .	[Ustalenie sposobu utrzymywania kontaktów z dzieckiem]	657
Art. 113 ² .	[Ograniczenie utrzymywania kontaktów z dzieckiem]	657
Art. 113 ³ .	[Zakaz utrzymywania kontaktów z dzieckiem]	657
Art. 113 ⁴ .	[Zobowiązanie rodziców do określonego postępowania]	657
Art. 113 ⁵ .	[Zmiana rozstrzygnięcia o kontaktach z dzieckiem]	658
Art. 113 ⁶ .	[Odpowiednie stosowanie do innych sprawujących pieczę nad dzieckiem]	658

DZIAŁ II

Przysposobienie	659	
Art. 114.	[Dobro i małoletność przysposobianego]	659
Art. 114 ¹ .	[Wymogi stawiane przysposabiającemu]	667
Art. 114 ² .	[Adopcja zagraniczna]	669
Art. 115.	[Przysposobienie wspólne]	672
Art. 116.	[Zgoda małżonka na przysposobienie]	674
Art. 117.	[Orzeczenie o przysposobieniu]	674
Art. 117 ¹ .	[Przysposobienie ponowne]	676
Art. 118.	[Zgoda przysposobianego]	676
Art. 119.	[Zgoda rodziców przysposobianego]	677
Art. 119 ¹ .	[Zgoda blankietowa]	679
Art. 119 ^{1a} .	[Wskazanie przez rodziców osoby przysposabiającego]	681
Art. 119 ² .	[Okres wyczekiwania]	682
Art. 120.	[Zgoda opiekuna]	682
Art. 120 ¹ .	[Okres osobistej styczności]	683
Art. 121.	[Skutki przysposobienia pełnego]	684
Art. 121 ¹ .	[Przysposobienie pasierba]	687

Art. 122.	[Nazwisko przysposobionego]	687
Art. 123.	[Ustanie dotychczasowej władzy rodzicielskiej]	688
Art. 124.	[Przysposobienie niepełne]	689
Art. 124 ¹ .	[Przysposobienie całkowite]	689
Art. 125.	[Rozwiązanie przysposobienia]	691
Art. 125 ¹ .	[Zakaz rozwiązania przysposobienia całkowitego]	708
Art. 126.	[Skutki rozwiązania przysposobienia]	708
Art. 127.	[Legitymacja czynna prokuratora]	710

DZIAŁ III

Obowiązek alimentacyjny	711	
Art. 128.	[Treść obowiązku alimentacyjnego]	711
Art. 129.	[Kolejność]	723
Art. 130.	[Pierwszeństwo obowiązku alimentacyjnego małżonka]	727
Art. 131.	[Obowiązek alimentacyjny w przysposobieniu niepełnym]	728
Art. 132.	[Zobowiązany w dalszej kolejności]	728
Art. 133.	[Obowiązek alimentacyjny rodziców wobec dziecka]	732
Art. 134.	[Obowiązek alimentacyjny wobec rodzeństwa]	744
Art. 135.	[Zakres świadczeń alimentacyjnych]	744
Art. 136.	[Ochrona interesu osoby uprawnionej do alimentów]	761
Art. 137.	[Przedawnienie roszczeń alimentacyjnych]	762
Art. 138.	[Zmiana orzeczenia lub umowy dotyczącej obowiązku alimentacyjnego]	764
Art. 139.	[Wygaśnięcie obowiązku alimentacyjnego]	772
Art. 140.	[Roszczenia zwrotne]	773
Art. 141.	[Roszczenia matki dziecka pozamałżeńskiego]	780
Art. 142.	[Roszczenie w przypadku uwiarygodnionego ojcostwa]	782
Art. 143.	[Jednoczesne dochodzenie roszczeń majątkowych i ustalenia ojcostwa]	783
Art. 144.	[Świadczenia alimentacyjne ojczymów, macoch, pasierbów]	783
Art. 144 ¹ .	[Uchylenie się od wykonania obowiązku alimentacyjnego]	786

Tytuł III

Opieka i kuratela	787
--------------------------------	-----

DZIAŁ I

Opieka nad małoletnim	787
------------------------------------	-----

Rozdział I

Ustanowienie opieki	787	
Art. 145.	[Przesłanki ustanowienia opieki dla małoletniego]	787
Art. 146.	[Opiekun]	790
Art. 147.	[Ochrona majątku; ustanowienie kuratora]	791

Art. 148.	[Negatywne przesłanki podmiotowe]	791
Art. 149.	[Pierwszeństwo w objęciu opieki]	791
Art. 150.	(uchylony)	793
Art. 151.	[Opiekun kilku osób; opieka nad rodzeństwem]	793
Art. 152.	[Obowiązek objęcia opieki]	793
Art. 153.	[Sposób objęcia opieki]	793

Rozdział II

Sprawowanie opieki	794	
Art. 154.	[Należyta staranność]	794
Art. 155.	[Piecza nad osobą i majątkiem]	794
Art. 156.	[Zezwolenie sądu opiekuńczego]	795
Art. 157.	[Przemijająca przeszkoda w sprawowaniu opieki]	798
Art. 158.	[Obowiązek informowania rodziców]	799
Art. 159.	[Wyłączenie prawa reprezentacji]	799
Art. 160.	[Inwentarz majątku podopiecznego]	799
Art. 161.	[Złożenie do depozytu sądowego]	800
Art. 162.	[Wynagrodzenie opiekuna]	800
Art. 163.	[Nakłady i wydatki związane ze sprawowaniem opieki]	801
Art. 164.	[Przedawnienie roszczeń]	801

Rozdział III

Nadzór nad sprawowaniem opieki	801	
Art. 165.	[Sposób sprawowania nadzoru]	801
Art. 166.	[Sprawozdania z opieki; rachunki z zarządu]	802
Art. 167.	[Badanie sprawozdań i rachunków]	802
Art. 168.	[Zarządzenia sądu opiekuńczego]	802

Rozdział IV

Zwolnienie opiekuna i ustanie opieki	803	
Art. 169.	[Zwolnienie z opieki]	803
Art. 170.	[Ustanie opieki z mocy prawa]	803
Art. 171.	[Obowiązek dalszego zarządzenia majątkiem]	803
Art. 172.	[Rachunek końcowy z opieki]	803
Art. 173.	[Zwolnienie z rachunku końcowego]	804
Art. 174.	[Obowiązek niezwłocznego oddania majątku]	804

DZIAŁ II

Opieka nad ubezwłasnowolnionym całkowicie	804	
Art. 175.	[Odpowiednie stosowanie przepisów o opiece nad małoletnim]	804
Art. 176.	[Opiekun ubezwłasnowolnionego całkowicie]	807
Art. 177.	[Ustanie opieki z mocy prawa]	807

DZIAŁ III

Kuratela	807	
Art. 178.	[Przesłanki ustanowienia kuratora]	807
Art. 179.	[Wynagrodzenie kuratora]	810

Art. 180.	[Uchylenie kurateli i ustanie kurateli]	811
Art. 181.	[Kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo]	811
Art. 182.	[Kurator dziecka poczętego]	812
Art. 183.	[Kurator osoby niepełnosprawnej; uchylenie kurateli]	813
Art. 184.	[Kurator osoby nieobecnej]	814

WYKAZ SKRÓTÓW

Acta SAO	Acta Scientifica Academiae Ostroviensis
Acta UL FI	Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica
Acta UNC	Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo
Acta UW	Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo
Admin.Publ.SKIM	Administracja Publiczna. Studia Krajowe i Międzynarodowe
Admin.TDP	Administracja. Teoria-Dydaktyka-Praktyka
AIS	Acta Iuris Stetinensis
AMS	Archiwum Medycyny Sądowej
Annales UMCS	Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
BGP	Biuletyn Generalnej Prokuratury
Bibl.Orz.	Biblioteka Orzecznictwa. Orzecznictwo do kodeksu zobowiązań i przepisów związkowych, Księgarnia Powszechna, Kraków-Warszawa
Bibl.Sędz.	Biblioteka Sędziego
Bibl.UP	Biblioteka Umiejętności Prawniczych
BMS	Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
BSN	Biuletyn Sądu Najwyższego
BSP	Białostockie Studia Prawnicze
Czas.PiE	Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne
Czas.PKiNP	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Czas.Sędz.	Czasopismo Sędziowskie
DPP	Demokratyczny Przegląd Prawniczy
EP	Edukacja Prawnicza
EPS	Europejski Przegląd Sądowy
FI UW	Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis
Forum Prawn.	Forum Prawnicze
GA	Gazeta Administracji
GAiPP	Gazeta Administracyjna i Policji Państwowej
Gł.Adw.	Głos Adwokatów
Gł.Prawa	Głos Prawa
Gł.Sąd.	Głos Sądownictwa
GP	Gazeta Prawnicza
GS	Gazeta Sądowa
GSiP	Gazeta Sądowa i Penitencjarna
GSP	Gdańskie Studia Prawnicze
GSP-Przegl.Orz.	Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa

- GSW** Gazeta Sądowa Warszawska
- GSW-NKZ** Gazeta Sądowa Warszawska – Nowy Kodeks Zobowiązań
- IC** Izba Cywilna. Biuletyn Sądu Najwyższego
- Inf.Pr.** Informacja Prawnicza
- IPP TBSP UJ** Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ
- KKSSiP** Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury
- Kort.Przegl.Praw.** Kortowski Przegląd Prawniczy
  - KP** Kontrola Państwowa
  - KPN** Krakowski Przegląd Notarialny
  - KPP** Kwartalnik Prawa Prywatnego
  - KSP** Krakowskie Studia Prawnicze
- Kwartalnik AGd** Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej
- Kwartalnik PSE** Kwartalnik Prawo-Społeczeństwo-Ekonomia
- Mł.Jurysta** Młody Jurysta
- Mł.Pal.** Młoda Palestra
- MoP** Monitor Prawniczy
- M.P.H.** Monitor Prawa Handlowego
- M.Pod.** Monitor Podatkowy
- M.Pr.Bank.** Monitor Prawa Bankowego
  - NP** Nowe Prawo
  - N.Pal.** Nowa Palestra
  - NPN** Nowy Przegląd Notarialny
  - NZS** Nowe Zeszyty Samorządowe
- OPSN** Orzecznictwo powojenne Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych, wybór i opracowanie W. Świącicki, Łódź 1948
- OSA** Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
- OSA-P** Opolskie Studia Administracyjno-Prawne
- OSN** Orzecznictwo Sądu Najwyższego (od 1945 r. do 1962 r.)
- OSNAPIUS** Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1995 r. do 2002 r.)
- OSNC** Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna (od 1995 r.)
- OSNCP** Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna, Izba Pracy i Ubezpieczeń Społecznych (od 1963 r. do 1994 r.)
- OSNC-ZD** Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
  - OSNP** Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych (od 2003 r.)
  - OSNPG** Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Biuletyn Prokuratury Generalnej
  - OSP** Orzecznictwo Sądów Polskich
  - OSPiKA** Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
  - OSwSG** Orzecznictwo Sądów w Sprawach Gospodarczych
  - Pal.** Palestra
  - PES** Problemy Egzekucji Sądowej
  - PiM** Prawo i Medycyna

PiP	Państwo i Prawo
PiZS	Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PiŻ	Prawo i Życie
PN	Przegląd Notarialny
PN UŚ	Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego
POiPPS	Przegląd Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego
PPC	Polski Proces Cywilny
PPE	Przegląd Prawa Egzekucyjnego
PP-E	Przegląd Prawno-Ekonomiczny
PPH	Przegląd Prawa Handlowego
PPiA	Przegląd Prawa i Administracji
PPP	Przegląd Prawa Publicznego
PPPM	Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego
Pr. Adm. Kościół	Prawo – Administracja – Kościół
Pr. Asek.	Prawo Asekuracyjne
Pr. Bank.	Prawo Bankowe
Probl. Alkohol.	Problemy Alkoholizmu
Probl. PiA	Problemy Prawa i Administracji
Probl. Praw.	Problemy Praworządności
Probl. WPMEiP	Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego
Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
Pr. Sp.	Prawo Spółek
Przegl. Legis.	Przegląd Legislacyjny
Przegl. Podat.	Przegląd Podatkowy
Przegl. Polic.	Przegląd Policyjny
Przegl. Prawn. UAM	Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
Przegl. Prawn. UW	Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego
Przegl. Pr. Rol.	Przegląd Prawa Rolnego
Przegl. Pr. Wyzn.	Przegląd Prawa Wyznaniowego
Przegl. Sejm.	Przegląd Sejmowy
PS	Przegląd Sądowy
Psych. Pol.	Psychiatria Polska
PUG	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PUSiG	Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych
PwD	Prawo w Działaniu
PWS	Problemy Wymiaru Sprawiedliwości
RAiP	Roczniki Administracji i Prawa
Rej.	Rejent
RiP	Rodzina i Prawo
RNP	Roczniki Nauk Prawnych KUL
ROiPPS	Rocznik Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego

- ROiPPSoPSH** Rocznik Orzecznictwa i Piśmiennictwa z Zakresu Prawa Spółdzielczego oraz Prawa Spółek Handlowych
- RPEIS** Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
- R.Pr.** Radca Prawny
- R.Pr. ZN** Radca Prawny. Zeszyty Naukowe
- RWNPIE** Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL
- Rzesz.ZN** Rzeszowskie Zeszyty Naukowe. Prawo i Ekonomia
- SC** Studia Cywilistyczne
- SE** Studia Europejskie
- SI** Studia Iuridica
- SIA** Studia Iuridica Agraria
- SIL** Studia Iuridica Lublinensia
- SiMTK** Studia i Materiały Trybunału Konstytucyjnego
- SIS** Studia Iuridica Silesiana
- SIT** Studia Iuridica Toruniensia
- SP** Studia Prawnicze
- SP-E** Studia Prawno-Ekonomiczne
- SPiA** Studia Prawnicze i Administracyjne
- SP KUL** Studia Prawnicze KUL
- SPO** Systematyczny Przegląd Orzecznictwa. Dział Cywilny. Księgarnia L. Frommera, Kraków
- SPP** Studia Prawa Prywatnego
- SPPAiE** Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne
- SPU** Studia Prawnoustrojowe
- St.Pr.RiM** Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały
- St.Pr.Wyzn.** Studia z Prawa Wyznaniowego
- St.Ubezp.** Studia Ubezpieczeniowe
- SZN UMCS** Studenckie Zeszyty Naukowe Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
- SZPAiZ** Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania
- TKP** Teka Komisji Prawniczej
- TPP** Transformacje Prawa Prywatnego
- Wiad.Ubezp.** Wiadomości Ubezpieczeniowe
- WMP** Współczesna Myśl Prawnicza
- Wok.** Wokanda
- WPP** Wojskowy Przegląd Prawniczy
- WSS** Wrocławskie Studia Sądowe
- Zb.Urz.** Zbiór Urzędowy Orzeczeń Sądu Najwyższego (od 1917 r. do 1939 r.)
- ZC Lege Artis** Zeszyty Cywilistyczne Lege Artis
- ZN IBPS** Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
- ZN PWSZ** Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy
- ZN UE** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

-
- ZN UG** Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego
ZN UJ Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZN UMK Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Prawo
ZN URz Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego
ZN UWr Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego
ZN WSE Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej
ZN WSHiP Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego
ZN WSZiP Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa
ZPAMS Zeszyty Problemowo-Analityczne Ministerstwa Sprawiedliwości
ZP BAS Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych
ZP TBSP UJ Zeszyty Prawnicze Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ
ZP UKSW Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
ZS KNWPiA UAM Zeszyt Studencki Kół Naukowych Wydziału Prawa i Administracji UAM

PRZEDMOWA

I

Droga do powstania na ziemiach polskich kodyfikacji prawa rodzinnego (familijnego, małżeńskiego) była najbardziej skomplikowana i najeżona wieloma przeszkodami; nie miała linearnego, w miarę harmonijnego, choć niewolnego od przeszkód przebiegu, jaką przebyły kodyfikacje prawa cywilnego i prawa postępowania cywilnego; od fundamentalnych, pomnikowych kodeksów państw zaborczych, stanowiących swoisty wzorzec oraz punkt wyjścia i odniesienia, przez etap gruntownego scalania i ujednostajnienia w kodeksach ustanowionych w okresie międzywojnia, po – stanowiące ich kontynuację – kodeksy uchwalone w okresie PRL, mozolnie ogoławane w ostatnim trzydziestoleciu z komunistycznego nalotu. Prace nad unifikacją prawa rodzinnego, oprócz zwykłych trudności legislacyjnych, natrafiły także na inne komplikacje – często bliskie srogim konfliktom – wynikające w takim samym stopniu z poważnych różnic mentalnych, ukształtowanych w czasie rozbitcia dzielnicowego, jak też z emocji religijnych oraz tradycji. Należy pamiętać, że aksjologia prawa rodzinnego (*scil.* małżeńskiego) była – i jest do dzisiaj – bardzo bliska wartościom konfesyjnym, zazwyczaj spajającym społeczeństwo, ale także niejednokrotnie poróżniającym je, zwłaszcza w wypadku mnogości wyznań i dzielących je różnic¹. W okresie dwudziestolecia międzywojennego istotne znaczenie dezintegrujące prace legislacyjne miało także wyraźnie umacniające się w owym czasie w państwach europejskich, widoczne w szczególności we Francji, Belgii, Szwajcarii, Niemczech i Rumunii, a także w porewolucyjnej Rosji, dążenie do laicyzacji prawa małżeńskiego, któremu znaczna część polskiej opinii publicznej oraz doktryny ostro się sprzeciwiała. Poza Bułgarią, Jugosławią i Litwą właśnie na obszarze Polski bardzo duże znaczenie zachował pierwiastek wyznaniowy, który w sposób istotny zakłócił prace Komisji Kodyfikacyjnej.

W Polsce przedwrześniowej, w której wyznawcy religii rzymsko- i greckokatolickiej stanowili ok. 75% populacji, funkcjonowało pięć różnych unormowań, które z dzisiejszej perspektywy można określić mianem prawa rodzinnego, niejednokrotnie wypływających z „obcego ducha” i z innego niż polskie spojrzenia na pojęcie związku małżeńskiego i – szerzej – rodziny.

W województwach zachodnich obowiązywało prawo niemieckie, oparte na zasadzie świeckiej w jej czystej postaci. Małżeństwo miało wyłącznie „państwowy” charakter, stanowiło bowiem element państwowego porządku prawnego (niemiecki kodeks cywilny z 1896 r. – księga czwarta „Prawo familijne”). W związku z tym wszyscy obywatele – niezależnie od tego, czy i jaką religię wyznawali – podlegali jednolitemu prawu powszechnemu oraz zawierali

---

¹ Por. D. Schwab, *Prawo rodzinne a religia w świetle historii*, tłum. B. Bugajski, KPP 2021/1, s. 7.

małżeństwa cywilne, które w żaden sposób nie naruszały ich statusu jako członków poszczególnych kościołów; z punktu widzenia prawa państwowego tworzyli i pozostawali w związkach małżeńskich tylko wtedy, gdy zawarli je w sposób przewidziany w prawie familijnym, przy czym związek religijny mogli zawrzeć dopiero po tzw. ślubie cywilnym.

Prawo niemieckie przewidywało rozwody oraz – oparte na takich samych podstawach jak rozwód – zniesienie wspólności małżeńskiej, czyli „rozłączenie”, zbliżone do współczesnej separacji. Oprócz małżeństwa niemiecki kodeks cywilny normował także kwestie pokrewieństwa, pochodzenia dziecka, wiele uwagi poświęcając dzieciom tzw. nieślubnym, obowiązkom alimentacyjnym, władzy rodzicielskiej, przysposobieniu, opiece nad małoletnimi i pełnoletnimi oraz kurateli.

W sprawach wynikających ze stosunku małżeństwa oraz stosunków rodzinnych orzekały sądy państwowe, powszechne, stosując przepisy ustawy o postępowaniu cywilnym z 1877 r. (§ 606 i n.).

Na obszarze zajmowanym przez monarchię austro-węgierską obowiązywał kodeks cywilny austriacki z 1811 r., który już w części pierwszej regulował prawo osobowe obejmujące prawo małżeńskie, stosunki między rodzicami i dziećmi, a także opiekę i kuratelę (§ 44 i n.). Normy austriackiego prawa rodzinnego miały charakter mieszany, z jednej bowiem strony uznawały niezależność państwa w tej dziedzinie, z drugiej natomiast uwzględniały także postanowienia prawa wyznaniowego, ograniczając się jednak początkowo wyłącznie do wyznań chrześcijańskich. Przenikanie się pierwiastka cywilnego z wyznaniowym zmieniało się w ciągu XIX w.; po reformach dokonanych w 1856 r. dominował pierwiastek wyznaniowy, a następnie – już od 1868 r. – doszło do jego względnej marginalizacji oraz wzmocnienia odrębności prawa i powszechności prawa państwowego. Prawo małżeńskie obowiązujące w Polsce międzywojennej na obszarze zaboru austriackiego można określić jako świecko-wyznaniowe, co oznaczało, że obywatele mieli do wyboru określony reżim małżeński; mogli wybrać – na zasadzie autonomicznej odrębności – albo formę cywilną, świecką, albo wyznaniową, w zależności od wyznawanej religii uznawanej przez państwo. Oczywiście obowiązywało wiele małżeńskich zakazów i przeszkód „międzywyznaniowych”.

Skomplikowane były unormowania dotyczące trwałości małżeństwa; mówiąc najogólniej, zakaz rozwodów obowiązywał w sposób bezwzględny wyłącznie katolików, nie był natomiast tak surowy w odniesieniu do innych wyznań, także chrześcijańskich. W stosunku do wszystkich obywateli dopuszczalne było natomiast „rozdzielenie od stołu i łoża” z powodu m.in. cudzołóstwa, zbrodni, porzucenia lub „nieporządnego życia”.

Jurysdykcję w sprawach małżeńskich – bez względu na formę zawarcia małżeństwa oraz wyznanie małżonków – sprawowały sądy państwowe. Pewne koncesje prawo przewidywało na rzecz postępowań polubownych między małżonkami, w tym prób pojednania. Warto wspomnieć, że mieszany – uzależniony od woli i decyzji obywateli – sposób zawierania związków małżeńskich, a co za tym idzie – możliwości rozwodu, zachęcał małżonków do obchodzenia prawa, zmian wyznania, a niekiedy nawet obywatelstwa. Podobne problemy powstawały na obszarze Spiszu i Orawy, gdzie obowiązywało prawo austriackie i węgierskie; niekiedy były one tam bardziej drastyczne, ponieważ zakazy i przeszkody

małżeńskie obowiązujące w obu tych porządkach prawnych, a także podstawy rozłączenia wykluczały się wzajem albo pozostawały ze sobą w kolizji, co niekiedy powodowało niepewność dotyczącą istnienia małżeństwa lub jego ważności.

Najmniej przejrzyste, a przez to także bardzo niewygodne do stosowania, było prawo obowiązujące w województwach centralnych i wschodnich. W środkowej Polsce – na obszarze dawnego Królestwa – obowiązywało prawo rosyjskie, narzucone przez carat po upadku powstania listopadowego ustawą o małżeństwie z 1836 r., wypierającą unormowania Kodeksu Napoleona, legalizującego bardzo ostrożnie świeckość formy małżeństwa i jurysdykcji, oraz regulacje kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r., także odchodzącego od unormowań napoleońskich. Prawo rosyjskie „segregowało” obywateli według wyznania, ustanawiając dla każdej religii odrębne przepisy prawa małżeńskiego, w związku z czym inaczej normowano małżeństwa katolików, inaczej ewangelików, a jeszcze inaczej wyznawców prawosławia, unitów, żydów, mariawitów etc. Obowiązywało także swoiste domniemanie wyznania, przy czym niektóre regulacje odbiegały od unormowań ściśle religijnych, co dotyczyło zwłaszcza prawa małżeńskiego katolików, ignorującego np. przepisy prawa kanonicznego w przedmiocie małżeństw mieszanych. Małżeństwa były zawierane wyłącznie w formie religijnej, a państwo rejestrowało je tylko w aktach stanu cywilnego.

Bardzo różnorodne były podstawy rozłączenia małżonków oraz rozwodów, które – w wyjątkowych wypadkach – były możliwe także w stosunku do katolików. Szeroko rozbudowany był natomiast system unieważniania związków małżeńskich, co – przy jego relatywnie luźnych rygorach – powodowało, że liczba unieważnień nieproporcjonalnie rosła, przekraczając liczbę rozwodów orzekanych przez sądy w sprawach, w których było to dopuszczalne.

Podzielona była także jurysdykcja w sprawach małżeńskich. Katolicy, ewangelicy, prawosławni i unicy rozstrzygali swe spory przed sądami kościelnymi, niekontrolowanymi przez państwo i stosującymi niejednolite, dalekie od swych źródeł prawo, natomiast wyznawcy innych wyznań – żydzi, mahometanie i „sektanci” – podlegali sądownictwu państwowemu. Zgodnie z § 1337 i n. w związku z § 1619 ustawy postępowania sądowego cywilnego z 1864 r. rozpoznaniu sądu państwowego (cywilnego) podlegały wyłącznie sprawy drugorzędne, „wynikające” z legalnego związku małżeńskiego, dotyczące małżonków, ich dzieci i majątku; sprawy fundamentalne, obejmujące zwłaszcza istnienie związku małżeńskiego lub jego ważność, należały do wyłącznej jurysdykcji sądów duchownych, pozostających praktycznie poza jakąkolwiek kontrolą państwa.

Podobne unormowania obowiązywały w województwach wschodnich, leżących w zasięgu dawnego prawa rosyjskiego, tj. Zwodu Praw z 1832 r., w zasadzie powielającego postanowienia carskiej ustawy o małżeństwie z 1836 r. Zwód Praw, podobnie jak ustawa z 1836 r., odwoływał się do reguł małżeńskich obowiązujących w ramach poszczególnych wyznań, a także – w odniesieniu do niektórych narodów – do uznawanych przez nie zwyczajów. Powodowało to chaotyczną, niedającą się ogarnąć i scalić segmentację prawa małżeńskiego, a także – z biegiem lat – „niewidzialne” przenikanie się prawa państwowego z prawem wyznaniowym, a w istocie głównie z prawosławiem, które dominowało, było faworyzowane przez państwo i rychło stało się wyznaniem państwowym.

Małżeństwa były zawierane wyłącznie przed duchownym, bez jakiegokolwiek udziału czynnika państwowego, także w zakresie rejestracji związków małżeńskich, odnotowywanych tylko w księgach parafialnych. Dopuszczalność rozwodów i innych form rozłączenia małżonków była reglamentowana przez poszczególne wyznania, a sądownictwo w tym zakresie, podobnie jak w innych sprawach małżeńskich, należało wyłącznie do duchowieństwa, także w odniesieniu do osób niewierzących i „pogan”. Jedynie starowiercy, wciąż traktowani i szykanowani jako heretycy, oraz „sektanci” podlegali sądom cywilnym.

Przedstawiony, ograniczony tylko do kwestii podstawowych, przegląd ustawodawstwa dzielnicowego obowiązującego na ziemiach Polski po odzyskaniu niepodległości, w rzeczywistości dużo bardziej skomplikowanego, unaocznia, jak wielkie problemy stanęły przed kodyfikatorami prawa rodzinnego. Rozmaitość zastanych, utrwalonych w mentalności i tradycji unormowań oraz towarzysząca im, wypływająca z różnych motywów – naukowych, religijnych, historycznych – różnorodność wizji prawa zunifikowanego stanęły na przeszkodzie ujednoczeniu prawa rodzinnego w Odrodzonej Polsce. Trzeba dodać, że obok kwestii wyznaniowych i jurysdykcyjnych spory budziły także inne poważne problemy, a zwłaszcza – obok rozłączalności związku małżeńskiego – równouprawnienie małżonków, status dzieci pozamałżeńskich oraz zakres władzy rodzicielskiej i obowiązku alimentacyjnego. Do tych różnic trzeba dodać także głębokie dysproporcje gospodarcze między poszczególnymi dzielnicami kraju, powodujące, że trudno było o zgodę również w zakresie unormowania stosunków majątkowych między małżonkami oraz kształtu łączącego ich ustroju ustawowego.

II

Tak czy inaczej, utworzona w 1919 r. Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej – wśród pilnych projektów legislacyjnych – przewidziała ujednostajnienie prawa małżeńskiego osobowego, a następnie także prawa małżeńskiego majątkowego oraz opiekuńczego. Taka kolejność przedsięwzięć była oczywista, bez ustanowienia bowiem jednolitego prawa osobowego nie były możliwe dalsze unormowania dotyczące małżonków oraz rodziny w ogólności, w tym stosunków między rodzicami i dziećmi, ponoszenia kosztów utrzymania rodziny, a także opieki i kurateli. Świadectwem pilności w dziele unormowania stosunków małżeńskich było to, że pierwszy projekt ustawy, sygnowany przez Władysława L. Jaworskiego, członka Komisji, przewodniczącego sekcji prawa cywilnego, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, został złożony już w dniu 29 marca 1920 r. Zgodnie jednak z przewidywaniami członków Komisji projekt – w owym czasie nowatorski, bo dopuszczający także, według wyboru nupturientów, cywilną formę małżeńską oraz rozwody cywilne na zgodny wniosek małżonków – spotkał się z ostrą negatywną reakcją Kościoła oraz prawników kanonistów. Krytyka, jaka spadła na W.L. Jaworskiego, również ze strony episkopatu, spowodowała, że wycofał się on z dalszych prac, które na kilka lat zostały niemal całkowicie sparaliżowane. Porzucił także przedstawiony w tym samym czasie projekt prawa małżeńskiego majątkowego, dzielącego losy prawa osobowego. W 1921 r. członkowie sekcji zdążyli uzgodnić zaledwie ogólnikowo, że: „Zasadą [powinno być]

równouprawnienie małżonków. Wskutek zawarcia małżeństwa zdolność prawna i zdolność do działania małżonków nie ulega zmianie; w szczególności kobieta zamężna może sama stawać w sądzie i przed innymi władzami”². W istocie była to jedyna koncesja uczyniona na rzecz W.L. Jaworskiego, mocno tę kwestię akcentującego w swoim projekcie w ramach próby przeszczepienia na grunt Polski postulatów sformułowanych w przedstawionej Lidze Narodów rezolucji 8. Kongresu Kobiet odbytego w Genewie w 1920 r.³

Nowy referent projektu prawa małżeńskiego osobowego – Karol Lutostański, członek Komisji Kodyfikacyjnej, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, członek rzeczywisty Towarzystwa Naukowego Warszawskiego – został powołany w dniu 4 maja 1924 r. Stał na czele specjalnej podkomisji przygotowawczej, od 1927 r. opracowującej także inne akty prawne z dziedziny prawa rodzinnego, w tym prawa majątkowego, która pod dwu latach pracy przedstawiła kolejny projekt, uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną w dniu 28 maja 1929 r. i przesłany Ministrowi Sprawiedliwości dnia 4 grudnia 1929 r. Można było wówczas przypuszczać, że sprawa ujednostajnienia prawa małżeńskiego osobowego została zakończona, a projekt ustawy – podobnie jak inne projekty uchwalane przez Komisję i przedstawiane Ministrowi Sprawiedliwości – niebawem uzyska moc prawną na obszarze całego kraju. Tak się jednak nie stało.

Fundamentem projektu, choć bez wątplenia nie można nazwać go świeckim⁴, stała się idea rozdziału Kościoła od państwa, wywodzona z art. 3 i 112, 114 Konstytucji marcowej, i oparta na niej teza, że prawo małżeńskie oraz jurysdykcja w tym zakresie są domeną prawa państwowego. W związku z tym nie można rozwarstwiać prawa i uzależniać jego skuteczności od norm wyznawanej przez obywateli religii oraz od przynależności do określonego kościoła. Takie rozwiązania, oznaczające nierówność wobec prawa oraz naruszenie zasady wolności sumienia i wyznania, sprzyjałyby także obchodzeniu prawa i relatywizowaniu jego działania w zależności od doraźnych interesów. Wszystkim tym zagrożeniom przeciwdziała wprowadzenie zasady dobrowolności ślubów wyznaniowych, towarzyszących – jako alternatywa – ślubom cywilnym. Projekt K. Lutostańskiego co do zasady stał na straży trwałości i nierozzerwalności związku małżeńskiego, dopuszczał jednak separację oraz – stanowiąc jej faktyczną i prawną kontynuację – rozwody, także jako pragmatyczne remedium przeciwko mnożącym się przypadkom wątpliwych prawnie i kanonicznie unieważnień małżeństwa.

Te właśnie założenia projektu spowodowały – podobnie jak projekt W.L. Jaworskiego – bardzo ostrą krytykę przedstawicieli kościoła oraz prawników kanonistów, opowiadających się za ustanowieniem w Polsce wyznaniowego (*scil.* katolickiego) modelu prawa małżeńskiego, który diagnozowano jako najbardziej odpowiadający potrzebom społecznym. W opozycji do projektu Komisji Kodyfikacyjnej powstało kilka „prywatnych” projektów wyznaniowych, spośród których największy rozgłos, zainteresowanie i dyskusję wywołały projekty

² Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Dział ogólny, t. 1, z. 3, s. 93 i n.

³ W.L. Jaworski, *Projekt prawa majątkowego małżeńskiego*, Kraków 1920, s. 2 i n.

⁴ W ogniu beceremonialnej krytyki projektu, niewolnej także od wątków antysemitycznych, określono go nawet, całkiem bezzasadnie, „bolszewickim” (S. Trzeciak, *Talmud, bolszewizm i „Projekt prawa małżeńskiego w Polsce”*, Warszawa 1932, *passim*).

ks. Jerzego Jaglarza⁵ i ks. Zygmunta Lisowskiego⁶. W żywej debacie publicznej, niewolnej od zbędnych emocji i uprzedzeń, padały rozmaite argumenty, od czysto prawnych i religijnych po ocierające się o uprzedzenia i drwiny. Projekt prawa małżeńskiego osobowego spotkał się także z negatywnym odzewem hierarchów oraz duchownych poszczególnych parafii, a także prasy, środowisk konserwatywnych i inteligencji katolickiej. Trzeba przy tym zaznaczyć, że również przedstawiciele innych wyznań zgłaszali zastrzeżenia do projektu, co dotyczy zwłaszcza Cerkwi prawosławnej. W efekcie tego wrzenia i niezdolności do znalezienia kompromisu Polska przedwrześniowa nie doczekała się jednolitego unormowania osobowego prawa małżeńskiego⁷.

Taki sam los spotkał zresztą projekt majątkowego prawa małżeńskiego, przygotowany przez podkomisję K. Lutostańskiego w 1934 r., a także projekty prawa o stosunkach rodziców i dzieci oraz przepisów o urzędzie opiekuńczym, przygotowane przez podkomisję kierowaną przez Stanisława Gołęba, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, wybitnego procesualistę, członka Polskiej Akademii Umiejętności. Ale ogromny wysiłek członków Komisji Kodyfikacyjnej – także z perspektywy stulecia budzący wielki szacunek i podziw – nie poszedł na marne, zaraz bowiem po zakończeniu drugiej wojny światowej stał się osnową polskiego prawa rodzinnego; najpierw dekretów z 1945 i 1946 r., następnie kodeksu rodzinnego z 1950 r., a w końcu, w dużym stopniu, także kodeksu rodzinnego i opiekuńczego uchwalonego w 1964 r., obowiązującego do dzisiaj.

III

Zakończenie działań wojennych, zmiana granic, masowe migracje ludności oraz zmiana struktury wyznaniowej i narodowościowej powojennego społeczeństwa wymusiły na władzach niemal błyskawiczne działania prawodawcze, bardzo ważne nie tylko dla obywateli, ale również dla samej władzy, poszukującej narzędzi ułatwiających skonsolidowanie państwa oraz podporządkowanie sobie społeczeństwa. Przedwojenne projekty Komisji Kodyfikacyjnej bardzo ułatwiły to działanie, zwłaszcza że władza chciała i umiała wyłuskać z nich te rozwiązania, które odpowiadały jej wizji ustrojowej i ideologicznej. W drodze dekretów wprowadzono do porządku prawnego obowiązującego na obszarze całego kraju: Prawo małżeńskie (dekret z dnia 25 września 1945 r., Dz.U. Nr 48, poz. 270), Prawo rodzinne (dekret z dnia 22 stycznia 1946 r., Dz.U. Nr 6, poz. 52; sprost. Dz.U. Nr 16, poz. 113), Prawo opiekuńcze (dekret z dnia 14 maja 1946 r., Dz.U. Nr 20, poz. 135) oraz Prawo małżeńskie majątkowe (dekret z dnia 29 maja 1946 r., Dz.U. Nr 31, poz. 196). Wydanie tych aktów tworzyło pierwszy, wstępny etap unifikacji, po którym – stosunkowo szybko – nastąpił etap drugi; w dniu 27 czerwca 1950 r. uchwalono Kodeks rodzinny (Dz.U. Nr 34, poz. 308), wchodzący w życie z dniem 1 października 1950 r.

---

⁵ J. Jaglarz, *Projekt prawa małżeńskiego*, Poznań 1934.

⁶ Z. Lisowski, *Prawo małżeńskie (projekt ustawy)*, Poznań 1934. Por. także S. Biskupski, *O nowe prawo małżeńskie w Polsce*, Włocławek 1932.

⁷ Krytyka, którą dzisiaj można by nazwać liberalną, określała tworzenie prawa małżeńskiego jako „poród kleszczowy” (T. Boy-Żeleński, *Dziwice konsystorskie*, Warszawa 1929, s. 13).

Kodeks rodzinny był oceniany jako dzieło nowoczesne, ale niedoskonałe legislacyjnie. W związku z tym już wówczas bardzo istotną rolę zaczęło odgrywać orzecznictwo Sądu Najwyższego, korygującego błędy ustawodawcy i wypełniającego liczne luki w konkretnych unormowaniach. Właśnie judykatura Sądu Najwyższego torowała drogę reformatorskim rozwiązaniom, przyczyniając się w znacznym stopniu do ukształtowania się nowej koncepcji prawa rodzinnego. Oczywiście nie ustawała także rozwój doktryny, zwłaszcza że pod rządami kodeksu rodzinnego zaczęła wyrastać z pnia nauk prawnych nowa gałąź – prawo rodzinne, wcześniej, a organicznie i genetycznie do dzisiaj, należące do prawa cywilnego. W latach 50. zaognił się wśród luminarzy prawa prywatnego spór, który tli się do dzisiaj, o to, czy prawo rodzinne i opiekuńcze, podobnie jak prawo osobowe w ogóle, powinno być częścią (księgą) kodeksu cywilnego, czy też ma stanowić odrębne, autonomiczne rozwiązanie⁸. Protagonistami sporu byli Aleksander Wolter⁹ i Zbigniew Radwański¹⁰, zwolennicy przynależności prawa rodzinnego do kodyfikacji prawa cywilnego, oraz Seweryn Szer, orędujący za kodeksem rodzinnym i opiekuńczym jako oddzielnym bytem legislacyjnym¹¹.

Nad nowym kodeksem rodzinnym i opiekuńczym – koncepcja jego samodzielności ostatecznie zwyciężyła – pracowano od 1956 r., tj. od czasu powołania Komisji Kodyfikacyjnej przy Ministrze Sprawiedliwości, która mimo że miała dużo niższy status niż przedwojenna Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej, odegrała w dziele prawodawstwa okresu PRL ogromną rolę. Jej wieloletnia praca nad kodeksem została dekadę temu wnikliwie i bardzo rzetelnie zbadana przez Piotra Fiedorczyka, a następnie przedstawiona czytelnikom i dołączona do zasobów piśmiennictwa ilustrującego pełne zakręty i wybojów dzieje oraz losy polskiej legislacji¹². Należy ją polecić zainteresowanym także jako swoisty pendant do przedstawionego w tym tomie zbioru GUDI-LEX obrazu dorobku jurysdykcyjnego i piśmienniczego w dziedzinie prawa rodzinnego i opiekuńczego.

Pozostaje pytanie, co dalej z prawem rodzinnym i opiekuńczym? Czy kodeks wymaga gruntownej nowelizacji, czy może uchylenia w całości i zastąpienia nowym kodeksem, czego domagają się niektórzy przedstawiciele prawa rodzinnego, choć ich zamiary nie zyskały dotychczas dostatecznego uznania w oczach innych?¹³ Czy może jednak w ogóle usunąć kodeks z porządku prawnego i włączyć

⁸ Por. np. S. Kaleta, *Spór o miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa w okresie kodyfikacji prawa cywilnego (1956–1964)*, Acta UWr 1976/51, s. 135.

⁹ A. Wolter, *Kodeks cywilny a „prawo rodzinne”*, PiP 1957/3, s. 477; A. Wolter, *Kierunki zmian polskiego prawa rodzinnego*, PiP 1958/8–9, s. 269.

¹⁰ Z. Radwański, *Uwagi o zakresie kodeksu cywilnego (Zagadnienie inkorporacji do kodeksu cywilnego prawa rodzinnego i gospodarczego)*, RPEiS 1960/4, s. 1.

¹¹ Por. S. Szer, *Prawo rodzinne – odrębna gałąź prawa?*, PiP 1957/3, s. 469; S. Szer, *Z zagadnień kodyfikacji prawa małżeńskiego*, NP 1957/12, s. 24; S. Szer, *Odrębność prawa rodzinnego*, NP 1959/1, s. 3.

¹² P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014.

¹³ Por. M. Nazar, *Projekt kodeksu rodzinnego i postulaty gałęziowego wyodrębnienia prawa rodzinnego*, PS 2019/7–8, s. 7; B. Czech, *„Wina” czy „odpowiedzialność” za rozkład pożycia małżeńskiego? Uwagi do projektu kodeksu rodzinnego*, PS 2019/7–8, s. 26; J. Stadniczeńko, *Projekt Kodeksu Rodzinnego z 2018 roku (refleksje)*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2019/1, s. 137; M. Andrzejewski, *Wokół Projektu Kodeksu Rodzinnego przedłożonego w lipcu 2018 r. przez Rzecznika Praw Dziecka*, PwD 2019/40, s. 9; W. Stojanowska, M. Kosek, *Zagrożenie dobra dziecka przez nieprofesjonalne próby tworzenia nowego Kodeksu rodzinnego*, Krytyka Prawa 2019/4, s. 144.

jego unormowania do nowego kodeksu cywilnego, spajając je z nim ściśle, gdzie jest ich dziedziczne miejsce, za czym opowiadała się Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego przy Ministrze Sprawiedliwości, zlikwidowana w wyniku niezbyt rozsądnej decyzji w 2015 r.? Na te pytania odpowie przyszłość, jedno jest jednak pewne: prawo rodzinne, także w swej warstwie normatywnej, bardzo się zmienia. Pochłania coraz więcej pierwiastków publicznoprawnych, prawnoeuropejskich i zgoła pozaprawnych oraz popada w kazuistykę, co oddala je od prawa cywilnego – swojego rodziciela. No ale rodziciel – prawo cywilne – też zmienia się w podobnym kierunku...

IV

Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 1964 r. jest dziełem swojego czasu – pomieszania porządków prawnych, wyznań, kultur, tradycji, a nawet ideologii. Jakkolwiek, o czym była mowa, ma pewne normatywne punkty zaczepienia w dawnym prawie, także dzielnicowym, obowiązującym ongiś na obszarze dzisiejszej Polski, to jednak jego korzenie są stosunkowo płytkie i rzadko sięgają dorobku doktryny okresu międzywojennego lub dawniejszego. Dzieje się tak również z tej przyczyny, że prawo rodzinne (familijne), choć znane jako gałąź prawa już w porządku rzymskim, powstało w nowożytnej formie stosunkowo niedawno, nie zdążyło więc obrosnąć imponującym dorobkiem. To samo dotyczy orzecznictwa Sądu Najwyższego, który – na tle innych dziedzin prawa – dość rzadko zajmował się prawem rodzinnym. Działo się to częściej wtedy, gdy pełnił funkcję sądu drugiej instancji, ale te czasy już minęły. Współcześnie judykatura Sądu Najwyższego w tym zakresie także nie zapełnia baz orzecznictwa, za to kwitnie i mnoży się, czasem – wydaje się – przesadnie, piśmiennictwo fachowe, coraz częściej sięgające do innych dziedzin nauki – socjologii, pedagogiki, medycyny, demografii, psychologii oraz nieustannie do kanonistyki i prawa kanonicznego.

Dorobek judykacyjny i piśmienniczy sięgający XIX wieku, zachowujący merytoryczną łączność ze współczesnym, obowiązującym prawem rodzinnym, jest zatem szczątkowy, choć zachowały swoistą aktualność – pokazując rodowód niektórych instytucji i pozwalając je lepiej zrozumieć i zastosować – pozycje godne upowszechnienia. To samo dotyczy orzecznictwa, w swej warstwie językowej już archaicznego, ale przynoszącego niekiedy odkrywcze konstatacje. Tak czy inaczej, dorobek ten jest rozproszony, nierzadko zapoznany, ale zawsze trudno dostępny dla współczesnego „zwykłego” prawnika, który chce dotrzeć do poszukiwanej lub oczekiwanej pozycji szybko i bez większego mozółu. Dawne publikacje prawnicze wielokrotnie miały charakter nieregularny, a nakłady były niewielkie, przy czym wiele egzemplarzy i roczników bibliotecznych zaginęło bezpowrotnie w pożodze wojennej. Dotyczy to zarówno bibliografii Karola Estreichera (starszego)¹⁴, także w wersji elektronicznej¹⁵, jak i polskiej bibliografii prawniczej XIX i XX wieku Adolfa Suligowskiego, obu sporządzonych na wysokim poziomie naukowym, ale jednak mało przydatnych z praktycznego punktu widzenia.

---

¹⁴ Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, wydawana od 1872 r. Dzieło kontynuowali: syn Stanisław i wnuk Karol (do 1951 r.).

¹⁵ <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/>

W dawniejszych czasach nie ukazywały się także – inaczej niż w innych obszarach prawa sądowego – zbiory orzecznictwa i piśmiennictwa z zakresu prawa rodzinnego.

Okres powojenny jest opracowany dużo lepiej i dokładniej, głównie dzięki „Polskiej Bibliografii Prawniczej”, wydawanej przez Instytut Nauk Prawnych PAN od 1965 r., a także „Bibliografii prawa i postępowania cywilnego” Zbigniewa Trybalskiego, obejmującej lata 1945–1981, oraz – będącej jej kontynuacją, mniej jednak dokładną – „Bibliografii prawa i postępowania cywilnego” Alfreda Goli i Tadeusza Żyznowskiego, obejmującej lata 1982–1990. Opracowania te to klasyczne opracowania bibliograficzne oparte na metodzie podmiotowo-przedmiotowej, która zapewnia względną rzetelność oraz odnalezienie pozycji znanych, ale nie ułatwia poszukiwania pozycji nieznanymi, według kryterium bardziej szczegółowego niż szeroko określany „przedmiot”. Z tego względu w praktyce prawniczej bardzo przydatne i łatwe w użyciu są opracowania bibliograficzne osadzone na osnowie i strukturze kodeksu, ułożone i posegregowane według jego artykułów (paragrafów, ustępów). Około dwudziestu lat temu ukazał się zbiór Jacka Gudowskiego (*Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Orzecznictwo*, Kraków 1998), obejmujący także, wbrew tytułowi, piśmiennictwo.

Oddawany teraz w ręce P.T. Czytelników tom jest podobnym opracowaniem, wychodzącym naprzeciw oczekiwaniom wszystkich interesujących się prawem rodzinnym i opiekuńczym lub stosujących je w praktyce, wypełniającym istotną lukę wydawniczą oraz stanowiącym remedium na niedostatki współczesnych publikacji. Wydawnictwo Wolters Kluwer zdecydowało się wydać w formie książkowej oraz elektronicznej moje zbiory bibliograficzne dotyczące prawa cywilnego oraz rodzinnego i opiekuńczego. Tom niniejszy zamyka cykl opatrzony znakiem GUDI-LEX, wydawany od 2018 r., obejmujący dotychczas orzecznictwo i piśmiennictwa do kodeksu cywilnego (4 tomy, 5 woluminów) oraz do kodeksu postępowania cywilnego (5 tomów). W zbiorze znajduje się niespełna 2000 orzeczeń Sądu Najwyższego oraz prawie 3500 pozycji piśmiennictwa dotyczących kodeksu rodzinnego i opiekuńczego albo wiążących się z nim ściśle lub pośrednio. Pozycje piśmiennicze obejmują okres od 1872 r., a orzeczenia Sądu Najwyższego – od 1920 r.

CO TO JEST GUDI-LEX I JAK Z NIEGO KORZYSTAĆ

Orzecznictwo

1. GUDI-LEX zawiera wszystkie orzeczenia Sądu Najwyższego dotyczące kodeksu rodzinnego i opiekuńczego lub zachowujące z nim związek, wydane w okresie od 1920 do 2021 r., drukowane, a więc publikowane „na papierze”, w zbiorach orzecznictwa, czasopismach i innych periodykach, a także we wszelkich opracowaniach wydawanych okazjonalnie lub nieregularnie.

Stosunkowo duży segment zbioru stanowią orzeczenia niepublikowane. Są to orzeczenia najnowsze, które nie doczekały się jeszcze publikacji, albo takie, które nigdy – z różnych powodów – nie zostały w ten sposób upowszechnione.

W tej grupie są też orzeczenia uznane za ważne, istotne lub z innych powodów godne druku. Jest to wybór autorski, nieunikniony w czasach, gdy „zalew” orzeczeń ukazujących się w obiegu powszechnym osiągnął już rozmiary, których ogarnąć niepodobna. Należy pamiętać, że Sąd Najwyższy wydaje rocznie tysiące orzeczeń – o różnej wadze jurydycznej i społecznej, także błahych i powtarzających się – zatem ich publikowanie bez ograniczeń jest pozbawione sensu; zamiast dotarcia do poszukiwanej informacji, szczegółowej lub znajdującej względny stopień uogólnienia, czytelnicy są przytłoczeni nadmiarem informacji bez jakiegokolwiek nośności merytorycznej. Rozumna i kompetentna selekcja zapobiega niekontrolowanemu rozrostowi publikacji oraz ułatwia rozeznanie tego, co jest istotne i ważne.

Sprzyja temu także wyróżnianie przy użyciu stosownego ideogramu poszczególnych orzeczeń według kryteriów:

bardzo ważne – !!!

ważne – !!

warte uwagi – !

Czytelnik, rzucając okiem, rychło wyłowi orzeczenia, którym należy poświęcić szczególną uwagę. I w tym wypadku ta swoista waloryzacja orzeczeń jest dziełem autorskim; wyróżnienie konkretnego orzeczenia nie oznacza jednak, że inne są mniej ważne lub nawet nieważne. Ostateczna kwalifikacja należy do Czytelnika, który zazwyczaj wie, czego poszukuje i co ma dla niego znaczenie.

2. Orzeczenia przypisane są do poszczególnych artykułów kodeksu, przy czym łącznikiem podstawowym jest brzmienie (temat) tezy orzeczenia. Orzeczenia wiążące się ściśle z kilkoma artykułami zostały umieszczone pod każdym z nich; tezy sformułowane w punktach – jeżeli było to możliwe i uzasadnione – rozdzielono,

inne powtórzone we właściwym miejscu. Chroni to Czytelnika przed uciążliwym systemem odsyłaczy tekstowych.

Orzeczenia przypisane do poszczególnych artykułów ułożono w porządku chronologicznym, według daty wydania. W niektórych przypadkach – dla przejrzystości i wygody Czytelnika – w ramach konkretnego artykułu orzeczenia zostały podporządkowane kolejnym paragrafom danego artykułu albo podzielone według kryterium rzeczowego (patrz zestawienie). Orzeczenia dotyczące kwestii ogólnych lub wieloaspektowych ulokowano pod pierwszym artykułem właściwego tytułu (działu), ewentualnie w grupie orzeczeń zatytułowanej „ogólne”.

3. Każde orzeczenie jest opatrzone informacją o procesowej formie jego wydania, datą, sygnaturą oraz wszystkimi adresami, pod którymi zostało opublikowane. Adresy dotyczą publikacji tradycyjnych (papierowych) i nie obejmują w zasadzie tylko dzienników lub czasopism o charakterze publicystycznym (prasy codziennej lub tygodniowej). Jeżeli do orzeczenia opublikowano głosę, notkę, notę, omówienie lub komentarz, to fakt ten znajduje szczegółowe zaznaczenie, obejmujące autora oraz miejsce publikacji. W tej grupie informacji ujęte są również wszystkie wypowiedzi zawarte w przeglądach orzecznictwa oraz opracowaniach (artykułach) poświęconych omówieniu danego orzeczenia.

W opisie orzeczeń w zasadzie nie przytacza się pełnych tytułów przeglądów orzecznictwa, niekiedy bardzo rozbudowanych, opisujących m.in. okresy i sądy, których dotyczą. W celu skrócenia i uproszczenia tych tytułów ograniczono się do podanego kursywą określenia „Przegląd orzecznictwa”. Ostatnio coraz częściej nadaje się tytuły także klasycznym glosom; i w tym wypadku pozostano przy określeniu „glosa”.

4. Wiele orzeczeń publikowano, zwłaszcza przed wojną, w różnych czasopiśmiech z niejednakowym brzmieniem tezy. Wynikało to z tego, że tylko stosunkowo nieliczne rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego, upowszechniane w zbiorze urzędowym, miały swoją tezę oficjalną, pozostałe natomiast były formułowane przez redaktorów poszczególnych periodyków, według ich uznania i wycucia. Przyjęto zasadę, że orzeczenie publikowane w zbiorze urzędowym zachowuje brzmienie uwidocznione w tym zbiorze, natomiast w innych wypadkach wybór tezy najlepiej oddającej istotę rozstrzygniętego zagadnienia ma charakter autorski.

Tezy zasadniczo zachowują więc brzmienie oryginalne; w wypadkach koniecznych, jeżeli archaizmy językowe były zbyt rażące lub nieczytelne – zarówno leksykalne, jak i syntaktyczne – uwspółcześniano je, zachowując jednak umiar i powściągliwość. Korygowano też oczywiście błędy pisarskie (drukarskie), a także – gdy było to możliwe, a zazwyczaj było – błędy w oznaczeniu orzeczenia, najczęściej dotyczące sygnatury lub daty wydania. W wypadku różnic w przytaczaniu sygnatury orzeczenia (np. pominięcia litery lub cyfry), starano się zachować brzmienie sygnatury podanej w zbiorze urzędowym lub – w danym wypadku – w źródle najbardziej wiarygodnym.

W dążeniu do zachowania oryginalnego brzmienia tezy nie usuwano z tekstu określeń, zwłaszcza techniczno-prawnych, dzisiaj już przestarzałych lub

nieaktualnych. Chodzi o dawne nazwy niektórych instytucji prawnych lub nieistniejące już organy, o uchylone akty prawne, stare oznaczenia artykułów kodeksów itd. W takich sytuacjach ingerencja autora ograniczyła się do umieszczenia w nawiasie kwadratowym określenia (oznaczenia) współczesnego. Niekiedy określenia nieaktualne lub przestarzałe zostały zaznaczone czcionką wyróżniającą (kursywą), kiedy indziej całkiem zbędne fragmenty tezy pominięto z pozostawieniem śladu w postaci wielokropka. W dość licznych przypadkach przedstawiono także krótkie fragmenty uzasadnień orzeczeń; funkcjonują one w zbiorze jako samodzielne tezy albo jako dopełnienie tez oficjalnych.

5. W zbiorze nie uwzględniono kwalifikacji i podziału orzeczeń na „aktualne” i „nieaktualne”, w związku z czym pominięto tylko te, które np. na skutek uchylecia ustawy lub bezpowrotnego zaniku funkcjonującej ongiś instytucji prawnej, często powołanej do życia lub stosowanej incydentalnie, całkowicie utraciły aktualność. Znajdują się zatem w zbiorze orzeczenia formalnie nieaktualne, tzn. nieodnoszące się do obowiązującego stanu prawnego, jednak np. przez swą ponadczasową doniosłość zachowujące walor historyczny, sięgające swymi skutkami poza czas obowiązywania przepisu albo też unaoczniające sposób rozstrzygnięcia przez najwyższą instancję sądową zagadnień mających charakter uniwersalny. Są także orzeczenia, które utraciły aktualność w tym sensie, że z zajętego w nich stanowiska Sąd Najwyższy się wycofał. Wszystkie te orzeczenia, określane potocznie jako nieaktualne, mają istotną wartość historyczną i poznawczą.

Piśmiennictwo

1. GUDI-LEX zawiera wszystkie pozycje piśmiennictwa prawniczego dotyczące kodeksu rodzinnego i opiekuńczego lub zachowujące z nim związek, opublikowane w okresie 1872–2021. Obejmuje monografie, książki tematyczne, księgi pamiątkowe, dzieła zbiorowe etc., a także artykuły (inne formy) ogłaszane w czasopismach lub innych periodykach prawniczych (np. uczelnianych zeszytach naukowych), ale także w innych publikacjach, niekiedy nieznanymi, lokalnych, środowiskowych, efemerycznych lub o niewielkim zasięgu rozpowszechniana. Zbiór obejmuje wyłącznie teksty opublikowane w języku polskim, wydawane w Polsce, a przed 1918 r. – na terenach polskich anektowanych przez zaborcę.

W związku z tym, że w ostatnim okresie prawo rodzinne i opiekuńcze nabiera charakteru interdyscyplinarnego, pochłaniając dorobek także innych dziedzin nauki – pedagogiki, etyki, psychologii, socjologii, medycyny, demografii oraz prawa kanonicznego – nie stroniono od uwzględniania w zbiorze pozycji piśmienniczych powstałych na obszarach tych właśnie dziedzin, czyniono to jednak tylko wtedy, gdy zachodził ich ścisły, choćby nawet pośredni, związek z kodeksem rodzinnym i opiekuńczym. Z tego względu Czytelnik znajdzie w zbiorze liczne artykuły i inne opracowania publikowane w czasopismach nienależących do domeny prawniczej.

2. Podobnie jak orzeczenia, pozycje piśmiennictwa przypisane są do poszczególnych artykułów kodeksu, przy czym łącznikiem podstawowym jest tytuł

publikacji oraz jej dominujący temat. Pozycje piśmiennictwa wiążące się z kilkoma artykułami zostały umieszczone pod każdym z nich, co chroni Czytelnika przed uciążliwym systemem odsyłaczy tekstowych.

Pozycje piśmiennictwa przypisane poszczególnym artykułom kodeksu zostały ułożone w porządku alfabetycznym według nazwisk autorów (w ramach autorów według brzmienia tytułu), a zapisy bibliograficzne, oprócz nazwiska i imienia oraz tytułu dzieła, wskazują miejsce publikacji – w wypadku czasopism z określeniem tytułu, rocznika, numeru i strony. Jeżeli dana pozycja stanowi część dzieła zbiorowego, jest to wyraźnie zaznaczone, ze wskazaniem redaktora (redaktorów) całości, a także tomu, miejsca i roku wydania oraz strony. W tytułach pozycji starszych, pochodzących z XIX w., w niektórych, nielicznych wypadkach uwspółcześiono archaiczną pisownię tytułu, dostosowując ją do obecnych zasad. Zyniono to jednak tylko wtedy, gdy zapis oryginalny utrudniał zrozumienie albo brzmiał dzisiaj rażąco sztucznie. Ingerencje te nie deformują oryginału, są niewielkie i dotyczą wyłącznie transkrypcji.

3. Wykazy piśmiennictwa nie zawierają żadnych wyróżnień „ważności” dzieła, w wykazach są zatem – obok dzieł o fundamentalnym znaczeniu i mających ponadczasową doniosłość – także teksty drobne, przyczynkarskie lub pozbawione istotnych walorów naukowych lub poznawczych. Jest wiele prac nieznanych, publikowanych w czasopismach „niszowych”, zapoznanych, niewidocznych w bibliografiach lub opracowaniach monograficznych. Wybór i ocena dzieła należy do Czytelnika; każdy szuka czego innego, kieruje się innymi kryteriami i dysponuje innym „aparatem skojarzeniowym”.

4. W wykazach piśmiennictwa pominięto podręczniki, komentarze, zbiory orzecznictwa, wzory pism procesowych oraz bibliografie. Pozycje te – dotyczące prawa rodzinnego i opiekuńczego w całokształcie – są powszechnie znane oraz na stałe obecne w bibliotekach i księgarniach. Pominięto także poradniki, zbiory kasusów, artykuły publicystyczne, recenzje, doraźne notki polemiczne i przeglądy orzecznictwa; autorzy i adresy przeglądów są uwzględnieni przy orzeczeniach, których dotyczą. To samo dotyczy glos (komentarzy, notek itp.), w związku z czym i w tym wypadku Czytelnik powinien poszukiwać wiadomości o nich przy konkretnych orzeczeniach. Taki sposób prezentacji tych form piśmienniczych jest wystarczający, a sama treść tezy orzeczenia stanowi zazwyczaj dostateczny wyznacznik tematu glosy.

5. Pozycje piśmiennictwa dotyczące kwestii ogólnych lub wieloaspektowych (np. monografie) zostały ułożone pod pierwszym artykułem właściwego tytułu (działu), ewentualnie w grupie zatytułowanej „ogólne” (patrz zestawienie). Pozycje związane z daną kwestią luźniej Czytelnik znajdzie pod innymi artykułami danego tytułu (działu), ewentualnie w innych miejscach wybranych w drodze „pandektowych” skojarzeń lub na podstawie dyktowanych wiedzą i doświadczeniem wskazówek. Czytelnik ma pełną gwarancję, że pod wytypowanym artykułem nie spotka pozycji piśmiennictwa przypisanych tam przypadkowo, błędnie lub pozostających bez żadnego związku z unormowaną w tym artykule kwestią.

**ZESTAWIENIE ARTYKUŁÓW KODEKSU, W KTÓRYCH ZASTOSOWANO
PODZIAŁ MERYTORYCZNY ORZECZNICTWA I PIŚMIENICTWA**

ORZECZNICTWO

ART. 31

§ 1

§ 2

Konkubinat. Sprawy majątkowe

PIŚMIENICTWO

ART. 1

Prawo rodzinne i opiekuńcze w całości

Małżeństwo

Konkubinat, związki partnerskie

Zaręczyny

ART. 10

Przeszkody małżeńskie, nieważność małżeństwa – ogólnie

Przeszkoda wieku

ART. 31

Ustawowy ustrój majątkowy

Konkubinat – sprawy majątkowe

ART. 113

Kontakty z dzieckiem

Kontakty z dzieckiem a jego uprowadzenie

ART. 128

Obowiązek alimentacyjny – ogólnie

Obowiązek alimentacyjny z elementem zagranicznym

Egzekucja alimentów

ART. 145

Opieka ogólnie

Opieka nad małoletnim

Ustanowienie opieki dla małoletniego

USTAWA

z dnia 25 lutego 1964 r.

KODEKS RODZINNY I OPIEKUŃCZY

(tekst jedn. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)

TYTUŁ I MAŁŻEŃSTWO

DZIAŁ I ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA

Art. 1. [Przesłanki zawarcia małżeństwa]

§ 1. Małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński.

§ 2. Małżeństwo zostaje również zawarte, gdy mężczyzna i kobieta zawierający związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu kościoła albo innego związku wyznaniowego w obecności duchownego oświadczą wolę jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu i kierownik urzędu stanu cywilnego następnie sporządzi akt małżeństwa. Gdy zostaną spełnione powyższe przesłanki, małżeństwo uważa się za zawarte w chwili złożenia oświadczenia woli w obecności duchownego.

§ 3. Przepis paragrafu poprzedzającego stosuje się, jeżeli ratyfikowana umowa międzynarodowa lub ustawa regulująca stosunki między państwem a kościołem albo innym związkiem wyznaniowym przewiduje możliwość wywołania przez związek małżeński podlegający prawu wewnętrznemu tego kościoła albo innego związku wyznaniowego takich skutków, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego.

§ 4. Mężczyzna i kobieta, będący obywatelami polskimi przebywającymi za granicą, mogą zawrzeć małżeństwo również przed polskim konsulem lub przed osobą wyznaczoną do wykonywania funkcji konsula.

ORZECZNICTWO	42
PIŚMIENNICTWO	43
Prawo rodzinne i opiekuńcze w całości	43
Małżeństwo	54
Konkubinat, związki partnerskie	77
Zaręczyny	81

ORZECZNICTWO

! 1. Zdolność prawną do zawarcia małżeństwa ocenia się według prawa, któremu strona osobiście podlega.

2. Forma zawarcia małżeństwa zależy przede wszystkim od przepisów obowiązujących w miejscu zawarcia małżeństwa.

orzeczenie pełnego kompletu Izby Trzeciej SN z 6 października 1923 r., Rw. 480/23, OSP 1924, poz. 22

Zaręczyny są w swej istocie umową, która dochodzi do skutku przez przyjęcie wzajemnych przyrzeczeń zawarcia małżeństwa.

orzeczenie SN z 25 maja 1928 r., C 63/28, OSP 1928, poz. 523

Niezachowanie co do sposobu oświadczenia woli przez nowożeńców formalności przepisanych przez prawo o aktach stanu cywilnego [kodeks rodzinny i opiekuńczy] przez nieogłoszenie przez urzędnika stanu cywilnego małżeństwa za zawarte nie stanowi przeszkody do uznania przez sąd, że zawarcie związku małżeńskiego nastąpiło, jeżeli samo złożenie oświadczenia woli zawarcia małżeństwa w warunkach wskazanych w art. 11 prawa o a.s.c. [art. 1 k.r.o.] nie budzi wątpliwości.

orzeczenie SN z 23 lutego 1949 r., Lu.C. 602/48, PiP 1950/3, s. 101 z glosą J. Litwina

Okoliczność, że sąd odtworzył akt małżeństwa stron, mimo że w obliczu Państwa w ogóle ważnego związku małżeńskiego nie zawarły, nie zmienia w niczym stanu prawnego polegającego na tym, że strony nie zawarły ważnie związku małżeńskiego i małżeństwem nie są.

orzeczenie SN z 2 kwietnia 1952 r., C 107/51, NP 1953/6, s. 56

Zarówno w myśl prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego z 1945 r., jak i stosownie do późniejszych przepisów z tej dziedziny akt stanu cywilnego stanowi jedynie dowód zawarcia związku małżeńskiego, a nie przesłankę jego ważności. Zawarcie małżeństwa następuje już w chwili złożenia przez przyszłych małżonków w określonych prawnie warunkach publicznie przed urzędnikiem stanu cywilnego zgodnego oświadczenia, że wstępują w związek małżeński, a nie dopiero po sporządzeniu odpowiedniego aktu.

orzeczenie SN z 15 maja 1957 r., 1 CR 676/56, OSN 1958/4, poz. 104; OSPiKA 1958/6, poz. 150; PiP 1964/2, s. 257 z omówieniem J. Gwiazdomorskiego, *Przegląd orzecznictwa*

! Jeżeli przy zawarciu związku małżeńskiego urzędnik stanu cywilnego podpisał sam sobie akt małżeństwa jako zawierający związek małżeński i jako urzędnik stanu cywilnego, a urzędnika stanu cywilnego poza nim nie było przy zawieraniu przez strony małżeństwa, to małżeństwo nie zostało zawarte. Przy składaniu bowiem przed urzędnikiem stanu cywilnego oświadczeń z art. 1 k.r. [art. 1 k.r.o.] urzędnik stanu cywilnego nie może być jedną z osób wstępujących w związek małżeński, lecz musi być osobą trzecią.

orzeczenie SN z 10 września 1957 r., 2 CR 707/57, OSN 1960/1, poz. 6; PiP 1959/4, s. 785 z glosą J. Litwina; OSNPG 1958/3, poz. 21; PiP 1964/2, s. 258 z omówieniem J. Gwiazdomorskiego, *Przegląd orzecznictwa*

Przez oświadczenie przed urzędnikiem stanu cywilnego nawiązuje się małżeństwo również i w wypadku złożenia go bez woli nawiązania pożycia małżeńskiego.

orzeczenie SN z 2 maja 1959 r., 2 CR 219/58, RPEiS 1960/3, s. 286

Roszczenie o zawarcie „umowy matrymonialnej”, przez co powód rozumie zawarcie związku małżeńskiego, nie jest roszczeniem cywilnym i jako takie nie podlega rozpoznaniu przez sądy (art. 2 k.p.c.).

postanowienie SN z 28 kwietnia 1965 r., II CR 103/65, BSN 1965/6–7, poz. 123

Jeżeli strony zawarły przed dniem 1 stycznia 1946 r. związek małżeński w Polskim Kościele Starokatolickim, okoliczność, że odpowiednia rubryka w księgach kościelnych dotyczących małżeństw nie została przez niedopatrzenie wypełniona, nie czyni małżeństwa nieistniejącym. Przepis art. 85 ust. 3 prawa a.s.c. ma i w tym wypadku odpowiednie zastosowanie i nakazuje uznanie takiego małżeństwa za prawnie skuteczne.

wyrok SN z 25 listopada 1965 r., II CR 370/65, OSNCP 1966/7–8, poz. 129

Ponowne złożenie oświadczenia [przewidzianego w art. 1 k.r.o.] wobec urzędnika stanu cywilnego przez te same osoby w czasie trwania ich małżeństwa nie może wywrzeć żadnych skutków materialnoprawnych, a jedynie powoduje dalszą rejestrację w księgach stanu cywilnego tego samego związku małżeńskiego. Każda ze stron może wystąpić do organu sprawującego nadzór nad urzędem stanu cywilnego, w którym sporządzono drugi lub dalszy akt małżeństwa tych osób, o unieważnienie tego aktu w trybie art. 27 ust. 1 prawa o a.s.c.

z uzasadnienia wyroku SN z 16 lipca 1968 r., II CR 277/68, OSNCP 1969/3, poz. 58; OSNPG 1969/1, poz. 6; NP 1970/5, s. 724 z omówieniem E. Wengerka i J. Sobkowskiego, *Przegląd orzecznictwa*; NP 1971/4, s. 581 z omówieniem B. Dobrzańskiego, *Przegląd orzecznictwa*

Wyłącznym dowodem, że dany mężczyzna i kobieta wstąpili w związek małżeński jest akt ich małżeństwa. Akt zgonu natomiast stanowi dowód faktu i daty śmierci oraz miejsce zgonu osoby oznaczonej z imienia i nazwiska. Akt ten nie stanowi dowodu pozostawania w związku małżeńskim, jeśli nie zawiera wzmianek o jego ustaniu w szczególności z przyczyn innych niż zgon jednego z małżonków.

postanowienie SN z 9 stycznia 1981 r., III CRN 306/80, niepubl.

Prawne pojęcie małżeństwa ma sens jednoznaczny, zgodny z naturą rodzaju ludzkiego, potwierdzony w art. 1 § 1 k.r.o.

wyrok SN z 17 stycznia 1997 r., II CKN 69/96, niepubl.

PIŚMIENICTWO

Prawo rodzinne i opiekuńcze w całości

Abraham Władysław, *Zagadnienie kodyfikacji prawa małżeńskiego*, Lublin 1929

Adamski Franciszek, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturalny*, Kraków 2002

Adamski Franciszek, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1994

- Adamski Franciszek, *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, Warszawa 1982
- Allerhand Maurycy, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, PPIA 1926/10–12; Lwów 1926
- Andrzejewski Marek, *Wokół Projektu Kodeksu Rodzinnego przedłożonego w lipcu 2018 r. przez Rzecznika Praw Dziecka*, PwD 2019/40, s. 9
- Balicki Jan, *Problemy kolizyjne prawa małżeńskiego*, Warszawa 1957; 1959
- Balon Adam, *Nowe prawo małżeńskie obowiązujące od dnia 1 stycznia 1946 r.*, Kraków 1946
- Balwicka-Szczyrba Małgorzata, *Konstytucyjne zasady prawa rodzinnego na tle rozważań o zasadach prawnych (w:) Konstytucjonalizm polski. Refleksje z okazji jubileuszu 70-lecia urodzin i 45-lecia pracy naukowej profesora Andrzeja Szymta*, red. A. Gajda, K. Grajewski, A. Rytel-Warzocho, P. Uziębło, M.M. Wiszowaty, Gdańsk–Sopot 2020, s. 103
- Bancerz Stefan, *Nowe prawo małżeńskie*, Łódź 1945
- Baziński Aleksander, *O wytycznych dla niektórych postanowień kodeksu rodzinnego*, NP 1952/10, s. 38
- Bądkowski Antoni, *Bilans nowego prawa małżeńskiego*, DPP 1948/1, s. 28
- Bucoń Paweł, *Prawne aspekty ochrony rodziny i dziecka w Polsce*, Warszawa 2020
- Cioch Henryk, *Wpływ poglądów Profesora Adama Strzembosza na obecny kształt polskiego prawa rodzinnego (w:) Ius et Lex. Księga jubileuszowa ku czci Profesora Adama Strzembosza*, red. A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak, Lublin 2002, s. 209
- Ciszewski Jan, *Europejskie prawo małżeńskie i dotyczące odpowiedzialności rodzicielskiej. Komentarz*, Warszawa 2004
- Cybulska Maria, *Po roku stosowania nowego prawa małżeńskiego*, PiP 1947/4, s. 57
- Dobrowolski Marek, *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Przegl.Sejm. 1999/4, s. 21
- Dobrzański Bronisław, *Czy należy obecnie reformować prawo rodzinne*, NP 1960/4, s. 528
- Dobrzański Bronisław, *Jakie zmiany wprowadzi kodeks rodzinny i opiekuńczy?*, Pal. 1964/4, s. 27; Pal. 1964/5, s. 50; Pal. 1964/6, s. 18
- Dobrzański Bronisław, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy a kodeks cywilny*, SC 1966/7, s. 45
- Dobrzański Bronisław, *Na marginesie projektu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, NP 1963/3, s. 340
- Dobrzyński Andrzej A., *W kręgu prawa rodzinnego*, Warszawa 1979
- Domański Maciej, *Wybrane zagadnienia legislacyjne prawa rodzinnego (w:) Leges ab omnibus intellegi debent. Księga XV-lecia Rządowego Centrum Legislacji*, red. W. Brzozowski, A. Krzywoń, Warszawa 2015, s. 202
- Dubas Malwina, Golińczak Magdalena, *Projektowane zmiany w prawie rodzinnym i opiekuńczym (w:) Prawo wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy teoretycznoprawne i dogmatycznoprawne*, red. J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński, Wrocław 2019, s. 49

- Dyczewski Leon, *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa 1981
- Dyoniak Andrzej, *Ochrona rodziny w razie śmierci jednego z małżonków*, Poznań 1990
- Dyoniak Andrzej, Smyczyński Tadeusz, *Polskie prawo rodzinne wobec przemian polityczno-gospodarczych oraz w świetle międzynarodowego ustawodawstwa dotyczącego rodziny. Majątkowe stosunki rodzinne* (w:) *Prawo w okresie przemian ustrojowych w Polsce. Z badań Instytutu Nauk Prawnych PAN*, Warszawa 1995, s. 108
- Dyoniak Andrzej, Smyczyński Tadeusz, *Polskie prawo rodzinne wobec przemian polityczno-gospodarczych oraz w świetle międzynarodowego ustawodawstwa dotyczącego rodziny. Prawno-osobowe stosunki rodzinne* (w:) *Prawo w okresie przemian ustrojowych w Polsce. Z badań Instytutu Nauk Prawnych PAN*, Warszawa 1995, s. 8
- Dziadzio Andrzej, *Polsko-czechosłowacka współpraca nad kodyfikacją prawa rodzinnego w latach 1948–1950. Z dziejów sowietyzacji prawa* (w:) *Rozważania o nauce i dogmatyce prawa. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Wydział Administracji Krakowskiej Szkoły Wyższej im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego*, red. J. Malec, Kraków 2002, s. 141
- Fiedorczyk Piotr, *Dokumenty archiwalne dotyczące organizacji prac nad unifikacją i kodyfikacją polskiego prawa cywilnego w latach 1945–1948*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2006/4, s. 163
- Fiedorczyk Piotr, *Dyskusja na temat miejsca prawa rodzinnego w systemie prawa Polski Ludowej*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2009/7, s. 153
- Fiedorczyk Piotr, *Echa projektów unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w II RP na terenie województwa białostockiego* (w:) *Regnare, gubernare, administrare. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. Grodziski, A. Dziadzio, Kraków 2012, s. 269
- Fiedorczyk Piotr, *Kilka uwag o publicznej dyskusji nad prawem rodzinnym w projekcie kodeksu cywilnego z 1960 r.* (w:) *Filozofia Marii Szyszkowskiej*, red. A. Krzniecka, Białystok 2012, s. 360
- Fiedorczyk Piotr, *Nowelizacje prawa rodzinnego w Polsce po 1989 r. ze szczególnym uwzględnieniem stosunków majątkowych między małżonkami* (w:) *Małżeństwo – etyka – ekonomia*, red. E. Ozorowski, R.C. Horodeński, Białystok 2007, s. 271
- Fiedorczyk Piotr, *Prawo małżeńskie majątkowe w projekcie kodeksu cywilnego z lat 1947–1948* (w:) *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Arturowi Korobowiczowi*, red. W. Witkowski, Lublin 2008, s. 109
- Fiedorczyk Piotr, *Prawo opiekuńcze w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w Polsce w latach 1945–1946*, *KPP* 2005/3, s. 811
- Fiedorczyk Piotr, *Prawo rodzinne Polski Ludowej jako przedmiot badań historycznoprawnych (1944–1964)*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2003/2, s. 141
- Fiedorczyk Piotr, *Prawo rodzinne według Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 roku* (w:) *W kręgu nowożytnej i najnowszej historii ustroju Polski. Księga dedykowana profesorowi Marianowi Kallasowi*, red. S. Godek, D. Makiła, M. Wilczek-Karczewska, Warszawa 2010, s. 819

- Fiedorczyk Piotr, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej* (w:) *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok 2003, s. 509
- Fiedorczyk Piotr, *Radzieckie prawo rodzinne jako przedmiot recepcji w Polsce i innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, *Acta UWr* 2009/31, s. 355
- Fiedorczyk Piotr, *Stosunki prawne z pokrewieństwa i prawo opiekuńcze w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r.*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2008/6, s. 109
- Fiedorczyk Piotr, *Stosunki prawne z pokrewieństwa w pracach nad unifikacją prawa cywilnego w latach 1945–1946*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2005/3, s. 55
- Fiedorczyk Piotr, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego na tle stosunków pomiędzy państwem a Kościołem katolickim w Polsce (1944–1964)* (w:) *Cuius regio, eius religio? Zjazd Historyków Państwa i Prawa* (Lublin, 20–23.IX.2006 r.), red. G. Górski, L. Ćwikła, M. Lipska, Lublin 2006, s. 415
- Fiedorczyk Piotr, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945–1964)*, Białystok 2014
- Fiedorczyk Piotr, *Wykorzystanie dorobku Komisji kodyfikacyjnej Drugiej Rzeczypospolitej w pracach nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, *ZP TBSP UJ* 2005/13, s. 89
- Fiedorczyk Piotr, *Wytoczne Sądu Najwyższego dotyczące wykładni przepisów kodeksu rodzinnego z 1950 r.* (w:) *Świat, Europa, mała ojczyzna. Studia ofiarowane profesorowi Stanisławowi Grodzkiemu w 80-lecie urodzin*, red. M. Małecki, Bielsko-Biała 2009, s. 627
- Fiedorczyk Piotr, *Z badań nad prawem rodzinnym w projekcie kodeksu cywilnego z 1948 r.*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2007/5, s. 139
- Fiedorczyk Piotr, *Z dziejów polskiego prawa rodzinnego w XX wieku* (w:) *Rodzina i społeczeństwo wczoraj i dziś*, red. F. Lempa, S. Tafaro, Białystok 2006, s. 239
- Fiedorczyk Piotr, *Z prac nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2003/1, s. 65
- Fiedorczyk Piotr, *Założenia ideologiczne prac nad unifikacją prawa rodzinnego w Polsce w latach 1945–1946* (w:) *Miscellanea iuridica*, t. 7, *Między I a III Rzeczpospolitą. Kształtowanie europejskiej kultury prawnej. Prace ofiarowane prof. zw. dr. hab. Adamowi Lityńskiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. M. Mikołajczyk, A. Drogoń, Tychy 2005, s. 121
- Gajda Janusz, *Dobra wiara w znaczeniu obiektywnym na gruncie unormowań Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Toruń 2020
- Gajda Janusz, *Polskie prawo rodzinne wobec współczesnych wyzwań. Kilka refleksji* (w:) *Współczesne wyzwania państwa i prawa. Księga jubileuszowa prof. Jerzego Jaskierni z okazji 45-lecia pracy naukowej*, red. K. Spryszak, Ł. Baratyński, P. Ramiączek, Toruń 2017, s. 382
- Gilas Janusz, *Międzynarodowe prawo rodzinne a prawa człowieka. Z zagadnień międzynarodowej i krajowych klauzul porządku publicznego* (w:) *O prawach człowieka – w podwójną rocznicę paktów. Księga pamiątkowa w hołdzie profesor Annie Michalskiej*, red. C. Mik, T. Jasudowicz, Toruń 1996, s. 185

- Goettel Mieczysław, *Ochrona praw człowieka w świetle podstawowych zasad prawa rodzinnego i opiekuńczego* (w:) *Ochrona człowieka w świetle prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Materiały konferencyjne*, red. S. Pikulski, Olsztyn 2002, s. 169
- Goettel Mieczysław, *Umowy w prawie rodzinnym – zarys koncepcji* (w:) *Europeizacja prawa prywatnego*, t. 1, red. M. Pazdan, W. Popiołek, E. Rott-Pietrzyk, M. Szpunar, Warszawa 2008, s. 301
- Grzybowski Stefan M., *Dyskusja o nowym prawie małżeńskim i metodach recenzentów*, PiP 1946/9–10, s. 113
- Grzybowski Stefan, *O rzeczywistej i rzekomej nowoczesności rozwiązań zastosowanych w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym* (w:) *Prace z prawa cywilnego, wydane dla uczczenia pracy naukowej Profesora Józefa Stanisława Piątowskiego*, red. B. Kordasiewicz, E. Łętowska, Ossolineum 1985, s. 273
- Grzybowski Stefan, *Z problematyki usytuowania prawa rodzinnego w systemie prawa cywilnego (zagadnienia przepisów części ogólnej oraz oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński)* (w:) *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiiego*, red. J. Bleszyński, J. Rajski, M. Safjan, E. Skowrońska, SI 1994/21, s. 201
- Gwiazdomorski Jan, *Nowe prawo małżeńskie*, Kraków 1946
- Gwiazdomorski Jan, *Trudności kodyfikacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce*, Czas.PiE 1935/1–12, s. 174
- Gwiazdomorski Jan, *Uwagi do projektu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego PRL*, NP 1963/7–8, s. 819
- Gwiazdomorski Jan, Grudziński Maurycy, Kaleta Stefan, Wolter Aleksander, *Założenia prawa rodzinnego w świetle Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (w:) *Zagadnienia prawne Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Materiały sesji naukowej PAN*, 4–9 lipca 1953 r., Warszawa 1954
- Haberko Joanna, Agaciak Agata, *Współczesne wyzwania prawa rodzinnego w kontekście problemu zmiany płci* (w:) *Prawo cywilne – stanowienie, wykładnia i stosowanie. Księga pamiątkowa dla uczczenia setnej rocznicy urodzin Profesora Jerzego Ignatowicza*, red. M. Nazar, Lublin 2015, s. 127
- Holewińska-Łapińska Elżbieta, *Opinia sędziów na temat przedstawionego w „Zielonej Księdze” usytuowania prawa rodzinnego w przyszłej kodyfikacji*, RiP 2008/9–10, s. 17
- Holewińska-Łapińska Elżbieta, *Samodzielność kodeksowa prawa rodzinnego* (w:) *Prawo cywilne – stanowienie, wykładnia i stosowanie. Księga pamiątkowa dla uczczenia setnej rocznicy urodzin Profesora Jerzego Ignatowicza*, red. M. Nazar, Lublin 2015, s. 143
- Holewińska-Łapińska Elżbieta, *Uwagi na temat przedstawionego w „Zielonej Księdze” usytuowania prawa rodzinnego w przyszłej kodyfikacji* (w:) *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, red. J. Wroceński, J. Krajczyński, t. 2, Warszawa 2009, s. 1021
- Holewiński Stefan, *W setną rocznicę prawa małżeńskiego*, GSW 1936/12, s. 177; GSW 1936/12, s. 193

- Ignatowicz Jerzy, *Doniosłe zmiany w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, NP 1976/4, s. 543
- Ignatowicz Jerzy, *Uregulowanie stosunków prawnorodzinnych i prawnosobowych w nowym prawie o aktach stanu cywilnego z 1986 r.*, PiP 1987/2, s. 35
- Jaroszek Agata, *Internetowe portale randkowe – racjonalność wyboru w relacjach intymnych – uwagi wprowadzające do problematyki (w:) Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 205
- Jaroszek Agata, *Prawo do bycia zapomnianym i jego szczególne znaczenie dla ochrony reputacji dziecka (w:) Ius est ars boni et aequi. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Józefowi Frąckowiakowi*, red. A. Dańko-Roesler, M. Leśniak, M. Skory, B. Sołtys, Wrocław 2018, s. 369
- Kaleta Stefan, *Koncepcja prawa rodzinnego i jego miejsce w systemie prawa w polskiej literaturze prawniczej okresu międzywojennego*, Acta UWr 1969/87, s. 71
- Kaleta Stefan, *Kształtowanie się poglądów na temat pozycji prawa rodzinnego w systemie prawa w polskiej literaturze prawniczej w okresie dwunastolecia (1944–1956)*, Acta UWr 1969/107, s. 71
- Kaleta Stefan, *Prawo rodzinne w systemie prawa polskiego. Instytucja rodziny we współczesnym społeczeństwie i państwie*, SC 1961/1, s. 55
- Kaleta Stefan, *Spór o miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa w okresie kodyfikacji prawa cywilnego (1956–1964)*, Acta UWr 1976/51, s. 135
- Kaleta Stefan, *Teoretyczne i praktyczne znaczenie sporu o miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa*, SC 1969/13–14, s. 124
- Kaleta Stefan, *Więzi normatywne między przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego a przepisami kodeksu cywilnego*, Acta UWr 1990/186, s. 121
- Kalus Stanisława, *Konstytucyjne źródła zasad polskiego prawa rodzinnego (w:) Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego*, red. Z. Tobor, I. Bogucka, Kraków 2003, s. 101
- Kalus Stanisława, *Podstawowe zasady prawa rodzinnego europejskich państw socjalistycznych*, PN UŚ 1979/5, s. 49
- Kłoda Marcin, *Wybrane problemy międzyczasowe ostatnich nowelizacji prawa rodzinnego*, Pal. 1999/11, s. 20
- Kłoskowska Antonina, *Socjologiczne aspekty prawnej ochrony rodziny*, PiP 1968/2, s. 244
- Konic Henryk, *Prawo małżeńskie obowiązujące w byłym Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1924
- Korzan Kazimierz, *Kilka uwag na temat prawa rodzinnego*, PiP 1960/12, s. 1024
- Kot Jan, *Materialno-prawne uregulowanie spraw rodzinnych*, Warszawa 1984
- Krasowski Krzysztof, *Próby unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w II Rzeczypospolitej*, KPP 1994/3, s. 467
- Leciak Izabela, *Polemika wokół kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego w II Rzeczypospolitej*, SIT 2013/2, s. 81

- Lipiński Kazimierz, *Elementy postępu społecznego w projektowanym kodeksie rodzinnym*, Praca i Opieka Społeczna 1950/1–2, s. 81
- Lutostański Karol, *O metodach stosowanych w polemice nad projektem prawa małżeńskiego Komisji Kodyfikacyjnej*, GSW 1932/21, s. 289
- Lutostański Karol, *Prawo cywilne familijne*, Warszawa 1932
- Łukasiewicz Jakub Michał, *Kilka słów o stosunkach rodzinno-prawnych podstawowych, zależnych i oderwanych*, ZN URz 2013/13, s. 45
- Malinowska Izabela, *Standardy europejskie polskiego prawa rodzinnego i opiekuńczego (w:) Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 189
- Mączyński Andrzej, *Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego (w:) Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 759
- Mączyński Andrzej, *Międzynarodowe prawo rodzicielskie w ustawodawstwie państw europejskich*, KPP 1992/1–4, s. 115
- Mączyński Andrzej, *Nowa regulacja międzynarodowego prawa rodzinnego (w:) Rozprawy z prawa prywatnego oraz notarialnego. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Maksymilianowi Pazdanowi*, red. A. Dańko-Roesler, A. Oleszko, R. Pastuszko, Warszawa 2014, s. 228; przedruk: A. Mączyński, *Rozprawy i studia z prawa prywatnego międzynarodowego*, Warszawa 2017, s. 371
- Mędrzycka Ewa, *Założenia kodeksu rodzinnego*, Warszawa 1952
- Mędrzycka Ewa, Gintowt Marek, *Co nowego przynosi projekt kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Ławnik Ludowy 1963/1, s. 19
- Mędrzycka Ewa, Gintowt Marek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Ławnik Ludowy 1964/7–8, s. 4
- Michałowska Kinga, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017
- Mik Cezary, *Międzynarodowe prawo rodzinne Unii Europejskiej na tle ewolucji współpracy sądowej w sprawach cywilnych (w:) Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005, s. 209
- München von Ingo, *Wpływ prawa konstytucyjnego na małżeństwo i rodzinę (w:) Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, red. M. Bączyk, J. Piszczek, E. Radomska, M. Wilke, tłum. B. Banaszak, Toruń 1997, s. 557
- Nazar Mirosław, *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, Rej. 1997/5, s. 100
- Nazar Mirosław, *O znaczeniu adekwatnego rekonstruowania zasad prawa rodzinnego (w:) Prawo cywilne – stanowienie, wykładnia i stosowanie. Księga pamiątkowa dla uczczenia setnej rocznicy urodzin Profesora Jerzego Ignatowicza*, red. M. Nazar, Lublin 2015, s. 271

- Nazar Mirosław, *Prawo małżeńskie de lege lata i de lege ferenda* (w:) *Polska lat dziewięćdziesiątych. Przemiany państwa i prawa*, t. 2, red. L. Antonowicz, H. Groszyk, M. Sawczuk, W. Skrzydło, T. Bojarski, Lublin 1998, s. 219
- Nazar Mirosław, *Prawo rodzinne w dorobku naukowym i orzecznictwym Profesora Jerzego Ignatowicza*, *Annales UMCS* 2013/1, s. 103
- Nazar Mirosław, *Problemy nowelizacji prawa rodzinnego*, *Rej.* 2005/9, s. 81
- Nazar Mirosław, *Projekt kodeksu rodzinnego i postulaty gałęziowego wyodrębnienia prawa rodzinnego*, *PS* 2019/7–8, s. 7
- Niesiołowski Jarosław, *Leges imperfectae w prawie rodzinnym*, *NP* 1988/2–3, s. 61
- Olszewska-Ładyka Anna, *Rodzina*, Warszawa 1964
- Pałęcki Krzysztof, *Spoleczne wyznaczniki skutecznego oddziaływania przy pomocy prawa na stosunki rodzinne*, Kraków 1977
- Pałęcki Krzysztof, *Warianty oddziaływania prawem na stosunki rodzinne* (w:) *Prawo w społeczeństwie*, red. J. Kurczewski, Warszawa 1975, s. 361
- Pazdan Maksymilian, *Współczesne wyzwania prawa prywatnego międzynarodowego w zakresie prawa rodzinnego* (w:) *Kolizyjne i procesowe aspekty prawa rodzinnego*, red. J. Gołaczyński, W. Popiołek, Warszawa 2019, s. 127
- Paździor Stanisław, *Kierunki zmian w polskim prawie rodzinnym. Postulaty kano-nistów* (w:) *Prawo rodzinne w dobie przemian*, red. P. Kasprzyk, P. Wiśniewski, Lublin 2009, s. 101
- Paździor Stanisław, *Prawo małżeńskie* (w:) *Synteza prawa polskiego 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa 2013, s. 522
- Piątowski Józef S., *Lenin a zasady socjalistycznego prawa rodzinnego*, *SP* 1971/28, s. 29
- Piątowski Józef S., *Zmiany w prawie rodzinnym*, *PiP* 1976/4, s. 32
- Pietrzykowski Janusz, *Z problematyki nowego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, *Biuletyn Sądownictwa dla Nieletnich* 1964/4, s. 3
- Pietrzykowski Janusz, Pawlak Jan, *Rozwój socjalistycznego prawa cywilnego i rodzinnego PRL*, *BMS* 1965, numer specjalny, s. 7
- Pietrzykowski Krzysztof, *Problemy kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego* (w:) *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 265
- Piotrowski Roman, *Na marginesie projektowanych zmian w polskim prawie rodzinnym*, *PiP* 1960/11, s. 739
- Piwoński Karol, *Pojęcie rodziny na gruncie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej a definicje ustawowe* (w:) *Instrumenty ochrony praw rodziny i ochrony praw dziecka*, red. A. Sylwestrzak, M. Balwicka-Szczyrba, Gdańsk 2020, s. 93
- Przeworski Jan, *O przyszłym prawie małżeńskim w Polsce*, *Pal.* 1926/12, s. 532

- Radwański Zbigniew, *Konstytucyjna ochrona małżeństwa, macierzyństwa i rodziny* (w:) *Prace cywilistyczne. Księga pamiątkowa dla uczczenia 40-lecia pracy naukowej profesora Jana J. Winiarza*, red. S. Wójcik, Warszawa 1990, s. 233
- Radwański Zbigniew, *Miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa*, RiP 2008/3–4, s. 5
- Radwański Zbigniew, *Problemy kodyfikacji prawa rodzinnego* (w:) *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*, red. J. Błęszyński, J. Rajski, Warszawa 1985, s. 49
- Radwański Zbigniew, *Uwagi o zakresie kodeksu cywilnego (Zagadnienie inkorporacji do kodeksu cywilnego prawa rodzinnego i gospodarczego)*, RPEiS 1960/4, s. 1
- Rakoczy Tomasz, *Klauzula porządku publicznego a polskie prawo małżeńskie i rodzinne* (w:) *Klauzule porządku publicznego i moralności publicznej*, red. G. Blicharz, M. De-lijewski, Warszawa 2019, s. 135
- Rybicki Marian, *Projekt kodeksu rodzinnego na forum Sejmu*, PiP 1963/8–9, s. 197
- Sandorski Jan, *Międzynarodowa ochrona małżeństwa*, RPEiS 1986/3, s. 81
- Sapota Anna, *Wybór prawa w międzynarodowym prawie rodzinnym*, Warszawa 2016
- Sapota Anna, *Wzmocniona współpraca zamiast kompromisu przy unifikacji przepisów rodzinnego prawa prywatnego międzynarodowego w Unii Europejskiej* (w:) *Z nad granicy ponad granicami. Księga dedykowana profesorowi Dieterowi Martiny*, red. M. Krzymuski, M. Margoński, Warszawa 2014, s. 253
- Schulz Anna Natalia, *Międzynarodowa ochrona rodziny i zasada niedyskryminacji a postulaty uregulowania sytuacji osób jednakowej płci w świetle działalności interpretacyjnej Komitetu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych ONZ* (w:) *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 62
- Schwab Dieter, *Prawo rodzinne a religia w świetle historii*, tłum. B. Bugajski, KPP 2021/1, s. 7
- Smyczyński Tadeusz, *Kierunki reformy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, KPP 1999/2, s. 299
- Smyczyński Tadeusz, *O potrzebie nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w świetle standardów europejskich i Konwencji o prawach dziecka* (w:) *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 239
- Smyczyński Tadeusz, *Ochrona prawna dziecka w Polsce Ludowej*, PiP 1979/7, s. 17
- Smyczyński Tadeusz, *Ochrona rodziny w Konstytucji RP*, PiP 1994/2, s. 4
- Smyczyński Tadeusz, *Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne*, SPP 2007/1, s. 15
- Smyczyński Tadeusz, *Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne* (w:) *System prawa prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2014, s. 28
- Smyczyński Tadeusz, *Rodzina i prawo rodzinne w nowej Konstytucji*, PiP 1997/11–12, s. 185

- Sokołowski Tomasz, *Ochrona praw ze stosunków prawnorodzinnych* (w:) *Aksjologia prawa cywilnego i cywilnoprawna ochrona dóbr*, red. J. Pisuliński, J. Zawadzka, Warszawa 2020, s. 205
- Sokołowski Tomasz, *Pojęcie europejskiego prawa rodzinnego* (w:) *Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego*, red. H. Cioch, P. Kasprzyk, Lublin 2007, s. 11
- Sośniak Mieczysław, Walaszek Bronisław, Wierzbowski Eustachy, *Międzynarodowe prawo rodzinne*, Ossolineum 1969
- Stadniczeńko Justyna, *Projekt Kodeksu Rodzinnego z 2018 roku (refleksje)*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2019/1, s. 137
- Stawecka-Firlej Agnieszka, *Mażeńskie prawo osobowe ustawodawstw porozbiorowych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestolecu międzywojennym*, Acta UWr 2013/2, s. 75
- Stelmachowski Andrzej, *O właściwe środki prawne w zakresie realizacji polityki rodzinnej*, PiP 1976/8–9, s. 55
- Stojanowska Wanda, Kosek Mirosław, *Zagrożenie dobra dziecka przez nieprofesjonalne próby tworzenia nowego Kodeksu rodzinnego*, Krytyka Prawa 2019/4, s. 144
- Stojanowska Wanda, Safjan Marek, *Europejskie standardy prawne a polskie prawo rodzinne*, Jurysta 1996/4, s. 9
- Stojanowska Wanda, Safjan Marek, *Europejskie standardy prawne a polskie prawo rodzinne* (w:) *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 207
- Strzebińczyk Jerzy, *Na marginesie projektowanych zmian w prawie rodzinnym*, Polityka Społeczna 1993/1, s. 22
- Strzembosz Adam, *Polskie prawo rodzinne w świetle konwencji międzynarodowych oraz rezolucji i rekomendacji Rady Europy* (w:) *Zagadnienia praw rodziny. XII Dni Praw Człowieka w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim – 1994*, red. J. Rebeta, Lublin 1997, s. 127
- Sylwestrzak Anna, *O klauzuli generalnej dobra rodziny*, SPU 2019/45, s. 313
- Sylwestrzak Anna, *Zasada ochrony i autonomii rodziny a granice ingerencji normatywnej w sprawy rodzinne* (w:) *Konstytucjonalizm polski. Refleksje z okazji jubileuszu 70-lecia urodzin i 45-lecia pracy naukowej profesora Andrzeja Szmyta*, red. A. Gajda, K. Grajewski, A. Rytel-Warzocho, P. Uziębło, M.M. Wiszowaty, Gdańsk–Sopot 2020, s. 674
- Szałajko Magdalena, *Prawo dziecka do znajomości swego pochodzenia genetycznego – podstawy prawne oraz wskazania innych dziedzin nauki*, RiP 2014/28, s. 40
- Szenkowski Dariusz, *Zagubiony wymiar „dobra dziecka” w sądach rodzinnych. Prawne i pozaprawne przyczyny niskiej jakości prawa rodzinnego* (w:) *Współczesne ojcostwo. Konteksty kulturowe, pedagogiczne i prawne*, red. E. Ogrodzka-Mazur, G. Błahut, T.B. Chmiel, Toruń 2016, s. 65

- Szer Seweryn, *Metoda prawno-porównawcza w prawie cywilnym i rodzinnym*, PiP 1967/1, s. 22
- Szer Seweryn, *Nowe prawo rodzinne*, Warszawa 1950
- Szer Seweryn, *Odrębność prawa rodzinnego*, NP 1959/1, s. 3
- Szer Seweryn, *Prawo rodzinne – odrębna gałąź prawa?*, PiP 1957/3, s. 469
- Szer Seweryn, *Z zagadnień kodyfikacji prawa małżeńskiego*, NP 1957/12, s. 24
- Szer Seweryn, *Zmiany w prawie małżeńskim w świetle kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, PiP 1964/7, s. 70
- Sztymmler Ryszard, *Postulaty aksjologiczne polskiego prawa rodzinnego (w:) Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 57
- Szykowski Mieczysław, *Parę słów o kodeksie rodzinnym*, Ławnik Ludowy 1963/3, s. 24
- Szymańska vel Szymanek Paulina, *Więź rodzinna w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, SPU 2019/45, s. 335
- Świątkowski Henryk, *Z zagadnień nowego prawa małżeńskiego*, PiP 1946/1, s. 24
- Świdorska Małgorzata, *Przemiany polskiego prawa rodzinnego w ostatnim dziesięcioleciu w świetle standardów międzynarodowych (w:) Przemiany polskiego prawa*, red. E. Kustra, SIT 2002/2, s. 95
- Telusiewicz Piotr, *Stużebna rola zwrotu „rodzinny” w przepisach prawa polskiego*, Lublin 2013
- Tylbor Stanisław, *Dzisiejsze prawo małżeńskie w b. Królestwie Kongresowym*, Gł.Sąd. 1939/7–8, s. 581
- Tylbor Stanisław, *Małżeńskie prawo osobowe. Województwa centralne, południowe i zachodnie (w:) Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego*, t. 2, Warszawa, s. 732
- Tyszką Zbigniew, *Rodzina we współczesnym świecie*, Poznań 2002
- Wasiak Zbigniew, *Podstawy prawa cywilnego i rodzinnego*, Łódź 1984
- Wasilkowska Zofia, *Ewolucja prawa rodzinnego*, Polityka Społeczna 1976/3, s. 8
- Wasilkowska Zofia (referent główny), Ignatowicz Jerzy, Olejniczak Krystyna, Patulski Władysław, Polony Janina, *Ochrona rodziny w świetle orzecznictwa Sądu Najwyższego (w:) Sąd Najwyższy na straży interesów Państwa i obywateli*, Warszawa 1975
- Wermiński Bronisław, *Małżeńskie prawo osobowe. Województwa wschodnie (w:) Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego*, t. 2, Warszawa, s. 792
- Winiarz Jan, *Kodyfikacja prawa rodzinnego i opiekuńczego PRL (w:) Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*, red. J. Błeszyński, J. Rajski, Warszawa 1985, s. 77
- Winiarz Jan, *O potrzebie i kierunku reformy prawa rodzinnego RP (w:) Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiego*, red. J. Błeszyński, J. Rajski, M. Safjan, E. Skowrońska, SI 1994/21, s. 209

- Winiarz Jan, *Socjalistyczne prawo rodzinne PRL. Ewolucja – stan aktualny – perspektywy*, SP 1974/42, s. 57
- Wiśniowska Ewa, *Rodzina jako podmiot prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Acta UWr 1987/154, s. 255
- Wiśniowska-Adamus Ewa, *Pojęcie rodziny w ustawodawstwie polskim*, Acta UWr 1990/186, s. 351
- Wolter Aleksander, *Kierunki zmian polskiego prawa rodzinnego*, PiP 1958/8–9, s. 269
- Wolter Aleksander, *Rola zasad współżycia społecznego w nowych kodeksach*, NP 1964/11, s. 1031
- Wolter Aleksander, *Zasady współżycia społecznego w kodeksie cywilnym oraz kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, BGP 1966/3, s. 20
- Zieliński Adam, *O nowym kodeksie rodzinnym i opiekuńczym*, Warszawa 1965
- Ziemiński Zygmunt, *Prawo rodzinne Polski Ludowej po dwudziestu latach*, RPEiS 1964/4, s. 83
- Ziemiński Zygmunt, *Unormowania prawne a unormowania moralne w sferze prawa rodzinnego PRL*, RPEiS 1977/2, s. 11

Małżeństwo

- Abramowicz Aneta Maria, *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego a zasada równouprawnienia związków wyznaniowych*, St.Pr.Wyzn. 2014/17, s. 127
- Abramowicz Aneta M., *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2018
- Adamczewski Witold, *Uznanie skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego w konkordatach posoborowych. Zarys instytucji (w:) Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 39
- Adamowicz Leszek, *Aspekty praktyczne związane z funkcjonowaniem małżeństwa „konkordatowego” (w:) Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 135
- Adamski Franciszek, *Modele małżeństwa i rodziny a kultura masowa*, Warszawa 1970
- Andrzejczuk Robert, *Prawa człowieka a ochrona małżeństwa i rodziny w świetle prawa kanonicznego i świeckiego*, RNP 2008/2, s. 101
- Andrzejewski Marek, *Biorąc prawo do małżeństwa serio, czyli rozważania o prawie... rozwodowym (w:) Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 45
- Andrzejewski Marek, *Ochrona prawa do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w prawie polskim (wybrane problemy) (w:) Ius connubii. Ochrona i ograniczenia w prawie międzynarodowym, polskim i kanonicznym*, red. W. Góralski, Płock 2016, s. 47
- Arkuszevska Aneta Małgorzata, *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, Toruń 2017

- Babik Marek, *Obraz sporu o wizję małżeństwa i rodziny oraz o kształt wychowania prorodzinnego w głównych prądach myślowych przełomu XIX i XX wieku*, Teologia i Moralność 2012/2, s. 7
- Bagun-Kurluta Katarzyna, *Konstytucyjna regulacja instytucji małżeństwa (w:) Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 23
- Balicki Jan, *Problemy kolizyjne prawa małżeńskiego*, Warszawa 1957; 1959
- Balwicka-Szczyrba Małgorzata, *„Małżeństwo konkordatowe” po 20 latach od nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, Prawo i Więź 2019/4, s. 17
- Banaszkiewicz Bolesław, *„Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny”. O niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP*, KPP 2013/3, s. 591
- Banaszkiewicz Bolesław, *Problem konstytucyjnej oceny instytucjonalizacji związków homoseksualnych*, KPP 2004/2, s. 359
- Baranowska Anna M., *Wpis faktu zawarcia małżeństwa kanonicznego do rejestru małżeństw akt stanu cywilnego*, RNP 2014/1, s. 123
- Barszcz Tomasz, *Instytucja małżeństwa jako związku mężczyzny i kobiety w prawie polskim (w:) Małżeństwo, dzieci, rodzina. Współczesne wyzwania w perspektywie porównawczej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019
- Bądkowski A., Cybulska M., *Zawarcie małżeństwa według projektu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego z 1962 r.*, Pal. 1963/4, s. 18
- Białocerkiewicz Jan, *Związek małżeński z cudzoziemcem. Dwa wybrane problemy prawa publicznego (w:) Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szttychmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008, s. 481
- Bilicka Sylwia, *Forma zawarcia małżeństwa mieszanego (w:) Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, red. R. Szttychmiller, Olsztyn 2009, s. 115
- Birenzweig Bernard, *O małżeństwie cywilnym ze stanowiska historycznego, państwowego, kościelnego i obyczajowo-społecznego*, Kraków 1901
- Breczko Anetta, *O potrzebie redefinicji pojęć „małżeństwo” i „rodzina” we współczesnym pluralistycznym świecie. Rozważania w kontekście związków partnerskich*, Miscellanea Historico-Iuridica 2014/2, s. 335
- Breuer Dawid, *Prawo małżeńskie Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Broński Włodzimierz, *Moment zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej w odczuciu społecznym (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 201
- Bugajski Błażej, *Kontrowersje wokół małżeństwa zawieranego przed duchownym a projekt kodeksu rodzinnego przedstawiony przez Rzecznika Praw Dziecka*, KPP 2021/1, s. 105

- Cagara Józef, *Sąd jako władza opiekuńcza a małżeństwo małoletnich*, NP 1957/1, s. 98
- Chajda Michał, *Pełnomocnictwo do zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej przez osobę pozbawioną wolności (w:) Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Warszawa–Siedlce 2016, s. 315
- Chwyć Henryk, *Zawarcie małżeństwa i jego rejestracja w prawie polskim*, Lublin 1988
- Ciszewski Jan, *W kwestii zawierania małżeństw przed polskim konsulem*, PS 1992/3, s. 49
- Ciszewski Jan, *Zakaz zawierania małżeństw z cudzoziemcami i wymóg uzyskania zezwolenia na zawarcie takich małżeństw a klauzula porządku publicznego*, Bibl.Sędz. nr 48, Warszawa 1987
- Ciszewski Jan, *Zakazy i ograniczenia małżeństw z cudzoziemcami a klauzula porządku publicznego*, PiP 1984/3, s. 90
- Cygan Katarzyna, *Zezwolenie sądu na zawarcie związku małżeńskiego przez kobietę małoletnią (w:) Jak przygotować do małżeństwa?*, red. R. Szytchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2013, s. 289
- Czachowski Bartłomiej, *Dopuszczalność ustawowej instytucjonalizacji małżeństw osób tej samej płci w Polsce w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz poglądów doktryny prawa konstytucyjnego (w:) Instrumenty ochrony praw rodziny i ochrony praw dziecka*, red. A. Sylwestrzak, M. Balwicka-Szczyrba, Gdańsk 2020, s. 9
- Czachórski Witold, *Dekret o uznaniu ważności niektórych małżeństw i rozwodów obywateli polskich*, GA 1947/5–6, s. 232
- Czuryk Małgorzata, Karpiuk Mirosław, *Kompetencje kierownika Urzędu Stanu Cywilnego przy zawieraniu małżeństwa konkordatowego*, Łódzkie Studia Teologiczne 2010/19, s. 25
- Domański Ludwik, *O małżeństwie. Studium społeczno-prawne, omawiające kwestie małżeństw religijnych i cywilnych oraz rozwodów*, Warszawa 1932
- Domański Ludwik, *Odpowiedź na uwagi prof. K. Lutostańskiego z powodu pracy L. Domańskiego „O małżeństwie”*, Warszawa 1932
- Domański Maciej, *Konstrukcyjne aspekty wadliwości zawarcia małżeństwa*, PwD 2020/44, s. 117
- Domański Maciej, *Postępowanie poprzedzające zawarcie małżeństwa, prowadzone przez kierownika USC. Zagadnienie konstrukcyjne*, Metryka 2012/1, s. 59
- Domański Maciej, *Rozdzielność płci nupturientów jako przesłanka istnienia małżeństwa (art. 1 k.r.o.)*, KPP 2013/4, s. 821
- Domański Maciej, *Zawarcie małżeństwa wbrew stanowisku sądu i kierownika urzędu stanu cywilnego. Analiza przypadku z orzecznictwa sądu rodzinnego*, PPC 2011/2, s. 136
- Domański Maciej, *Zawieranie małżeństw przez uchodźców*, PiP 2009/3, s. 72
- Drapalska-Grochowicz Marlena, *Kilka uwag na tle statusu prawnego związków jednopłciowych w polskim ustawodawstwie*, Mł.Jurysta 2019/2, s. 64
- Drozd Edward, *Uzyskanie pełnoletności przez zawarcie małżeństwa*, NP 1969/7–8, s. 1109

- Dulko Stanisław, Imieliński Kazimierz, Czernikiewicz Wiesław, *Prawne aspekty małżeństwa transseksualistów*, NP 1983/6, s. 69
- Dullak Kazimierz, *Podstawy prawne zwyczajnej formy zawarcia małżeństwa w Konkordacie z 1933 r.*, St.Pr.Wyzn. 2006/8, s. 191
- Dullak Kazimierz, *Przygotowanie do małżeństwa w porządku prawa państwowego i Kościoła katolickiego (w:) Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Materiały konferencyjne (Gniezno, 11–12.09.2010 r.)*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 33
- Dzienis Paweł, *Konwolidacja małżeństw wyznaniowych w prawie cywilnym*, Pal. 2003/7–8, s. 96
- Dzierżon Ginter, *Realizacja warunków dotyczących nupturientów w przypadku zawierania małżeństwa mieszanego przez katolika z wiernym Kościoła lub Wspólnoty kościelnej nie mającej pełnej łączności z Kościołem katolickim (kan. 1125, n. 1–3 KPK) (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucał, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Filar Marian, *Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu*, PiP 1987/7, s. 67
- Filar Marian, *Transseksualizm jako problem prawny*, PS 1996/1, s. 73
- Franusz Anna, *Zezwolenie sądu na zawarcie małżeństwa wydane ex post (w:) Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymchmiller, Olsztyn 2016, s. 171
- Frańczuk Magdalena, *Ekonomiczno-prawna konstrukcja małżeństwa i rozwodu*, ZN UE 2014/5, s. 125
- Gajda Janusz, *Metrykalna zmiana płci a zawarcie i istnienie małżeństwa (w:) Meandry prawa – teoria i praktyka. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Mieczysława Goettela*, red. E.W. Pływaczewski, J. Bryk, Szczytno 2017, s. 159
- Gajda Janusz, *Pojęcie małżeństwa w prawie polskim. Uwagi na tle art. 18 Konstytucji RP (w:) Demokratyczne państwo prawne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Zollowi*, red. Z. Cwiąkałski, J. Postuszny, Rzeszowskie Studia Prawnicze 2012/2, s. 84
- Gajda Janusz, *Zawarcie małżeństwa (w:) System prawa prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2014, s. 70
- Gawrońska-Wasilkowska Zofia, *Małżeństwo. Istota, trwałość, rozwód*, Warszawa 1966
- Gidzińska Agnieszka, *Zmiany w ustawodawstwie polskim oraz w partykularnym prawie kanonicznym wprowadzające w życie instytucję małżeństwa konkordatowego – studium prawnoporównawcze*, ZN WSHiP 2003/7, s. 136
- Giesen Beata, *Instytucja małżeństwa w prawie polskim oraz w prawie niemieckim. Zagadnienia wybrane*, Metryka 2019/1, s. 33
- Giżyńska Monika, Ossowska-Salamonowicz Dobrochna, *Konstytucyjne ujęcie instytucji małżeństwa – wyzwanie dla przyszłego ustrojodawcy? (w:) Instytucja małżeństwa – wyzwanie dla ustawodawcy*, red. M. Różański, J. Krzynówek, L. Krzyżak, Olsztyn 2016, s. 137

- Godlewski Jerzy, *Boy-Żeleński a laicyzacja prawa małżeńskiego w II Rzeczypospolitej*, Zezsyty Argumentów 1966/4, s. 119
- Godlewski Jerzy, *Laicyzacja instytucji małżeństwa w Polsce*, Warszawa 1970
- Godlewski Jerzy, *Małżeństwo a religia*, Euhemer. Przegląd Religioznawczy 1971/3, s. 119
- Godlewski Jerzy, *Problem laicyzacji osobowego prawa małżeńskiego w Polsce międzywojennej*, PiP 1967/11, s. 750
- Góralski Wojciech, *Czynności i rola duchownego przy zawieraniu małżeństwa „konkordatowego”* (w:) *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 105
- Góralski Wojciech, *Dobro małżonków w małżeństwie kanonicznym i małżeństwie cywilnym podlegającym prawu polskiemu* (w:) *W kręgu nowożytnej i najnowszej historii ustroju Polski. Księga dedykowana profesorowi Marianowi Kallasowi*, red. S. Godek, D. Makiła, M. Wilczek-Karczewska, Warszawa 2010, s. 741
- Góralski Wojciech, *Forma zawarcia małżeństwa według art. 1 § 2 k.r.o.*, Prawo Kanoniczne 2003/1–2, s. 91
- Góralski Wojciech, *Konstrukcja prawna małżeństwa zawieranego w trybie art. 1 § 2 k.r.o.* (w:) *Prawo rodzinne w dobie przemian*, red. P. Kasprzyk, P. Wiśniewski, Lublin 2009, s. 109
- Góralski Wojciech, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011
- Góralski Wojciech, *Małżeństwo „konkordatowe” (art. 10 ust. 1 umowy Stolicy Apostolskiej i Rzeczypospolitej Polskiej z 1993 r.)*, Ateneum Kapłańskie 1996/1, s. 60
- Góralski Wojciech, *Małżeństwo niezawarte w prawie polskim a małżeństwo zawarte nieważnie w prawie kanonicznym* (w:) *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Materiały konferencyjne (Gniezno, 11–12.09.2010 r.)*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 43
- Góralski Wojciech, *O miejsce ius connubii w systematyce prawa małżeńskiego* (w:) *Ius connubii. Ochrona i ograniczenia w prawie międzynarodowym, polskim i kanonicznym*, red. W. Góralski, Płock 2016, s. 89
- Góralski Wojciech, *Przesłanki formalnoporządkowe zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym* (w:) *W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Wandy Stojanowskiej*, red. M. Kosek, J. Słyk, Warszawa 2008, s. 117
- Góralski Wojciech, *Przesłanki zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym*, Ius Matrimoniale 2006/11, s. 19
- Góralski Wojciech, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego w Polsce*, Warszawa 1998
- Grabowska Kornelia Anna, *Prawo do zawarcia związku małżeńskiego w warunkach pozbawienia wolności*, Pal. 2017/7–8, s. 70
- Graczyk Krzysztof, *Forma zawarcia małżeństwa*, Ateneum Kapłańskie 2007/1, s. 90
- Gręźlikowski Janusz, *Czy w Polsce można zawrzeć ślub kościelny bez kontraktu cywilnego?*, Homo Dei 1994/2, s. 3

- Gręźlikowski Janusz, *Zawarcie małżeństwa konkordatowego*, Ateneum Kapłańskie 2000/3
- Gross Stanisław, *Zawarcie małżeństwa. Prawa i obowiązki małżonków*, Katowice 1965–1966
- Grzebyk Piotr, *Dyferencjacja instytucji małżeństwa w prawie polskim. Uwagi de lege ferenda o nierozdzielnym świeckim małżeństwie w prawie polskim*, Przegl.Prawn. UW 2009/1–2, s. 103
- Grzybowski Stefan, *O kompromisach legislacyjnych w kwestii zniesienia związku małżeńskiego* (w:) *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, red. M. Bączek, J. Piszczek, E. Radońska, M. Wilke, Toruń 1997, s. 135
- Grzybowski Stefan, *Z problematyki usytuowania prawa rodzinnego w systemie prawa cywilnego (zagadnienia przepisów części ogólnej oraz oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński)* (w:) *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tomasza Dybowskiiego*, red. J. Bleszyński, J. Rajski, M. Safjan, E. Skowrońska, SI 1994/21, s. 201
- Gwiazdomorski Jan, *Zawarcie małżeństwa*, PiP 1949/4, s. 45
- Haak Henryk, *Nowelizacja polskiego prawa rodzinnego*, MoP 1999/3, s. 8
- Haberko Joanna, *„Ślub od pierwszego wejrzenia” a zawarcie małżeństwa w polskim porządku prawnym*, Metryka 2020/1, s. 73
- Hochwald Monika, *Zawarcie małżeństwa i przysposobienie dziecka w prawie niemieckim i prawie cywilnym międzynarodowym* (w:) *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 345
- Hućał Michał, *Prawo małżeńskie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP* (w:) *Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hućał, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Ignatowicz Jerzy, *Kilka uwag o przyszłych zmianach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego* (w:) *Prace cywilistyczne. Księga pamiątkowa dla uczczenia 40-lecia pracy naukowej profesora Jana J. Winiarza*, red. S. Wójcik, Warszawa 1990, s. 91
- Ignatowicz Jerzy, *Nowa forma zawierania małżeństw (art. 10 Konkordatu)*, PS 1994/2, s. 3
- Iwanejko Piotr, *Przyczynek do zawierania małżeństw z cudzoziemcami*, Pal. 1971/12, s. 28
- Jakuszewicz Adam, *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny oraz prawa małżonków w świetle Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*, SZPAiZ 2016/9, s. 119
- Jałosińska Maria, *Przemiany współczesnego modelu małżeństwa w Europie*, SE 2014/3, s. 189
- Jancewicz Zdzisław, *Wpływ zmiany płci na możliwość zawarcia małżeństwa* (w:) *Małżeństwo jako zawarty związek mężczyzny i kobiety*, red. T. Rakoczy, Lublin 2014, s. 137
- Janczewski Zbigniew, *Kanoniczny zakaz zawarcia małżeństwa niewywołującego skutków na forum cywilnym* (w:) *Skutki cywilnoprawne małżeństwa kanonicznego ze szczególnym*

- uwzględnieniem prawa w Polsce, Słowacji i Republice Czeskiej*, red. P. Ryguła, Kraków 2014
- Jankowska Kinga, *Przeszkody małżeńskie a zezwolenie sądu na zawarcie małżeństwa cywilnego*, Kort.Przegl.Praw. 2015/2, s. 39
- Janowski Bogdan, *Rejestracja w RFN związków partnerskich osób tej samej płci*, Rej. 2001/12, s. 22
- Jantos Piotr, *Rola duchownego przy zawieraniu małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej (w:) Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, red. R. Szytchmiller, Olsztyn 2009, s. 71
- Jaroszek Agata, *Internetowe portale randkowe – racjonalność wyboru w relacjach intymnych – uwagi wprowadzające do problematyki (w:) Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 205
- Jasudowicz Tadeusz, *Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego 2013/4, s. 19
- Jędrejek Grzegorz, *Regulacja instytucji małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim*, RPEiS 2008/2, s. 47
- Jędrowicz Jerzy, *Małżeństwo z cudzoziemcem*, Gospodarka i Administracja Państwa 1988/20, s. 38
- Kamarad Ewa, *Charakter prawny zaręczyn w prawie materialnym i kolizyjnym (w:) Hereditas Mercaturae. Księga pamiątkowa dedykowana świętej pamięci profesorowi Stanisławowi Miklaszewskiemu*, red. P. Czubik, Z. Mach, Kraków 2012, s. 63
- Kamarad Ewa, *Małżeństwo konsularne z perspektywy kierownika urzędu stanu cywilnego*, Metryka 2020/2, s. 21
- Kamarad Ewa, *Pojęcie współmałżonka w prawie unijnym – uwagi na tle orzeczenia w sprawie Coman (C-673/16)*, Politeja 2020/3, s. 103
- Kamarad Ewa, *Tryb zawarcia małżeństwa przez cudzoziemca w Polsce (w:) Z nad granicy ponad granicami. Księga dedykowana profesorowi Dieterowi Martiny*, red. M. Krzymuski, M. Margoński, Warszawa 2014, s. 99
- Kamarad Ewa, *Zawarcie małżeństwa jako zagadnienie prawa rodzinnego, prawa prywatnego międzynarodowego i prawa konsularnego*, Kraków 2020
- Kamarad Ewa, *Zawarcie małżeństwa przez cudzoziemca przed polskim kierownikiem urzędu stanu cywilnego ze szczególnym uwzględnieniem problematyki państw nieuznawanych i terytoriów spornych*, Metryka 2016/1, s. 35
- Kamińska Joanna, *Pojęcie duchownego Kościoła katolickiego w polskim prawie rodzinnym (w:) Prawo wewnętrzne kościoła katolickiego a polski porządek prawny*, red. J. Krzywkowska, J. Cymbała, M. Paszkowski, Olsztyn 2015, s. 83
- Kamińska Katarzyna, *Zaświadczenie o zawarciu tzw. małżeństwa konkordatowego w świetle zmian po 1 marca 2015 roku (w:) Prawo wewnętrzne Kościoła katolickiego a polski porządek prawny*, red. J. Krzywkowska, J. Cymbała, M. Paszkowski, Olsztyn 2015, s. 159

- Kamiński Ireneusz C., *Kilka uwag o treści ewolucji prawa do zawarcia związku małżeńskiego oraz założenia rodziny (w:) Prawo Unii Europejskiej a prawo konstytucyjne państw członkowskich*, red. S. Dudzik, N. Półtorak, Warszawa 2013, s. 379
- Kamiński Marek, *Prawo małżeńskie Kościoła Zielonościwkowego w RP (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Karłowski Lucjan, *Odpowiedzi na pytania prawne [dotyczy znaczenia aktu małżeństwa dla oceny ważności jego zawarcia]*, PiP 1946/8, s. 102
- Kasprzyk Piotr, *Zawarcie małżeństwa w Polsce, na Białorusi, Ukrainie i w Federacji Rosyjskiej – próba syntezy (w:) Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, red. R. Sztynchmiller, Olsztyn 2009, s. 159
- Konarska Paulina, *Pomiędzy konstytucyjną definicją małżeństwa a zasadą równości i zakazem dyskryminacji, czyli ochrona małżeństwa i rodziny a legalizacja związków partnerskich*, Kort.Przegl.Praw. 2015/2, s. 7
- Kondratowicz Alicja, *Wyrażenie zgody małżeńskiej przed duchownym a jej skutki w polskim systemie prawnym (w:) Prawo wewnętrzne Kościoła katolickiego a polski porządek prawny*, red. J. Krzywkowska, J. Cymbała, M. Paszkowski, Olsztyn 2015, s. 147
- Konecki Janusz, *Zawarcie małżeństwa przez osoby pozbawione wolności w Polsce w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Europejskich Reguł Więziennych (w:) Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 185
- Kosek Mirosław, *Ochrona rodziny w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących zawarcia małżeństwa*, AIS 2014/6, s. 573
- Kozaczka Adam, *Wady oświadczenia konsensu z art. 1 kodeksu rodzinnego a nieważność małżeństwa*, NP 1957/9, s. 51
- Kozyra Joanna, *Charakter prawny sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w trybie art. 1 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, SZN UMCS 2013/23, s. 70
- Kozyra Joanna, *Konstytucyjny model małżeństwa (art. 18 Konstytucji RP)*, SZN UMCS 2014/24, s. 17
- Krajczyński Jan, *Prawo polskie a prawo Kościoła katolickiego w Polsce w zakresie procedury zawarcia małżeństwa w latach 1918–2009 (w:) Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Materiały konferencyjne (Gniezno, 11–12.09.2010 r.)*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 67
- Krajczyński Jan, *Swoboda formy wyboru formy zawarcia małżeństwa w Polsce*, Ius Matrimoniale 2011/16, s. 143
- Krajczyński Jan, *Uzupełnienie uprawnienia do asystowania przy zawarciu małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 129
- Krajewski Radosław, *Małżeństwa transseksualistów (Uwagi de lege lata i de lege ferenda)*, Jurysta 2009/2, s. 29

- Kremer Andrzej, *Zawarcie związku małżeńskiego przed konsulem (wybrane zagadnienia)*, ZP UKSW 2007/7.1, s. 177
- Kroczek Piotr, *Małżeństwo konkordatowe – ewaluacja przepisów po 15 latach od wejścia w życie na przykładzie przesłanki z art. 10 ust. 1 pkt 1 konkordatu (w:) Konkordat. Ocena z perspektywy 15 lat obowiązywania*, red. P. Kroczek, Kraków 2014, s. 143
- Kroczek Piotr, *Zgoda nupturientów na skutki cywilne małżeństwa wyznaniowego (art. 10 ust. 1 pkt 2 Konkordatu)*, Bielsko-Żywieckie Studia Teologiczne 2014/15, s. 137
- Królikowski Janusz, *Dlaczego małżeństwo potrzebuje prawa? Perspektywa teologiczna (w:) Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 141
- Krukowski Józef, *Podstawy prawne współdziałania między Kościołem i państwem na rzecz małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie do problematyki (w:) Współdziałanie Kościoła i państwa na rzecz rodziny. Materiały konferencyjne*, red. J. Krukowski, T. Śliwowski, Łomża 2005, s. 13
- Krukowski Józef, *Zawarcie małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi (art. 10 konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską)*, RNP 1999/9, s. 221
- Krzewicki Jarosław, *Małżeństwo – przedmiot wspólnej troski kościoła i państwa*, TKP 2019/2, s. 167
- Krzywda Józef, *Irracjonalność legalizacji związków homoseksualnych wobec jedynej i niepowtarzalnej wartości i roli małżeństwa i rodziny*, *Analecta Cracoviensia* 2012/44, s. 297
- Krzywda Józef, *Konsekwencje zbieżności zasad i norm małżeńskiego prawa kanonicznego z polskim prawem rodzinnym oraz zachodzących między nimi różnic*, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 2020/33, s. 171
- Krzywda Józef, *Małżeństwo podstawą rodziny (w:) Współdziałanie Kościoła i państwa na rzecz rodziny. Materiały konferencyjne*, red. J. Krukowski, T. Śliwowski, Łomża 2005, s. 113
- Krzywkowska Justyna, *Możliwość wyboru formy zawarcia małżeństwa jako wyraz urzeczywistnienia wolności religijnej w Polsce (w:) Wymiary wolności religijnej we współczesnej Europie. Dimensions of religious freedom in contemporary Europe*, red. P. Szymaniec, Wałbrzych 2017, s. 237
- Kubala Maciej, *Polaryzacja prawnego rozumienia pojęcia małżeństwo w międzynarodowych dokumentach praw człowieka (w:) Problemy małżeństwa i rodziny w prawodawstwie polskim, międzynarodowym i kanonicznym*, red. R. Szytchmiller, J. Krzywkowska, M. Paszkowski, Olsztyn 2017, s. 11
- Kuglarz Fryderyk, Zoll Fryderyk, *Małżeństwo konkordatowe. Analiza prawoporównawcza zawarcia małżeństwa w prawie kanonicznym i w prawie polskim. Rozważania na tle konkordatu z 28.VII.1993 r.*, Kraków 1994
- Kuryłowicz Marek, *Prawo rzymskie a nowe tendencje we współczesnym prawie rodzinnym (małżeństwo – związki partnerskie – adopcja) (w:) Interes prywatny a interes publiczny w prawie rzymskim*, red. B. Sitek, C. Lázaro Guillamón, K. Naumowicz, K. Zaworska, Olsztyn 2012

- Lachowicz-Skrzyńska Małgorzata, *Zapewnienia o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa – procedury konsularne a przepisy prawa*, *Metryka* 2020/1, s. 109
- Lewandowska Ewa, Lewandowski Paweł, *Małżeństwo jako kontrakt terminowy – uwagi de lege ferenda* (w:) *Instytucja małżeństwa – wyzwanie dla ustawodawcy*, red. M. Różański, J. Krzyńówek, L. Krzyżak, Olsztyn 2016, s. 147
- Lewandowska Ewelina, *„Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny...” – konstytucyjny model małżeństwa*, *Kort.Przeegl.Praw.* 2016/3, s. 208
- Lipiński Kazimierz, *Odszkodowanie za niedotrzymanie przyrzeczenia małżeństwa*, *NP* 1954/7–8, s. 153
- Lipiński Kazimierz, *Zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez osobę małoletnią*, *NP* 1953/4, s. 65
- Litwin Józef, *Zmiany w dziedzinie zawierania małżeństw i rejestracji stanu cywilnego, jakie przynosi kodeks rodzinny i opiekuńczy*, *NP* 1964/10, s. 713
- Longchamps de Bérier Roman, *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa według prawa obowiązującego w Polsce*, Lublin 1928
- Longchamps de Bérier Roman, *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa według prawa obowiązującego w Polsce* (w:) *Małżeństwo w świetle nauki katolickiej*, Lublin 1928, s. 339
- Ludwiczak Witalis, *Zasada równouprawnienia płci w zakresie małżeńskich stosunków osobistych i majątkowych w systemach międzynarodowego prawa prywatnego państw socjalistycznych ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, *SP* 1978/3, s. 29
- Łączkowska Małgorzata, *Zasada trwałości małżeństwa w polskim prawie rodzinnym – aspekty materialne i procesowe*, *SPU* 2014/24, s. 61
- Łączkowska Małgorzata, *Związki osób tej samej płci w świetle prawa polskiego* (w:) *Prawo wobec wyzwań współczesności*, t. 3, *Materiały sesji naukowej* (Poznań, 28.04.2005 r.), red. P. Wiliński, O. Krajniak, B. Guzik, Poznań 2006, s. 359
- Łączkowska-Porawska Małgorzata, *Heteroseksualność i monogamiczność małżeństwa jako stosunku prawnego*, Warszawa 2019
- Łuczaj Bogumił, *Instytucja małżeństwa w Polsce w latach 1918–1939*, *Przegląd Zachodnio-Pomorski* 1985/1–2, s. 247
- Łuczak Bogumił, *Laicyzacja instytucji małżeństwa w Polsce Ludowej*, *Przegląd Zachodnio-Pomorski* 1976/3, s. 161
- Majer Piotr, *Małżeństwo jako przedmiot zainteresowania kościoła i państwa – prawo kanoniczne a małżeństwo cywilne* (w:) *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały konferencyjne*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 255
- Majer Piotr, *Małżeństwo kanoniczne bez skutków cywilnych*, *Monitor Prawny Proboszcza* 2013/23, s. 4
- Majer Piotr, *Małżeństwo kanoniczne osób po rozwodzie cywilnym*, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 2020/33, s. 181
- Majer Piotr, *Problemy dotyczące zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi. Aspekty kanoniczne i cywilne* (w:) *Przynależność do kościoła a uczestnictwo wiernych w życiu publicznym*, red. J. Krukowski, B. Pieron, M. Sitarz, Lublin 2019, s. 151

- Majer Piotr, *Uznanie małżeństwa kanonicznego w prawie państwowym*, *Annales Canonici* 2010/6, s. 67
- Majer Piotr, *Zobowiązanie małżonków do uzyskania skutków cywilnych małżeństwa kanonicznego (w:) Skutki cywilnoprawne małżeństwa kanonicznego ze szczególnym uwzględnieniem prawa w Polsce, Słowacji i Republice Czeskiej*, red. P. Ryguła, Kraków 2014
- Malinowska Izabela, *Instytucja małżeństwa w polskim prawie świeckim i w prawie międzynarodowym (w:) Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1996, s. 147
- Mames Tomasz M. Daniel, *Prawo małżeńskie Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w RP (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Maraszek Magdalena, *Związek małżeński na gruncie prawa polskiego oraz prawa kanonicznego*, Warszawa 2010
- Margulies Elkon, *Rozwód i unieważnienie małżeństwa według obowiązujących obecnie ustaw w Polsce*, Lwów 1928
- Mariański Michał, *Problematyka prawa właściwego dla nawiązania i rozwiązania małżeństwa. Analiza na gruncie polskiej ustawy prawo prywatne międzynarodowe (w:) Ochrona małżeństwa i rodziny w Polsce. Zagadnienia prawne*, red. J. Krzynówek, J. Krzywkowska, Olsztyn 2015, s. 137
- Mazur Marcin, *Zawarcie związku małżeńskiego przez i z osobami pozbawionymi wolności w jednostkach penitencjarnych*, *Prok. i Pr.* 2019/1, s. 121
- Mączyński Andrzej, *Dostosowanie polskiego prawa małżeńskiego do konkordatu – ocena z perspektywy pierwszej dekady obowiązywania nowych przepisów (w:) Lex Tua Veritas. Księga pamiątkowa dedykowana Jego Magnificencji Księdzu Profesorowi Janowi Maciejowi Dyduchowi z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. S. Koperek, J. Mastalski, J. Mączka, M. Ostrowski, J. Szczurek, J. Wołczański, W. Zuziak, Kraków 2010, s. 521
- Mączyński Andrzej, *Konkordatowa forma zawarcia małżeństwa*, *Rej.* 2003/10, s. 127
- Mączyński Andrzej, *Konstytucyjne i międzynarodowe uwarunkowania instytucjonalizacji związków homoseksualnych (w:) Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2013
- Mączyński Andrzej, *Małżeństwo jako instytucja prawa konstytucyjnego (w:) Czynieć postęp w prawie. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Birucie Lewaszkiwicz-Petrykowskiej*, red. W. Robaczyński, Łódź 2017, s. 463
- Mączyński Andrzej, *Oświadczenia małżonków jako element zawarcia małżeństwa w formie konkordatowej (w:) Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 69
- Mączyński Andrzej, *Polskie prawo małżeńskie a Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 28 lipca 1993 r. (w:) Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej*

- zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 291
- Mączyński Andrzej, *Prawo do zawarcia małżeństwa w świetle Konstytucji RP (w:) Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 11
- Mączyński Andrzej, *Projektowana nowelizacja przepisów o zawarciu małżeństwa*, KPP 1998/3, s. 525
- Mączyński Andrzej, *Wpływ konkordatu na polskie prawo małżeńskie (w:) Studia z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Biruty Lewaszkiwicz-Petrykowskiej*, Łódź 1997, s. 115
- Mączyński Andrzej, *Zawarcie małżeństwa w prawie międzynarodowym (w:) Ius conubii. Ochrona i ograniczenia w prawie międzynarodowym, polskim i kanonicznym*, red. W. Góralski, Płock 2016, s. 7
- Mączyński Andrzej, *Znaczenie prawne aktu małżeństwa w świetle kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa o aktach stanu cywilnego (w:) Valeat aequitas. Księga pamiątkowa ofiarowana Księdzu Profesorowi Remigiuszowi Sobańskiemu*, red. M. Pazdan, Katowice 2000, s. 293
- Mezglewski Artur, *Jedno małżeństwo czy dwa? Rzecz o istocie małżeństwa konkordatowego*, MoP 2003/18, s. 821
- Mezglewski Artur, *Katalog przesłanek koniecznych zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 11
- Mezglewski Artur, *Kompetencje państwa w zakresie stanowienia przepisów o zawieraniu małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej oraz ich rejestracji (w:) Rodzina i prawo*, red. D. Jaroszewska-Choraś, A. Kilińska-Pękacz, A. Wedeł-Domaradzka, Bydgoszcz 2017, s. 73
- Mezglewski Artur, *Konstrukcja oświadczenia woli o zawarciu małżeństwa (w:) Małżeństwo jako zawarty związek mężczyzny i kobiety*, red. T. Rakoczy, Lublin 2014, s. 29
- Mezglewski Artur, *O potrzebie nowelizacji przepisów wykonawczych dotyczących zawierania małżeństwa konkordatowego (w:) Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztychmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008, s. 371
- Mezglewski Artur, *Pojęcie „duchownego” w przepisach prawa polskiego o zawieraniu małżeństwa*, St.Pr.Wyzn. 2001/2, s. 3
- Mezglewski Artur, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucał, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Mezglewski Artur, *Przepisy wprowadzające w życie instytucję małżeństwa konkordatowego*, RNP 1999/9, s. 245
- Mezglewski Artur, *Realizacja przesłanek koniecznych przy zawieraniu małżeństwa w formie wyznaniowej (w:) Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. P. Borecki, A. Czohara, T.J. Zieliński, Warszawa 2009, s. 325

- Mezglewski Artur, *Skutki cywilne zawarcia małżeństwa kanonicznego w polskim systemie prawnym* (w:) *Skutki cywilnoprawne małżeństwa kanonicznego ze szczególnym uwzględnieniem prawa w Polsce, Słowacji i Republice Czeskiej*, red. P. Ryguła, Kraków 2014, s. 101
- Mezglewski Artur, *Udział świadka urzędowego w procedurze zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej pod reżimem nowej ustawy o aktach stanu cywilnego*, *Przegl.Pr.Wyzn.* 2016/1, s. 95
- Mezglewski Artur, *Uzyskanie skutków cywilnych małżeństwa konkordatowego* (w:) *Prawo wyznaniowe*, red. H. Miształ, Lublin 2000, s. 354
- Mezglewski Artur, Tunia Anna, *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007
- Mędrzycka Ewa, *Małżeństwo i rodzina w Polsce Ludowej*, Warszawa 1951
- Michałowska Kinga, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017
- Michiels Gommar, *Władza Kościoła i Państwa w stosunku do małżeństwa* (w:) *Małżeństwo w świetle nauki katolickiej. Praca zbiorowa profesorów Uniwersytetu Lubelskiego*, Lublin 1928, s. 65
- Mik Cezary, *Zawarcie i rozwiązanie małżeństwa w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* (w:) *W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci Profesor Wandy Stojanowskiej*, red. M. Kosek, J. Słyk, Warszawa 2008, s. 279
- Mizerski Rafał, *Ewolucja i paradoksy orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w przedmiocie związków jedнопłciowych*, *KPP* 2016/3, s. 537
- Mizerski Rafał, *O standardzie praw związków jedнопłciowych z punktu widzenia orzecznictwa strasburskiego* (w:) *Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 105
- Młot Marta, *Sytuacja prawna osób transseksualnych pozostających w związku małżeńskim*, *Kort.Przegl.Praw.* 2016/2, s. 203
- Mostowik Piotr, *Brak „strasburskiego” bądź „brukselskiego” obowiązku instytucjonalizacji pożycia osób tej samej płci oraz regulacji związku partnerskiego kobiety i mężczyzny* (w:) *Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2013, s. 209
- Mostowik Piotr, *Kilka uwag o ochronie małżeństwa na tle Konstytucji i prawa międzynarodowego* (w:) *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 40
- Mostowik Piotr, *O uzasadnionych powodach nieprzystąpienia Polski do rozporządzeń UE Nr 2016/1103 i 2016/1104 dotyczących wewnętrznych i zewnętrznych relacji małżonków i rejestrowanych partnerów* (w:) *Kolizyjne i procesowe aspekty prawa rodzinnego*, red. J. Gołaczyński, W. Popiołek, Warszawa 2019, s. 105
- Mościcka Lidia, *Diagnoza i prognoza trwałości małżeństw zawieranych za zgodą sądu (w świetle badań psychologicznych we Wrocławiu i w Krakowie w latach 1976–1980)*, Wrocław 1982

- München von Ingo, *Wpływ prawa konstytucyjnego na małżeństwo i rodzinę* (w:) *Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leopolda Steckiego*, red. M. Bączyk, J. Piszczyk, E. Radomska, M. Wilke, Toruń 1997, s. 557
- Nazar Mirosław, *Konkubinat a małżeństwo – wybrane zagadnienia* (w:) *Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociuci, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008, s. 219
- Nazar Mirosław, *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, *Rej.* 1997/5, s. 100
- Nazar Mirosław, *Zawarcie małżeństwa według prawa polskiego z uwzględnieniem postanowień podpisanego 28 lipca 1993 r. konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*, *KPP* 1996/3, s. 447
- Neugebauer Franciszek, *Pięćdziesiąt małżeństw zawartych wskutek mylnego określenia płci, pomiędzy mężczyzną a wrzekomym obojnakiem męskim lub kobietą a wrzekomym obojnakiem żeńskim. Kilka spraw rozwodowych wskutek „erreur de sexe”*, Warszawa 1899
- Nikołajew Jerzy, *Prawo do małżeństwa osób pozbawionych wolności. Kilka uwag dotyczących wykonawstwa kary* (w:) *Małżeństwo jako zawarty związek mężczyzny i kobiety*, red. T. Rakoczy, Lublin 2014, s. 117
- Nowak Filip, *Kolizyjnoprawna problematyka zawarcia małżeństwa*, *Metryka* 2019/1, s. 19
- Nowicka Aleksandra, *Warunki zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej o skutkach cywilnych przewidzianych w prawie polskim*, *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie* 2009/3, s. 198
- Osajda Konrad, *Cywilnoprawne aspekty zmiany płci u transseksualistów* (w:) *Orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Aspekty prawne i społeczne*, red. R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski, Warszawa 2009, s. 179
- Osuchowska Marta, *Pojęcie duchownego w świetle przepisów o wyznaniowej formie zawarcia małżeństwa cywilnego*, *PiP* 2011/7–8, s. 67
- Osuchowska Marta, *Świadek kwalifikowany – duchowny obecny przy zawieraniu małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnymi w świetle przepisów wewnętrznych Kościołów i związków wyznaniowych oraz przepisów prawa państwowego* (w:) *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych. Materiały konferencyjne (Gniezno, 11–12.09.2010 r.)*, red. K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz, Poznań 2010, s. 125
- Patyk Adrian, *Małżeństwo w świetle prawa cywilnego i kanonicznego*, cz. 1–3, *Jurysta* 2011/7–8, s. 19; *Jurysta* 2011/9, s. 29; *Jurysta* 2011/10, s. 28
- Pawliczak Jakub, *Zarejestrowany związek partnerski a małżeństwo*, Warszawa 2014
- Pazdan Maksymilian, *Materialne wymogi ważności małżeństwa w bilateralnych konwencjach zawartych przez Polskę w latach 1949–1962* (w:) *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Kazimierza Przybyłowskiego*, red. W. Osuchowski, M. Sośniak, B. Walaszek, Kraków–Warszawa 1964, s. 251

- Paździor Stanisław, *Forma i wymagane dokumenty do zawarcia małżeństwa w prawie kanonicznym* (w:) *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 169
- Paździor Stanisław, *Istotne przymioty małżeństwa katolickiego oraz zasady małżeństwa w prawie polskim*, RWNPiE 2006/2, s. 185
- Paździor Stanisław, *Konwolidacja małżeństwa w prawie kanonicznym i polskim* (w:) *Księga pamiątkowa z okazji 10-lecia Wydziału Zamiejscowego Nauk Prawnych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Tomaszowie Lubelskim*, red. T. Guz, M.R. Pałubska, M. Kuć, Lublin 2006, s. 307
- Paździor Stanisław, *Małżeństwo w Kościele katolickim i polskim prawie cywilnym*, RWNPiE 2006/1, s. 337
- Paździor Stanisław, *Małżeństwo w prawie kanonicznym i prawie polskim – podobieństwa i różnice*, *Metryka* 2014/1, s. 185
- Paździor Stanisław, *Miejsce zawarcia małżeństwa w prawie kanonicznym i w prawie polskim* (w:) *Ius et historia. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Markiewiczowi*, red. T. Guz, W. Bednaruk, M.R. Pałubska, Lublin 2011, s. 511
- Paździor Stanisław, *Obowiązki osób odnośnie zgromadzenia wymaganych dokumentów, wobec których zawierane jest małżeństwo katolickie*, *Metryka* 2014/2, s. 213
- Paździor Stanisław, *Transseksualizm w relacji do małżeństwa w prawie kanonicznym i prawie polskim* (w:) *Ius et fides. Księga jubileuszowa z okazji siedemdziesiątych urodzin Profesora Jana Świtki*, red. T. Guz, M. Kuć, Lublin 2006
- Pęczyk-Tofel Anna, Tofel Marcin Stanisław, *Przesłanki zawarcia małżeństwa konkordatowego w świetle przepisów Konstytucji*, PS 2007/7–8, s. 58
- Piaskowska Olga M., Piesiewicz Piotr F., *Prawo do zawarcia związku jedнопłciowego jako wyraz poszanowania prawa do ochrony życia prywatnego i rodzinnego*, EPS 2018/5, s. 13
- Piechocki Witold, *Zawarcie małżeństwa*, Warszawa 1983
- Pietrzak Helena, *Odmowa sporządzenia aktu małżeństwa*, *Ius Matrimoniale* 2011/16, s. 161
- Pietrzak Michał, *Małżeństwo wyznaniowe ze skutkami cywilnymi w Polsce. Geneza małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnymi w II RP* (w:) *Aktualne problemy wolności myśli, sumienia i religii*, red. P. Stanisławski, A.M. Abramowicz, M. Czelny, M. Ordon, M. Zwiślak, Lublin 2015, s. 253
- Pietrzak Michał, *Nowy konkordat polski*, PiP 1994/1, s. 15
- Pietrzykowski Krzysztof, *Międzynarodowe aspekty zawarcia małżeństwa wyznaniowego* (w:) *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005, s. 269
- Pietrzykowski Krzysztof, *Problemy kodyfikacji prawa rodzinnego i opiekuńczego* (w:) *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 265

- Pietrzykowski Krzysztof, *Zawarcie małżeństwa i przesłanki jego ważności w prawie międzynarodowym prywatnym*, Warszawa 1985
- Pikus Szymon, *Równość mężczyzny i kobiety w małżeńskim prawie osobowym* (w:) *Małżeństwo jako zawarty związek mężczyzny i kobiety*, red. T. Rakoczy, Lublin 2014, s. 93
- Pilich Mateusz, *Związki quasi-małżeńskie w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, PiP 2011/2, s. 84
- Płatek Monika, *Komu służy małżeństwo?* (w:) *Wokół kryzysu praworządności, demokracji i praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Wyrzykowskiego*, red. A. Bodnar, A. Płoszka, Warszawa 2020, s. 572
- Płecha-Mazurek Irmina, *Prawo do zawarcia małżeństwa w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym* (w:) *Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 67
- Prądzyński Edward, *Zagadnienie ważności małżeństw cywilnych*, Pal. 1937/5, s. 438
- Przybyłowski Kazimierz, *Znaczenie prawa obowiązującego w miejscu zawarcia małżeństwa przy ocenie materialnych wymogów jego ważności*, Czas.Sędz. 1932/3–4, s. 61; Lwów 1932
- Puchta Radosław, *Ochrona rodziny i małżeństwa w Konstytucji RP* (w:) *Minikomentarz dla maksiprofesorów. Księga jubileuszowa dla Profesora Leszka Garlickiego*, red. M. Zubik, Warszawa 2017, s. 165
- Puślecki Edward, *Prawo małżeńskie Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w RP* (w:) *Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Pyziak-Szafnicka Małgorzata, *Europeizacja środków zwalczania oszustw w dziedzinie stanu cywilnego – przeciwdziałanie małżeństwom zawierającym dla pozorów* (w:) *W kierunku europeizacji prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Rajskiemu*, red. A. Brzozowski, W. Kocot, K. Michałowska, Warszawa 2007, s. 619
- Radwański Zbigniew, *Konstytucyjna ochrona małżeństwa, macierzyństwa i rodziny* (w:) *Prace cywilistyczne. Księga pamiątkowa dla uczczenia 40-lecia pracy naukowej profesora Jana J. Winiarza*, red. S. Wójcik, Warszawa 1990, s. 233
- Rajski Jerzy, *O zawarciu małżeństwa w prawie rodzinnym*, NP 1958/9, s. 81
- Rakoczy Tomasz, *Małżeństwo świeckie i wyznaniowe w nauczaniu prawa polskiego w latach 1945–1993*, OSA-P 2017/2, s. 187
- Rejman Stanisław, *Małżeństwo*, Ławnik Ludowy 1962/10, s. 7
- Rezler Jan, *Dopuszczalność udzielania zezwoleń na zawarcie małżeństwa ex post*, NP 1962/9, s. 1152
- Rittner Edward, *Śluby cywilne w historycznym rozwoju*, Bibl.UP 1879/22–23, s. 41
- Rosmarin Stefan, *Pośrednictwo przy zawieraniu małżeństw. Konkubinaty*, Kraków 1938
- Rozmiarek Karolina, *Ustalenie istnienia lub nieistnienia, unieważnienie i rozwiązanie małżeństwa w polskim prawie rodzinnym oraz stwierdzenie nieważności*

- i rozwiązanie małżeństwa w prawie kanonicznym Kościoła katolickiego*, Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie 2018/25, s. 241
- Róžański Mieczysław, *Dokumenty do zawarcia małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnymi (w:) Jak przygotować do małżeństwa?*, red. R. Sztymchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2013, s. 211
- Ryguła Piotr, *Małżeństwo kanoniczne, które nie może być uznane lub zawarte zgodnie z przepisami prawa państwowego (w:) Skutki cywilnoprawne małżeństwa kanonicznego ze szczególnym uwzględnieniem prawa w Polsce, Słowacji i Republice Czeskiej*, red. P. Ryguła, Kraków 2014, s. 61
- Rzewuska Magdalena, *Swoboda zawarcia małżeństwa na tle zasady ochrony rodziny (w:) Prawo w służbie małżeństwu i rodzinie. Księga jubileuszowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Ryszardowi Sztymchmillerowi z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. M. Róžański, J. Krzywkowska, M. Rzewuska, Olsztyn 2018, s. 255
- Rzewuska Magdalena, *Wyczekiwanie jako czynność przygotowawcza do zawarcia małżeństwa – uwagi de lege lata i de lege ferenda (w:) Jak przygotować do małżeństwa?*, red. R. Sztymchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2013, s. 229
- Sadowska Beata, Sadowska Justyna, *Kształtowanie się instytucji małżeństwa na płaszczyźnie stosunków państwa i kościoła*, Wiedza Prawnicza 2014/2, s. 84
- Sadowska Beata, Sadowska Justyna, *Zawarcie cywilnego związku małżeńskiego w polskim porządku prawnym*, Wiedza Prawnicza 2015/2, s. 43
- Safjan Marek, *W sprawie lekarskich badań przedślubnych*, PiP 1974/11, s. 107
- Sauk Julian, *Ze studiów nad genezą instytucji małżeństwa cywilnego*, ZN UMK 1967/8, s. 31
- Sękowska-Kozłowska Katarzyna, *Zakres ochrony związków jednopłciowych w świetle praktyki Komitetu Praw Człowieka ONZ (w:) Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 117
- Siarkowski Jędrzej, *Analiza konstytucyjnego pojęcia „małżeństwo” w kontekście prawa do małżeństw jednopłciowych jako przykład zastosowania narzędzi teoretycznoprawnych (w:) Prawo – rodzina – praca*, red. M. Andryszczak, R. Badowiec, D. Gęsicka, Toruń 2017, s. 181
- Siciński Andrzej, *Prawo małżeńskie Kościoła Adventystów Dnia Siódmego w RP (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Sitek Bronisław, *Trwałość i nierozzerwalność małżeństwa. Ze studiów nad małżeństwem w prawie rzymskim, kanonicznym Kościoła katolickiego i polskim prawie cywilnym*, Olsztyn 2002
- Sitek Bronisław, *Wpływ woli rodziców na ważność związku małżeńskiego. Studium porównawcze (w:) Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 133
- Sitnik Edward Piotr, *Zwyczajna i nadzwyczajna forma zawarcia małżeństwa w prawie polskim i kanonicznym (w:) Małżeństwo jako zawarty związek mężczyzny i kobiety*, red. T. Rakoczy, Lublin 2014, s. 59

- Skwarzyński Michał, *Problem ograniczenia prawa do zawarcia małżeństwa przez osobę pozbawioną wolności (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 95
- Skwarzyński Michał, *Realizacja prawa więźnia do zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej (w:) Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikołajew, K. Walczuk, Warszawa–Siedlce 2016, s. 299
- Smyczyński Tadeusz, *Konstytucyjny charakter sporządzenia aktu małżeństwa konkordatowego*. *Dwugłos*, PiP 2006/3, s. 100
- Smyczyński Tadeusz, *Małżeństwo „konkordatowe” a konstytucja (O potrzebie i zakresie nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego)*, PiP 1997/5, s. 31
- Smyczyński Tadeusz, *Małżeństwo – konkubinaty – związek partnerski (w:) Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2013, s. 71
- Smyczyński Tadeusz, *Małżeństwo w świetle ustawodawstwa Rady Europy*, PiP 1992/6, s. 24
- Smyczyński Tadeusz, *Nowelizacja prawa małżeńskiego*, PiP 1999/1, s. 24
- Smyczyński Tadeusz, *Odpowiedzialność odszkodowawcza duchownego z powodu naruszenia prawa przy zawieraniu małżeństwa*, RPEiS 2002/2, s. 165
- Smyczyński Tadeusz, *Przesłanki zawarcia małżeństwa przed duchownym (w:) System prawa prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2014, s. 120
- Smyczyński Tadeusz, *Rodzina i prawo rodzinne w nowej Konstytucji*, PiP 1997/11–12, s. 185
- Sobański Remigiusz, *Zaświadczenie urzędu stanu cywilnego a przesłanki małżeństwa „konkordatowego”*, PiP 2003/5, s. 30
- Sobczak Jacek, Gołda-Sobczak Maria, *Prawo do zawarcia związku małżeńskiego w perspektywie Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (w:) Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 93
- Sokołowski Tomasz, *Cele i funkcje zaświadczenia o stanie cywilnym a natura małżeństwa*, KPP 2016/4, s. 717
- Sokołowski Tomasz, *Konstytucyjny model małżeństwa jako fundament demokratycznego ładu społecznego (w:) Księga pamiątkowa poświęcona Sędziemu Trybunału Konstytucyjnego Profesorowi Henrykowi Ciochowi*, SiMTK 2018/60, s. 335
- Sokołowski Tomasz, *Prawo do zawarcia małżeństwa jako sytuacja cywilnoprawna, prawo człowieka i sytuacja administracyjnoprawna (w:) Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 23
- Sokołowski Tomasz, *Zastosowanie przepisów regulujących zawarcie małżeństwa „konkordatowego” (w:) Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 85

- Sokołowski Tomasz, *Zawarcie małżeństwa przez chorego na ciężką chorobę zakaźną*, GSP 2003/10, s. 7
- Sondel-Maciejewska Karolina, *Zawieranie przez obywateli polskich jedнопłciowych związków małżeńskich i partnerskich za granicą a ich skutki na terenie RP (w:) Prawne aspekty podróży i turystyki – historia i współczesność. Prace poświęcone pamięci profesora Janusza Sondla*, red. P. Cybula, Kraków 2018, s. 465
- Sośniak Mieczysław, *Zasada równorzędności płci w zakresie zawarcia, unieważnienia i rozwiązania małżeństwa w socjalistycznych systemach prawa międzynarodowego prywatnego, ze szczególnym uwzględnieniem prawa polskiego*, SP 1978/3, s. 13
- Sośniak Mieczysław, *Zawarcie małżeństwa w konwencji polsko-jugosłowiańskiej z 1960 roku na tle polskiej doktryny prawa prywatnego międzynarodowego*, SIS 1990/14, s. 50
- Sójka Telesfor, *Zawieranie małżeństw przez osoby obowiązane do służby wojskowej*, WPP 1964/2, s. 230
- Stadniczeńko Leszek, *Przymioty małżeństwa jako wartości w świetle prawa kanonicznego i prawa rodzinnego (w:) Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1996, s. 195
- Stasiak Monika, *Zawarcie małżeństwa w formie cywilnej i konkordatowej*, SZN UMCS 2004/10, s. 59
- Stefańska Blanka, *Legalizacja związków pomiędzy osobami tej samej płci*, EP 2010/1, s. 23
- Stemplewski Franciszek, *Laicyzacja prawa małżeńskiego i aktów stanu cywilnego w PRL*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej 1975/11, s. 121
- Stębelski Marcin, *Jeszcze na temat art. 18 Konstytucji RP. Uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, ZP UKSW 2021/1, s. 111
- Strzebińczyk Jerzy, *Propozycje nowelizacji polskiego prawa w związku z ewentualnością uznania przez państwo małżeństw kanonicznych (w:) Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym, Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1996, s. 203
- Strzebińczyk Jerzy, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego podlegającego prawu polskiemu*, Rej. 1999/4, s. 9
- Sylwestrzak Anna, *Oświadczenia o zawarciu małżeństwa w prawie wewnętrznym poszczególnych związków wyznaniowych (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 209
- Szadok-Bratuń Aleksandra, *Procedura zawierania małżeństwa „konkordatowego” w kontekście polskiego prawa administracyjnego*, Wrocław 2013
- Szadok-Bratuń Aleksandra, *Uwagi w przedmiocie rejestracji małżeństwa w prawie świeckim i w prawie kanonicznym na tle Konkordatu z 1993 roku (w:) Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 12 i 13 maja 1994 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1996, s. 215

- Szadok-Bratuń Aleksandra, *Zmiany w instytucji zawarcia małżeństwa cywilnego w formie kanonicznej*, Prawo Kanoniczne 2018/1, s. 77
- Szer Seweryn, *Zmiany w prawie małżeńskim w świetle kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, PiP 1964/7, s. 70
- Szewczyk Roman, *Ewolucja pojęcia małżeństwa w prawie europejskim*, Studia Elckie 2019/4, s. 567
- Szewczyk Roman, *Jak ważne zawrzeć małżeństwo?*, Studia Elckie 2011/13, s. 369
- Sztombka Jan, *Zezwolenie na zawarcie związku małżeńskiego w praktyce sądowej*, NP 1973/12, s. 1817
- Szytchmiller Ryszard, *Nieważność małżeństwa zawieranego w formie konkordatowej z racji braku lub wady formy kanonicznej (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 141
- Szytchmiller Ryszard, *Ochrona prawna małżeństwa w kontekście ideologii gender (w:) Katolickie zasady relacji państwo – Kościół a prawo polskie*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, H. Stawniak, Lublin 2015, s. 205
- Szytchmiller Ryszard, *Ochrona trwałości małżeństwa w prawie kanonicznym i polskim oraz w konkordacie z 28 lipca 1993 roku*, RNP 1995/5, s. 95
- Szytchmiller Ryszard, *Warunki zawierania małżeństw mieszanych (w:) Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, red. R. Szytchmiller, Olsztyn 2009, s. 97
- Szuster Waldemar, *Kryteria kodeksowe orzekania zezwolenia na zawarcie małżeństwa osobom nieletnim w świetle analizy akt sądowych*, Acta UW. Prace Pedagogiczne 1981/17, s. 35
- Szuster Waldemar, *Sytuacja prawna i psychospołeczna kobiet w ciąży zawierających związek małżeński za zgodą sądu*, Acta UW. Prace Pedagogiczne 1982/29, s. 83
- Szymanek Tadeusz, Siewkowska Magdalena, *Porównanie przepisów indyjskich i polskich odnoszących się do zawarcia i rozwiązania małżeństwa przez orzeczenie rozwodu*, Europejski Przegląd Prawa i Stosunków Międzynarodowych 2013/3, s. 16
- Świto Lucjan, Tomkiewicz Małgorzata, *Czynności administracyjne i cywilnoprawne poprzedzające zawarcie małżeństwa konkordatowego przez pełnomocnika w Polsce*, Annales Canonici 2018/2, s. 323
- Świto Lucjan, Tomkiewicz Małgorzata, *Zaświadczenie o braku okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa w procedurze „matrimonium per procura”*, St.Pr.Wyzn. 2018/21, s. 323
- Świto Lucjan, Tomkiewicz Małgorzata, *Zawarcie „per procura” małżeństwa konsularnego przez obywateli polskich*, ZN UKSW 2020/2, s. 209
- Tofiluk Jerzy, *Prawo małżeńskie Kościoła prawosławnego (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016

- Tomkiewicz Małgorzata, *Małżeństwo a zmiana płci w prawie polskim i kanonicznym – zagadnienia procesowe* (w:) *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymiler, Olsztyn 2016
- Tomkiewicz Małgorzata, *Skutki cywilne małżeństwa wyznaniowego zawartego przez obywateli polskich przed duchownym Kościoła rzymskokatolickiego za granicą*, *Prawo Kanoniczne* 2012/4, s. 87
- Tranda Zdzisław, *Prawo małżeńskie Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP* (w:) *Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Tunia Anna, *Charakter prawny terminów stosowanych w procedurze zawierania małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej*, *St.Pr.Wyzn.* 2007/10, s. 209
- Tunia Anna, *Czynności kierownika USC podejmowane przed zawarciem małżeństwa w formie wyznaniowej*, *St.Pr.Wyzn.* 2006/8, s. 229
- Tunia Anna, *Kompetencje do przyjmowania oświadczeń woli o zawarciu małżeństwa jako materia właściwa do układowego uregulowania między państwem i związkami wyznaniowymi* (w:) *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi*, red. P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2013, s. 439
- Tunia Anna, *Obowiązki duchownego w procedurze zawierania małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnymi*, *St.Pr.Wyzn.* 2006/9, s. 155
- Tunia Anna, *Podmiot urzędowy zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej* (w:) *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 55
- Tunia Anna, *Podmioty urzędowe procedujące przy zawieraniu małżeństw w formie wyznaniowej w przypadku nupturientów pozbawionych wolności* (w:) *Wolność sumienia i religii osób pozbawionych wolności. Aspekty prawne i praktyczne*, red. J. Nikolajew, K. Walczuk, Warszawa–Siedlce 2016, s. 285
- Tunia Anna, *Podstawa sporządzenia aktu małżeństwa zawartego w trybie art. 1 § 2 i 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, *RWNPIE* 2006/2, s. 251
- Tunia Anna, *Prawo do zawarcia małżeństwa cywilnego w formie religijnej* (w:) *Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 57
- Tunia Anna, *Procedura zawarcia małżeństwa „konkordatowego” – administracyjna czy cywilna?*, *AUL FI* 2017/81, s. 83
- Tunia Anna, *Procedura zawarcia małżeństwa konkordatowego – administracyjna czy cywilna?* (w:) *Procedury w sprawach małżeńskich i rodzinnych. Teoria i praktyka*, red. J. Krzywkowska, R. Sztymiler, Olsztyn 2016
- Tunia Anna, *Przesłanki warunkujące zawarcie małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej* (w:) *Rodzina i prawo*, red. D. Jaroszevska-Choraś, A. Kilińska-Pękacz, A. Weleń-Domaradzka, Bydgoszcz 2017, s. 63
- Tunia Anna, *Realizacja przesłanki koniecznej dotyczącej udziału czynnika oficjalnego przy zawieraniu małżeństw w trybie art. 1 § 2 k.r.o.* (w:) *Prawo rodzinne w dobie przemian*, red. P. Kasprzyk, P. Wiśniewski, Lublin 2009, s. 123

- Tunia Anna, *Rejestracja małżeństwa cywilnego zawartego w formie wyznaniowej (w:) Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztychmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008, s. 356
- Tunia Anna, *Sytuacje niweczące skuteczność oświadczeń woli o zawarciu małżeństwa w demokratycznym państwie prawnym*, PP-E 2017/3, s. 22
- Tunia Anna, *Uzgodnienia między związkami wyznaniowymi i władzami państwowymi dotyczące wykazu duchownych uprawnionych do procedowania przy zawieraniu małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej (w:) Bilateralizm w stosunkach państwowo-kościelnych*, red. M. Bielecki, Lublin 2011, s. 173
- Tunia Anna, *Współpraca urzędu stanu cywilnego oraz sądu z instytucjami kościelnymi w zakresie zawierania małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej (w:) Współpraca sądów ze stronami procesowymi i adwokatami*, red. R. Sztychmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2011, s. 45
- Tunia Anna, *Wykonywanie funkcji publicznych przez duchownego w procedurze zawierania małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej*, PP-E 2008/2, s. 33
- Tunia Anna, *Zakres implementacji przepisów konkordatu dotyczących zawierania małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej do systemu prawa polskiego*, St.Pr.Wyzn. 2015/18, s. 215
- Tunia Anna, *Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych i jej ograniczenia w zakresie zawierania małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej*, OSA-P 2013/1, s. 97
- Twardoch Paulina, *Stosowanie przez polskie sądy rozporządzeń Nr 2016/1103 i Nr 2016/1104 w kontekście transgranicznej stabilności sytuacji prawnej małżonków i partnerów (w:) Kolidyjne i procesowe aspekty prawa rodzinnego*, red. J. Gołaczyński, W. Popiołek, Warszawa 2019, s. 237
- Tyrawa Dominik, *Małżeństwo w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (w:) Małżeństwo jako zawarty związek mężczyzny i kobiety*, red. T. Rakoczy, Lublin 2014
- Urban Tadeusz, *Prawo małżeńskie Kościoła Polskokatolickiego w RP (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Urbanowska-Wójcińska Dorota, *Zgoda małżeńska w kanonicznym systemie prawnym a oświadczenie o zawarciu małżeństwa w prawie polskim rodzinnym*, Ius Matrimoniale 2014/4, s. 57
- Walencik Dariusz, *Odmienność płci jako przesłanka konieczna zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 41
- Wałachowski Wojciech, *Małżeństwo w świetle prawa*, Warszawa 1975
- Wasilkowska Zofia, *Małżeństwo w aspekcie prawa*, Problemy Rodziny 1981/2, s. 16
- Wawilowa Maria, *Konstytucyjna ochrona małżeństwa i rodziny w PRL*, PiP 1969/12, s. 1028

- Wawiłowa Maria, *Małżeństwo w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, PiP 1960/11, s. 810
- Wenz Wiesław, *Prawna zdolność osoby transseksualnej do zawarcia małżeństwa w polskim systemie prawnym i porządku kanonicznym. Quaestio disputanda*, Prawo Kanoniczne 2005/3–4, s. 135
- Wenz Wiesław, *Transseksualizm a prawna zdolność osoby transseksualnej do zawarcia małżeństwa w polskim prawodawstwie cywilnym i porządku kanonicznym*, Wrocławski Przegląd Teologiczny 2001/2, s. 164
- Wilk Aleksandra, *Zawarcie małżeństwa przez osobę transseksualną (w:) Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, red. R. Sztymmler, Olsztyn 2009, s. 59
- Winiarz Jan, *Zawarcie i unieważnienie małżeństwa (w:) System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątkowski, Ossolineum 1985, s. 122
- Wiszniewski Zbigniew, *Sprawy o zezwolenie na wstąpienie w związek małżeński*, DPP 1949/10, s. 42
- Wiślicki Jan, *Śluby cywilne (w:) Małżeństwo w świetle nauki katolickiej*, Lublin 1928, s. 163
- Wojewoda Michał, *W zagranicznym małżeństwie jedнопłciowym, czyli... stanu wolnego? Uwagi na temat międzynarodowego uznawania stanu cywilnego*, Przedsiębiorczość i Zarządzanie 2018/9.2, s. 319
- Wolak Kamil, *Małżeństwo – sakrament święty czy umowa prawna? Czyli matrimonium jako instytucja prawno-religijna w ujęciu prawa rzymskiego i wczesnego chrześcijaństwa*, Warszawa 2009
- Wójcik Andrzej, *W poszukiwaniu istoty małżeństwa. Przykładowe problemy związane z jej odnalezieniem w wyrokach Naczelnego Sądu Administracyjnego i Sądu Najwyższego*, Przegl.Pr.Wyzn. 2010/2, s. 111
- Wójcik Joanna, *Charakter prawny sporządzenia aktu małżeństwa z art. 1 § 2 k.r.o. w perspektywie prawno-porównawczej*, PS 2016/7–8, s. 121
- Wroceński Józef, *Kanoniczno-cywilna zdolność do zawarcia małżeństwa (w:) Rodzina w prawie. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Ryszardowi Sztymmlerowi z okazji 65. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej*, red. M. Różański, J. Krzywkowska, Olsztyn 2013, s. 123
- Zabłocki Jan, *Małżeństwo konkordatowe*, SI 2000/37, s. 191
- Zabłocki Jan, *Skutki cywilne małżeństwa konkordatowego (w:) Przyszłość rodziny w UE. Doświadczenie różnych rozwiązań prawnych i podstawowe problemy współczesnych rodzin*, red. S. Godek, R. Kamińska, Warszawa 2017, s. 271
- Zachariasiewicz Maria-Anna, *Nowa ustawa o prawie prywatnym międzynarodowym a małżeństwa i związki osób tej samej płci*, PPPM 2012/11, s. 71
- Zakrzewski Piotr, *Model zawarcia małżeństwa w prawie polskim a oświadczenia mężczyzny i kobiety jednoczesnego zawarcia małżeństwa w trybie art. 1 § 2 k.r.o. (w:) Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*, red. A. Tunia, Lublin 2011, s. 23

- Zarzycki Zdzisław, *Próby instytucjonalizacji związków homoseksualnych w Polsce XXI wieku (w:) Polska i społeczeństwo w XXI wieku. „Państwo i prawo w XXI wieku – szanse i zagrożenia”, red. B. Stoczewska, Kraków 2004, s. 301*
- Zieliński Tadeusz J., *Materie z zakresu wyznaniowej formy małżeństwa cywilnego wymagające regulacji prawa kościelnego (w:) Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016*
- Zieliński Tadeusz J., *Nowy projekt przyznania prawa procedowania wyznaniowej formy małżeństwa cywilnego rejestrowym wspólnotom religijnym (w:) Rodzina w prawie. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Ryszardowi Sztymmlerowi z okazji 65. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej, red. M. Różański, J. Krzywkowska, Olsztyn 2013, s. 21*
- Zieliński Tadeusz J., *Stosowanie wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa cywilnego poza kościołem katolickim, PiP 2011/2, s. 19*
- Zielonacki Andrzej, *Zawarcie małżeństwa, Wrocław 1982*
- Zonik Aleksandra, *Formy zawarcia małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi, RNP 2012/2, s. 105*
- Żurawińska Oliwia, *Małżeństwo konkordatowe zawarte przez pełnomocnika (uwagi na tle prawa polskiego i kodeksu prawa kanonicznego), Rej. 2012/3, s. 131*
- Żywucka-Kozłowska Elżbieta, Opalska Agata, *Binacjonalne związki małżeńskie (w:) Problemy małżeństwa i rodziny w prawodawstwie polskim, międzynarodowym i kanonicznym, red. R. Sztymmler, J. Krzywkowska, M. Paszkowski, Olsztyn 2017, s. 21*

Konkubinat, związki partnerskie

- Banaszak Bogusław, Zieliński Michał, *Konstytucyjne i ustawowe pojęcie rodziny, MoP 2014/7, s. 352*
- Błajer Paweł, *Status prawny osób pozostających w związkach partnerskich w gospodarstwach rolnych, SIA 2013/11, s. 191*
- Bos Wojciech, Wotejnia-Bos Julia, *Sytuacja prawna konkubentów w świetle polskiego prawa – zagadnienia wybrane (w:) Współczesne problemy prawa rodzinnego i spadkowego, red. M. Andrzejewski, K.A. Dadańska, Szczecin 2014, s. 111*
- Breczko Anetta, *O potrzebie redefinicji pojęć „małżeństwo” i „rodzina” we współczesnym pluralistycznym świecie. Rozważania w kontekście związków partnerskich, Miscellanea Historico-Iuridica 2014/2, s. 335*
- Cioch Justyna, *Kilka słów na temat związków partnerskich, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013/8, s. 5*
- Cisowska-Sakrajda Ewa, Wyporska-Frankiewicz Joanna, *Zmiana nazwiska przez osobę pozostającą w nieformalnym związku (w:) O prawie administracyjnym i administracji. Refleksje. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Małgorzacie Stahl, red. B. Jaworska-Dębska, Z. Duniewska, M. Kasiński, E. Olejniczak-Szałowska, R. Michalska-Badziak, P. Korzeniowski, Łódź 2017, s. 91*

- Ćwiek Witold, *Konkubinat*, Warszawa 2002
- Drapalska-Grochowicz Marlena, *Kilka uwag na tle statusu prawnego rodzin z wyboru*, SIT 2018/23, s. 31
- Dubowski Rafał, *Związek partnerski czy małżeństwo? Ocena prawna poselskich projektów. Ustawy o związku partnerskim oraz ustawy – Przepisy wprowadzające ustawę o związku partnerskim*, ZP BAS 2018/3, s. 136
- Dymek Elżbieta, *Konkubinat. Czy istnieje potrzeba prawnego uregulowania stosunków osobistych i majątkowych związków pozamałżeńskich?* (w:) *Czy potrzebna jest w Polsce zmiana prawa rodzinnego i opiekuńczego. Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej w dniach 21 i 22 września 1995 r. w Katowicach*, red. B. Czech, Katowice 1997, s. 333
- Garlicki Leszek, *Związki monoseksualne a prawa człowieka – kształtowanie się europejskiego standardu?*, Przegląd Konstytucyjny 2019/2, s. 5
- Gościński Małgorzata, *Związki partnerskie jako wyzwanie dla współczesnego ustawodawcy*, Kort.Przeegl.Praw. 2016/2, s. 220
- Grzybowski Stefan, *O rzeczywistej i rzekomej nowoczesności rozwiązań zastosowanych w polskim kodeksie rodzinnym i opiekuńczym* (w:) *Prace z prawa cywilnego, wydane dla uczczenia pracy naukowej Profesora Józefa Stanisława Piątowskiego*, red. B. Kordasiewicz, E. Łętowska, Ossolineum 1985, s. 273
- Hartwich Filip, *Konkubinat – dylematy prawne*, Pal. 2007/3–4, s. 57
- Hartwich Filip, *Związki partnerskie. Aspekty prawne*, Warszawa 2011
- Hartwich Filip, *Związek partnerski jako spółka cywilna*, Pr.Sp. 2011/2, s. 33
- Hypś Sławomir, *Uwagi do projektu ustawy o rejestrowanych związkach partnerskich*, Pr.Adm.Kościół 2004/1–2, s. 61
- Jaczewski Wojciech, *Polski projekt regulacji związków partnerskich na tle obcych rozwiązań prawnych*, Jurysta 2004/1, s. 19
- Jałosińska Maria, *Przemiany współczesnego modelu małżeństwa w Europie*, SE 2014/3, s. 189
- Janowski Bogdan, *Rejestracja w RFN związków partnerskich osób tej samej płci*, Rej. 2001/12, s. 22
- Jaskóła Anna, *Czy konkubinat jest rodziną? Prawna analiza problemu* (w:) *Ochrona małżeństwa i rodziny w Polsce. Zagadnienia prawne*, red. J. Krzynówek, J. Krzywkowska, Olsztyn 2015, s. 25
- Jaworski Stefan, *Prawne aspekty konkubinatu*, MoP 2012/21, s. 1167
- Kobierska Kinga, *Skutki prawne i społeczne konkubinatu*, Kort.Przeegl.Praw. 2015/2, s. 79
- Konarska Paulina, *Pomiędzy konstytucyjną definicją małżeństwa a zasadą równości i zakazem dyskryminacji, czyli ochrona małżeństwa i rodziny a legalizacja związków partnerskich*, Kort.Przeegl.Praw. 2015/2, s. 7
- Kuryłowicz Marek, *Prawo rzymskie a nowe tendencje we współczesnym prawie rodzinnym (małżeństwo – związki partnerskie – adopcja)* (w:) *Interes prywatny a interes*

- publiczny w prawie rzymskim*, red. B. Sitek, C. Lazaro Guillamon, K. Naumowicz, K. Zaworska, Olsztyn 2012
- Kwitliński Dominik, *Związki partnerskie w świetle konstytucyjnej definicji małżeństw*, Kort.Przegl.Praw. 2015/2, s. 12
- Litwin Józef, *Konkubinat w świetle polskiej praktyki administracyjnej*, Gł.Prawa 1934/6, s. 374
- Litwin Tomasz, *Instytucja związków partnerskich w świetle przepisów Konstytucji z 1997 roku*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2014/2, s. 167
- Łączkowska Małgorzata, *Charakter prawny rejestrowanego związku partnerskiego w świetle polskich projektów regulacji (w:) Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2013
- Łączkowska Małgorzata, *Związki osób tej samej płci w świetle prawa polskiego (w:) Prawo wobec wyzwań współczesności, t. 3, Materiały sesji naukowej (Poznań, 28.04.2005 r.)*, red. P. Wiliński, O. Krajniak, B. Guzik, Poznań 2006, s. 359
- Łętowska Ewa, Woleński Jan, *Instytucjonalizacja związków partnerskich a Konstytucja RP z 1997 r.*, PiP 2013/6, s. 15
- Łukianow Barbara, Makaluś Natalia, *Sytuacja prawna osób pozostających w związku partnerskim. Studium przypadku*, Kort.Przegl.Praw. 2016/4, s. 76
- Michałowska Kinga, *Niemajątkowe wartości życia rodzinnego w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2017
- Mizerski Rafał, *O standardzie praw związków jedнопłciowych z punktu widzenia orzecznictwa strasburskiego (w:) Prawo do małżeństwa na progu XXI wieku*, red. K. Motyka, Lublin 2016, s. 105
- Mostowik Piotr, *Brak „strasburskiego” bądź „brukselskiego” obowiązku instytucjonalizacji pożycia osób tej samej płci oraz regulacji związku partnerskiego kobiety i mężczyzny (w:) Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2013, s. 209
- Mostowik Piotr, *O uzasadnionych powodach nieprzystąpienia Polski do rozporządzeń UE Nr 2016/1103 i 2016/1104 dotyczących wewnętrznych i zewnętrznych relacji małżonków i rejestrowanych partnerów (w:) Kolidyjne i procesowe aspekty prawa rodzinnego*, red. J. Gołaczyński, W. Popiołek, Warszawa 2019, s. 105
- Nazar Mirosław, *Konkubinat a małżeństwo – wybrane zagadnienia (w:) Księga jubileuszowa Profesora Tadeusza Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008, s. 219
- Nazar Mirosław, *Konkubinat; związek partnerski (w:) System prawa prywatnego, t. 11, Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2014, s. 982
- Oszkinis Bartłomiej, *Pojęcie konkubinatu w świetle polskiej doktryny i orzecznictwa*, *Miscellanea Historico-Iuridica* 2014/2, s. 193
- Paul Brunon, *Konkubinat*, *Jurysta* 2002/7–8, s. 7
- Paul Brunon, *Redefinicja konkubinatu*, *SZN UMCS* 2002/8, s. 5
- Pawliczak Jakub, *Zarejestrowany związek partnerski a małżeństwo*, Warszawa 2014

- Paździor Stanisław, *Konkubinat w prawie kanonicznym oraz w polskim prawie cywilnym*, RNP 2007/17, s. 177
- Pilich Mateusz, *Związki quasi-małżeńskie w polskim prawie prywatnym międzynarodowym*, PiP 2011/2, s. 84
- Pogodzińska Patrycja, *Status prawny małżeństwa i związków partnerskich w Unii Europejskiej* (w:) *Prawa człowieka w XXI wieku – wyzwania dla ochrony prawnej* (Radziejowice, 21–22 czerwca 2004 r.), red. C. Mik, Toruń 2005, s. 161
- Rosmarin Stefan, *Pośrednictwo przy zawieraniu małżeństw. Konkubinat*, Kraków 1938
- Sadowska Beata, *Dysputy wokół prawnej regulacji związków partnerskich*, Wiedza Prawnicza 2013/3, s. 36
- Schulz Anna Natalia, *Międzynarodowa ochrona rodziny i zasada niedyskryminacji a postulaty uregulowania sytuacji osób jednakowej płci w świetle działalności interpretacyjnej Komitetu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych ONZ* (w:) *Wokół problematyki małżeństwa w aspekcie materialnym i procesowym*, red. J.M. Łukasiewicz, A.M. Arkuszewska, A. Kościółek, Toruń 2017, s. 62
- Skuzka Dorota, *Regulacje prawne związków partnerskich w ustawodawstwie polskim oraz Unii Europejskiej*, PPP 2020/7–8, s. 110
- Słyk Jerzy, *Projekt ustawy o rejestrowanych związkach partnerskich*, Jurysta 2004/2, s. 13
- Smyczyński Tadeusz, *Czy potrzebna jest regulacja prawna pożycia konkubenckiego (heteroseksualnego i homoseksualnego)?* (w:) *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 461
- Smyczyński Tadeusz, *Małżeństwo – konkubinat – związek partnerski* (w:) *Związki partnerskie. Debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. M. Andrzejewski, Toruń 2013, s. 71
- Sobański Remigiusz, *Związki partnerskie*, Forum Iuridicum 2003/2, s. 223
- Sondel-Maciejewska Karolina, *Zawieranie przez obywateli polskich jednopłciowych związków małżeńskich i partnerskich za granicą a ich skutki na terenie RP* (w:) *Prawne aspekty podróży i turystyki – historia i współczesność. Prace poświęcone pamięci profesora Janusza Sondla*, red. P. Cybula, Kraków 2018, s. 465
- Sulima Joanna, *Związki partnerskie (konkubinaty) – postulaty instytucjonalizacji*, SZN 2014/24, s. 27
- Szer Seweryn, *Konkubinat*, Problemy Rodziny 1968/4, s. 16
- Szer Seweryn, *Konkubinat*, SC 1969/13–14, s. 355
- Szlęzak Andrzej, *Konkubinat w świetle prawa państw kapitalistycznych*, SP 1987/4, s. 177
- Szlęzak Andrzej, *Konkubinat w świetle prawa państw socjalistycznych*, RPEiS 1988/1, s. 105
- Szlęzak Andrzej, *Wybrane zagadnienia prawnorodzinne konkubinatu*, RPEiS 1992/3, s. 27
- Szwagierek Paweł, *Prawo dziecka do życia rodzinnego a związki partnerskie* (w:) *Praworządność i co dalej...?*, red. J. Luty, R. Piestrak, Stalowa Wola 2012, s. 89

- Szydło Marek, *Instytucjonalizacja związków partnerskich w świetle art. 18 i 32 Konstytucji RP*, ZP BAS 2017/4, s. 9
- Twardoch Paulina, *Stosowanie przez polskie sądy rozporządzeń Nr 2016/1103 i Nr 2016/1104 w kontekście transgranicznej stabilności sytuacji prawnej małżonków i partnerów* (w:) *Kolizyjne i procesowe aspekty prawa rodzinnego*, red. J. Gołaczyński, W. Popiołek, Warszawa 2019, s. 237
- Zaborowska Bogna, *Próby uregulowania statusu związku partnerskiego w prawie polskim*, EP 2015/4, s. 30
- Zieliński Andrzej, *Zarys instytucji konkubinatu*, Pal. 1983/12, s. 10

Na temat stosunków majątkowych w konkubinacie patrz orzecznictwo i piśmiennictwo do art. 31

Zaręczyny

- Jenda Monika, *Próba uchwycenia charakteru prawnego instytucji zaręczyn oraz skutki związane z ich odwołaniem w świetle prawa polskiego ze wskazaniem regulacji w prawie niemieckim i włoskim*, Mł.Jurysta 2018/1, s. 3
- Kamarad Ewa, *Charakter prawny zaręczyn w prawie materialnym i kolizyjnym* (w:) *Hereditas Mercaturae. Księga pamiątkowa dedykowana świętej pamięci profesorowi Stanisławowi Miklaszewskiemu*, red. P. Czubik, Z. Mach, Kraków 2012, s. 63
- Krajewski Radosław, *Przyrzeczenie zawarcia małżeństwa (zaręczyny) w świetle obowiązujących przepisów prawa*, Jurysta 2007/10, s. 21
- Lipiński Kazimierz, *Odszkodowanie za niedotrzymanie przyrzeczenia małżeństwa*, NP 1954/7–8, s. 153
- Lutostański Karol, *Zaręczyny w prawie małżeńskim z roku 1836*, Warszawa 1907
- Nikołajew Jerzy, *Wybrane zagadnienia dotyczące zaręczyn w tradycji i prawie katolickich Kościołów wschodnich do 1990 r.* (w:) *Prawo małżeńskie kościołów chrześcijańskich w Polsce a forma wyznaniowa zawarcia małżeństwa cywilnego*, red. M. Hucal, T.J. Zieliński, Warszawa 2016
- Rzewuska Magdalena, *Zaręczyny. Status narzeczonego w prawie cywilnym*, Warszawa 2019
- Rzewuski Maciej, *Roszczenia wynikające z zerwania zaręczyn* (w:) *Jak przygotować do małżeństwa?*, red. R. Szytchmiller, J. Krzywkowska, Olsztyn 2013, s. 237
- Szer Seweryn, *Zaręczyny*, DPP 1946/1, s. 14
- Szponder Robert, *Regulacja prawna zaręczyn w Polsce*, *Analecta Cracoviensia* 2018/50, s. 281
- Szymocha Anna, *Zaręczyny w prawie niemieckim i polskim*, KPP 2013/2, s. 403

Art. 2. [Powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa]

Jeżeli mimo niezachowania przepisów artykułu poprzedzającego został sporządzony akt małżeństwa, każdy, kto ma w tym interes prawny, może wystąpić z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa.

ORZECZNICTWO

Strona nie może zaskarżać ważności małżeństwa, jeżeli ono jest ważne wedle przepisów prawa, któremu osobiście podlega, jeżeli te przepisy nie pozwalają jej na zaskarżenie ważności małżeństwa.

orzeczenie pełnego kompletu Izby Trzeciej SN z 6 października 1923 r., Rw. 480/23, OSP 1924, poz. 22

Powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa powinno opierać się na twierdzeniu, że małżeństwo, co do którego akt małżeństwa został sporządzony, nie zostało zawarte dla braku przesłanek wymaganych przez art. 1 k.r. [art. 1 k.r.o.]. Dlatego z reguły brak jest interesu prawnego do wytoczenia powództwa o ustalenie nieistnienia małżeństwa, jeżeli niesporne jest między stronami, że aktu małżeństwa nigdy nie sporządzono.

orzeczenie SN z 14 kwietnia 1955 r., II CR 176/54, OSN 1956/3, poz. 68

Akt małżeństwa „stwierdza zdarzenie niezgodne z prawdą”, jeżeli sam fakt zawarcia małżeństwa jest nieprawdziwy, czyli jeżeli nieprawdą jest, jakoby osoby w nim wymienione złożyły oświadczenie o wstąpieniu w związek małżeński. A zatem ten, kto twierdzi, że fakt („zdarzenie” w znaczeniu ścisłym) jest nieprawdziwy, ma otwartą drogę postępowania o unieważnienie aktu małżeństwa. Droga ta jest w tym wypadku drogą jedyną. Natomiast powództwo o ustalenie, że małżeństwo nie zostało zawarte, jest aktualne tylko wtedy, gdy „zdarzenie” zarejestrowane w akcie małżeństwa nie jest nieprawdziwe, a jednak mimo to małżeństwo nie zostało zawarte w rozumieniu art. 1 k.r. [art. 1 k.r.o.]. Jeżeli więc akt małżeństwa został sporządzony, to powództwo o ustalenie, że małżeństwo nie zostało zawarte, jest aktualne tylko wtedy, gdy – nie kwestionując prawdziwości samego „zdarzenia” zarejestrowanego w akcie – opiera się na twierdzeniu, że zachodził brak którejkolwiek z wymienionych w art. 1 k.r. [art. 1 k.r.o.] przesłanek skutecznego zawarcia małżeństwa.

wyrok SN z 15 lutego 1963 r., II CR 527/62, OSNCP 1964/5, poz. 96; OSPiKA 1964/9, poz. 183 z notką W.Ś.; PiP 1964/5–6, s. 939 z glosą J. Litwina

Jeżeli strony zawarły przed dniem 1 stycznia 1946 r. związek małżeński w Polskim Kościele Starokatolickim, okoliczność, że odpowiednia rubryka w księgach kościelnych dotyczących małżeństw nie została przez niedopatrzenie wypełniona, nie czyni małżeństwa nieistniejącym. Przepis art. 85 ust. 3 prawa a.s.c. ma i w tym wypadku odpowiednie zastosowanie i nakazuje uznanie takiego małżeństwa za prawnie skuteczne.

wyrok SN z 25 listopada 1965 r., II CR 370/65, OSNCP 1966/7–8, poz. 129